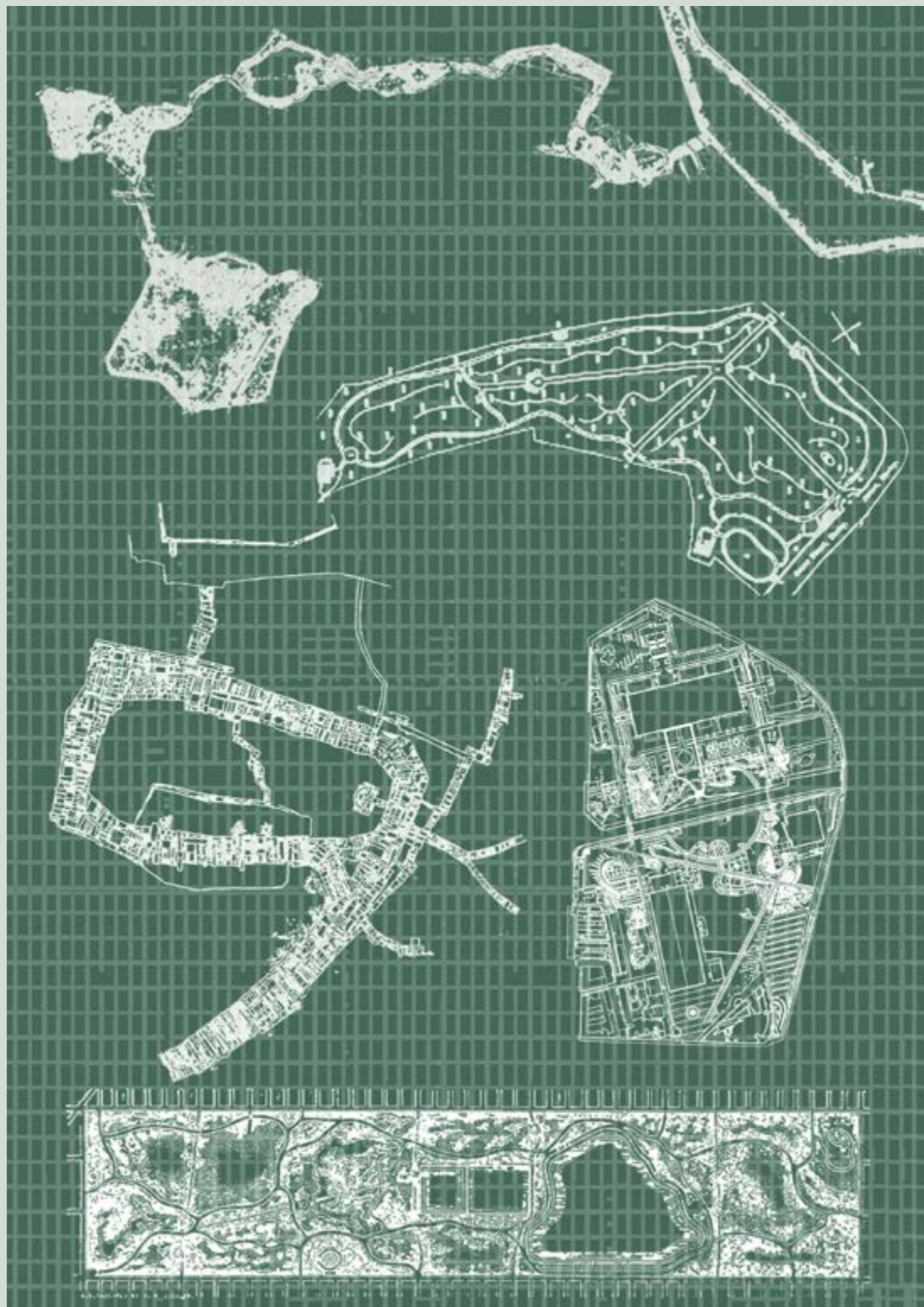

“ΠΡΑΣΙΝΑ” ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ:

Περιβαλλοντικά, Πολιτιστικά και Πολιτικά Αιτήματα

Τίτλος Εργασίας :

“Πράσινα” Δίκτυα στην Πόλη: Περιβαλλοντικά, Πολιτιστικά και Πολιτικά Αιτήματα

Διπλωματική Εργασία

Διατμηματικό - Διεπιστημονικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Κατεύθυνση Α: Έρευνα στην Αρχιτεκτονική: Σχεδιασμός - Χώρος - Πολιτισμός

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Σχολή Αρχιτεκτόνων

Οκτώβρης 2020

Επιβλέπων Καθηγητής: Κωνσταντίνος Μωραΐτης

Φοιτήτρια : Ζαχαρία Στέλλα-Κορίνα

Ευχαριστώ θερμά τον Κωνσταντίνο Μωραΐτη για την άριστη συνεργασία μας και τις πολύτιμες συμβουλές του καθ' όλη τη διάρκεια της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας, αλλά και των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών μου σπουδών γενικότερα.

Ευχαριστώ πολύ την οικογένεια και τους φίλους μου για την υποστήριξή τους.

Τέλος, ευχαριστώ τον Αριστείδη Αντονά και την Κατερίνα Κουτσογιάννη για τη διάθεση του υλικού που αφορά την πρότασή τους *“Αθηναϊκά Σκάμματα”* για το *Rethink Athens*.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Η Αφετηρία και το Αντικείμενο της εργασίας

Αφορμή της ερευνητικής διαδικασίας

Σκοπιμότητα της ερευνητικής εργασίας

Μεθοδολογία της ερευνητικής εργασίας

Κεφάλαιο 1 - Το καταγωγικό πεδίο των δημόσιων αστικών πάρκων

1.1 Το αίτημα της επανασύνδεσης του Δυτικού ανθρώπου με τα φυσικά στοιχεία ως στοιχείο οικειοποίησης και βελτίωσης των συνθηκών της αστικής διαβίωσης

1.2. Από τον Διαφωτισμό στον Ρομαντισμό, η βιομηχανική ανάπτυξη, η ανάδυση της αστικής τάξης και η συμβολή των κλασικιστικών προτύπων στη νέα πολιτική συγκρότηση

1.3. Η ανάδυση των δημόσιων αστικών πάρκων στην Αγγλία. Ο J.C. Loudon και το arboretum στο Derby

1.4. Frederick Law Olmsted, το «δημοκρατικό τοπίο» και η συμβολή της αγγλικής αρχιτεκτονικής τοπίου στο έργο του

1.5. Το σκηνογραφικό τοπίο του Frederick Law Olmsted και η ψυχολογική σημασία του τοπίου

1.6. Τοπιακός τοπικισμός και φυσική απόδοση της τεχνητής φύσης

1.7. Πράσινα δίκτυα μέσα στις πόλεις, το παράδειγμα του Emerald Necklace

1.8. Το πάρκο ως πεδίο ανάπτυξης δημοκρατικών κοινωνικών διεργασιών – Πρώτος μερικός Επίλογος

Κεφάλαιο 2 - Σύγχρονες θεωρήσεις της πόλης ως τοπίο

2.1. Σύγχρονες προσεγγίσεις της πόλης ως τοπίο. Η θεωρία του landscape urbanism

2.2. Η καταγωγή της τοπιακής πολεοδομίας

2.3. «Το Πάρκο του 21^{ου} αιώνα». Το τοπίο ως μοντέλο αστικοποίησης και εργαλείο «πολιτιστικής παραγωγής»

2.4. Το Πάρκο της Villette του Tschumi

2.5. Η σχηματοποίηση του Πάρκου της Villette από τον Tschumi: Το πάρκο ως πεδίο συγκρότησης πολιτιστικών αναφορών της νεότερης Δυτικής τοπιακής αρχιτεκτονικής

2.6. Η πρόταση της ομάδας OMA για το Πάρκο της Villette – Δεύτερος μερικός Επίλογος

Κεφάλαιο 3 - Το τοπίο ως φορέας πολιτισμού

3.1. Προσέγγιση του περιεχομένου του πολιτισμικού τοπίου

3.2. Η συγκρότηση του «πολιτισμικού τοπίου» μέσα από το πεδίο της γεωγραφίας

3.3. Πρακτικές προσεγγίσεις των πολιτισμικών τοπίων

3.4. Το «πολιτισμικό τοπίο» ως ζωντανός οργανισμός και ως αρχείο της ιστορίας των κοινωνιών

3.5. Η συλλογική μνήμη και η σημασία διατήρησής της μέσω της ανάδειξης των πολιτισμικών τοπίων - Συσχετισμός με την έννοια της οικειοποίησης

3.6. Η συμβολική αναφορά του Ελληνικού τοπίου ως κεντρικό πολιτιστικό και πολιτικό παράδειγμα για τη

συγκρότηση του νεότερου Δυτικού Πολιτισμού

3.7. Η ανάδειξη της συμβολικής σημασίας του Ελληνικού τοπίου μέσα από αστικές παρεμβάσεις

Κεφάλαιο 4 - «Πράσινα» δίκτυα στην πόλη - Τελικός Επίλογος

4.1. Πράσινα δίκτυα στην πόλη - Τελικός συνολικός Επίλογος

4.2. Τα πράσινα δίκτυα ως δημόσιοι χώροι της πόλης και ως πεδία οικειοποίησης. Ο ρόλος των αρχιτεκτόνων στον σχεδιασμό τους

4.3. Η κεντρική συμμετοχή των πράσινων δικτύων της πόλης ως δημοκρατικά τοπία - Επίλογος

Βιβλιογραφία

Πηγές Εικόνων

Η Αφετηρία και το Αντικείμενο της εργασίας

Η συγκεκριμένη εργασία ισχυρίζεται ότι η οικειοποίηση του αστικού δημόσιου χώρου συνδέεται σήμερα με τη συσχέτιση φυσικών προτύπων αναφοράς είτε αφορούν την υλικότητα και τη χρηστική αξία στοιχείων, όπως είναι πάρκα μέσα σε μία πόλη, είτε αφορούν είδη γραφής τα οποία συνδέονται με μια προσέγγιση περισσότερο φυσικότροπη παρά με μια στατικής έκφρασης ευκλείδεια γεωμετρία. Ως αφετηρία της συζήτησης εντοπίζουμε δύο συνθήκες: από τη μία εντοπίζουμε πόλεις ή τμήματα πόλεων οργανωμένα με τρόπο κεντρικό και με παγιωμένη ευκλείδεια κτριοκεντρική διάθεση και από την άλλη παραδείγματα που μπορούν να χαρακτηριστούν περισσότερο φυσικά ως προς τον σχεδιασμό, τη χωρική τους έκφραση και τη χρηστική τους αξία για τους κατοίκους της πόλης.

Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας, με τον όρο «πράσινα δίκτυα» στην πόλη αναφερόμαστε σε διαφορετικού τύπου «φυσικούς» χώρους εντός του αστικού πεδίου. Αναφερόμαστε σε αστικά πάρκα, σε ακολουθίες πράσινων χώρων στις πόλεις, ως ιδιαίτερα διαδεδομένη πρακτική της τοπιακής πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού, καθώς και σε πολιτισμικά τοπία πόλεων τα οποία εντάσσονται σε ένα «φυσικό» περιβάλλον, όπως είναι για παράδειγμα τα Έργα της Ακρόπολης του Δημήτρη Πικιώνη. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, το τοπίο προσεγγίζεται ως φυσική και σχεδιαστική συνθήκη με περιβαλλοντική αξία, ως μοντέλο αστικοποίησης για τη σύγχρονη πόλη, αλλά και ως μία ευρύτερη συνθήκη για αυτό που αποκαλούμε πολιτισμικό τοπίο (cultural landscape). Για την εφαρμογή των παρατηρήσεων και την καλύτερη κατανόηση, θα χρησιμοποιήσουμε στην πορεία της εργασίας συγκεκριμένα παραδείγματα αναφοράς. Μέσα από αυτά τα παραδείγματα θα αναζητήσουμε την ανάμιξη των αστικών πάρκων και των πράσινων δικτύων με τα πολιτιστικά και πολιτικά δεδομένα της πόλης. Για την κατανόηση της συμμετοχής τους στην πολιτιστική παραγωγή των εκάστοτε κοινωνιών μέσα στις οποίες εντάσσονται, θα αναφερθούμε στο έργο των αρχιτεκτόνων τους όσο αφορά το ιδεολογικό υπόβαθρο, καθώς και τη σχεδιαστική τους προσέγγιση.

Η συγκεκριμένη εργασία αντιμετωπίζει τα «πράσινα δίκτυα» ως ζωτικής σημασίας αστικά σύνολα, τα οποία συμμετέχουν στην εξελικτική διαδικασία των κοινωνιών, αλλά και ως χωρικά πεδία της πόλης όπου εκφράζονται σημαντικά αιτήματα περιβαλλοντικής, πολιτιστικής και πολιτικής φύσης. Κεντρικό αντικείμενο συζήτησης αποτελεί η συμμετοχή των «πράσινων δικτύων» στην πολιτιστική συγκρότηση των κοινωνιών, καθώς και η λειτουργία τους ως σημαντικό τμήμα του δημόσιου χώρου της πόλης. Ο δημόσιος χαρακτήρας τους αφορά τον συσχετισμό με το αστικό κοινό, δηλαδή την οικειοποίησή τους από αυτό. Πιο συγκεκριμένα, ο δημόσιος χαρακτήρας των «πράσινων δικτύων» σχετίζεται με το δικαίωμα συμμετοχής του κάθε πολίτη σε αυτούς τους χώρους και με την πολιτική κατεύθυνση της δημοκρατικής προσφοράς στο αστικό κοινό. Επιπλέον, αναγνωρίζοντας την πολιτισμική αξία του τοπίου, αναφερόμαστε στη συνθήκη οικειοποίησής του ως κεντρικής σημασίας διαδικασία, για τη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας των κοινωνικών ομάδων στις οποίες αναφέρεται.

Αφορμή της ερευνητικής διαδικασίας

Αφορμή της ερευνητικής διαδικασίας στάθηκε η πρόσφατη πρωτοβουλία του «Μεγάλου Περιπάτου της Αθήνας»¹ από τον Δήμο Αθηναίων, η οποία ανέδειξε πλήθος διαφωνιών και διαφορετικών απόψεων σχετικά με τη σημασία αστικών παρεμβάσεων που αφορούν το κέντρο της πόλης. Η μερική και «ακαριαία» εφαρμογή της πρότασης, ως τμήμα μιας πιλοτικής διαδικασίας, προκάλεσε ένταση σε ένα μεγάλο αριθμό χρηστών της πόλης, οι οποίοι δυσκολεύτηκαν να οικειοποιηθούν τις χωρικές αλλαγές που επηρέασαν την καθημερινότητά τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η τοπιακή παρέμβαση επικεντρώθηκε σε συγκοινωνιακές παρεμβάσεις και στη δημιουργία ενός δικτύου πεζοδρομήσεων με σκοπό τον περιορισμό της μετακίνησης των αυτοκινήτων στο κέντρο της πόλης και τη διευκόλυνση των πεζών. Απώτερος στόχος, όπως μπορούμε να διαβάσουμε στην επίσημη σελίδα της πρωτοβουλίας, είναι «η σύνδεση μεταξύ των σημαντικότερων αρχαιολογικών χώρων και των τοποσήμων της Αθήνας, μέσα από ένα δίκτυο διαδρομών που θα επιτρέπουν την επίσκεψή τους, χωρίς τη χρήση αυτοκινήτου»², ένας στόχος δηλαδή με περιβαλλοντική αλλά και πολιτισμική κατεύθυνση.

Παρ' όλα αυτά, η τοπιακή διαμόρφωση όπως φάνηκε να προσεγγίζεται μέσα από την πιλοτική εφαρμογή, αντιμετωπίζει το πράσινο ως απλοϊκή πρακτική τοποθέτησης φυτών για τη δημιουργία πράσινων διαδρομών, γεγονός που παρατηρούμε κριτικά. Όπως θα αναφέρουμε στη συνέχεια, ο τοπιακός σχεδιασμός στο επίπεδο της πόλης αποτελεί λειτουργία σύμπλοκη, η οποία αναφέρεται σε ένα ευρύτερο σύνολο λειτουργιών της. Η

¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://megalosperipatos.cityofathens.gr/>. Ανασύρθηκε την 25/8/2020.

² Πηγή: <http://megalosperipatos.cityofathens.gr/orama> Ανασύρθηκε την 25/8/2020.

τοπιακή παρέμβαση μπορεί να αφορά φυσικά την οργάνωση πράσινων διαδρομών, αλλά αφορά επίσης και μια κεντρικότερη σχεδιαστική προσέγγιση, η οποία στην περίπτωση της Αθήνας συνδέεται με την ιστορική και πολιτισμική της ταυτότητα.

Μέσα από το παράδειγμα του Μεγάλου Περιπάτου ως πρόσφατης τοπιακής παρέμβασης προκύπτει για εμάς το θέμα της οικειοποίησης από τη μεριά των χρηστών, μιας και όπως είδαμε η απότομη «επιβολή» και ανατροπή της καθημερινότητας που συνέβη λόγω της παρέμβασης διαμόρφωσε μια ανοίκεια συνθήκη για τους περισσότερους. Προκύπτει επίσης η παρατήρηση, ότι η απουσία πολιτισμικής και πολιτικής νοηματοδότησης μιας τέτοιας χειρονομίας από την μεριά των χρηστών, καθώς και η έλλειψη σύνδεσης με το πολιτιστικό και πολιτισμικό υπόβαθρο της πόλης, οδηγεί σε δυσκολία αφομοίωσης και οικειοποίησης των αστικών παρεμβάσεων. Να σημειώσουμε ότι ο Μεγάλος Περίπατος αποτελεί διαδικασία εν εξελίξει και οι παρατηρήσεις μας αφορούν την έως τώρα πορεία του έργου.

Επιπλέον, στο πλαίσιο των προπτυχιακών σπουδών ασχοληθήκαμε ερευνητικά με το παράδειγμα του Εθνικού Κήπου της Αθήνας, ως αστικού χώρου πρασίνου με σημαντική πολιτιστική και πολιτισμική αξία. Κεντρικός στόχος της έρευνας υπήρξε η ανάδειξη της σημασίας του ως φορέας πολιτισμού και ως αρχιτεκτονική κατασκευή, η οποία μπορεί να μας υποδείξει σημασίες θεμελιώδεις για το χωρικό και χρονικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κατασκευάστηκε. Οι σημασίες αυτές παρόλο που έχουν μεταλλαχθεί στο πέρασμα του χρόνου συνεχίζουν να επηρεάζουν τον τρόπο που οικειοποιούμαστε σήμερα τον συγκεκριμένο χώρο. Για την κατανόηση του βασικού αντικείμενου ενδιαφέροντος, του Εθνικού Κήπου, χρειάστηκε να ανατρέξουμε ιστορικά στη συμμετοχή του τοπίου στη συγκρότηση του νεότερου Δυτικού πολιτισμού. Επιπλέον, χρειάστηκε η αναφορά θεωρητικών στοιχείων που αντλούνται από το πεδίο της Σημειολογίας και αφορούν το επίπεδο του επικαθορισμού της πολιτισμικής παραγωγής από τη συμβολική τάξη και τον τρόπο που αποδίδεται η συμβολική τάξη στην ιστορία των κήπων και των τοπίων. Η ενασχόλησή μας με τα συγκεκριμένα πεδία υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη της παρούσας εργασίας, η οποία αποτελεί συνέχεια των ερευνητικών μας προβληματισμών που σχετίζονται με τη συμμετοχή του τοπίου στην πολιτισμική παραγωγή των κοινωνιών και την κεντρική συμμετοχή του στη διαμόρφωση του σύγχρονου αστικού χώρου.

Σκοπιμότητα της ερευνητικής εργασίας

Κεντρικός σκοπός της εργασίας αποτελεί η ανάδειξη των «πράσινων δικτύων» ως ζωτικής σημασίας πυρήνων του δημόσιου χώρου που συμβάλλουν στην ενίσχυση της διαδικασίας οικειοποίησης της πόλης από τη μεριά των χρηστών. Επιπλέον, στην εργασία επιχειρείται η σύνδεση των «πράσινων» δικτύων με αιτήματα περιβαλλοντικής, πολιτιστικής και πολιτικής φύσης, γεγονός που επιτυγχάνεται μέσα από τη μελέτη σημαντικών τοπιακών παραδειγμάτων της νεότερης Δυτικής ιστορίας. Τα συγκεκριμένα τοπιακά παραδείγματα που θα αναλυθούν παρακάτω αποδεικνύουν τη μακροχρόνια παράδοση που αφορά τη συμμετοχή των τοπίων στην πολιτιστική και πολιτισμική παραγωγή των εκάστοτε κοινωνιών. Επιπλέον, η αναφορά μας στη σημασία των πολιτισμικών τοπίων ως ιστορικών αρχείων του πολιτισμού σχετίζεται με την επισήμανση της στενής σύνδεσης που ενυπάρχει μεταξύ της κοινωνικής συγκρότησης και των τόπων ανάδυσής των κάθε λογής πολιτισμικών κοινοτήτων. Υποδεικνύεται τότε το αίτημα της οικειοποίησης των πολιτισμικών τοπίων από τα μέλη των κοινοτήτων αυτών, ως συνθήκης απαραίτητης για τη συγκρότηση της πολιτιστικής τους ταυτότητας και την ενίσχυση της συλλογικής τους μνήμης.

Μέσα από τα παραδείγματα μελέτης που χρησιμοποιούμε εντοπίζουμε κάποιες κοινές αρχές, οι οποίες συγκροτούν την κατάληξη της παρούσας εργασίας και αφορούν την ανάδειξη της κεντρικής θέσης που κατέχουν τα «πράσινα» δίκτυα στη διαφύλλαξη και στην εφαρμογή δημοκρατικών διεργασιών στη σύγχρονη πόλη. Η ερευνητική διαδικασία στοχεύει στην ανάδυση ιδεών που αφορούν στρατηγικές τοπιακού σχεδιασμού εντός του αστικού χώρου με έμφαση στην ενίσχυση του πρασίνου ως συνθήκης περιβαλλοντικής και πολιτιστικής, σε αντίθεση με την τρέχουσα προσέγγιση του «Μεγάλου Περιπάτου» της Αθήνας στην οποία προαναφερθήκαμε. Συνεπώς, τα παραδείγματα αναφοράς μπορούν να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης και αντικείμενα προβληματισμού για πιθανές μελλοντικές παρεμβάσεις στον αστικό ιστό.

Μεθοδολογία της ερευνητικής εργασίας

Όσο αφορά τη μεθοδολογία της εργασίας, θα ξεκινήσουμε με την αναφορά μας στο καταγωγικό πεδίο των πράσινων δικτύων και των δημόσιων πάρκων στις πόλεις του Δυτικού πολιτισμού. Συνεπώς, θα

αναφερθούμε στο κίνημα του ρομαντισμού και στην ανάδυση σημαντικών απόψεων που αφορούν την είσοδο των πράσινων δικτύων στις πόλεις και την εισαγωγή του κινήματος «park movement». Οι θέσεις του ρομαντισμού αποτέλεσαν την απαρχή σύγχρονων πρακτικών της τοπιακής πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού που υποστηρίζουν την περιβαλλοντική και πολιτισμική αξία πράσινων χώρων εντός των αστικών κέντρων. Συγκροτούν για αυτό ένα κεντρικό κεφάλαιο της παρούσας εργασίας. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, θα αναφερθούμε στο έργο δύο πολύ σημαντικών αρχιτεκτόνων τοπίου του John Claudius Loudon και του Frederick Law Olmsted και στη συνεισφορά τους ως «πατέρων των δημόσιων πάρκων». Κεντρικό ζήτημα της ανάδυσης των δημοσίων πάρκων του 19^{ου} αιώνα στις βιομηχανικές πόλεις αποτελεί η σύνδεση της περιβαλλοντικής αξίας των «πράσινων» δικτύων με την πολιτιστική αξία τους. Επιπλέον, αναγνωρίζεται η συμμετοχή τους στην εφαρμογή της επιθυμητής πολιτικής κατεύθυνσης της περιόδου που είναι η αστική δημοκρατία.

Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στην προσέγγιση της τοπιακής πολεοδομίας σύμφωνα με την οποία το τοπίο αποτελεί μέσο κατάλληλο για τον σχεδιασμό του σύγχρονου αστικού χώρου, θέση που αντιτίθεται ή τουλάχιστον ασκεί αυστηρή κριτική στην κυρίαρχη άποψη που ορίζει την κτιριακή αρχιτεκτονική ως το βασικό δομικό μέσο παραγωγής αστικού χώρου. Η τοπιακή πολεοδομία αναφέρεται στη συνθετική και ευρηματική ανασυγκρότηση των αντικειμένων του δομημένου αστικού περιβάλλοντος ως τρόπου αντιμετώπισης των προβλημάτων που αφορούν τις μεταβιομηχανικές αστικές συνθήκες. Η αναφορά μας στο πλαίσιο της εργασίας επικεντρώνεται σε προτάσεις της που αφορούν την αξιοποίηση και τον επανασχεδιασμό των δημόσιων τοπίων ως μηχανισμών οργάνωσης και ανασυγκρότησης του σύγχρονου αστικού πεδίου. Το σύγχρονο δημόσιο πάρκο αναγνωρίζεται ως αστικό σώμα και σχεδιάζεται βάσει προγραμμάτων δραστηριοτήτων που αφορούν τη διάρθρωση της αστικής ζωής. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο συζήτησης, θα αναφερθούμε στο Πάρκο της Villette ως δυναμικό παράδειγμα εφαρμογής των κεντρικών αρχών της τοπιακής πολεοδομίας σύμφωνα με την οποία το τοπίο λειτουργεί ως μοντέλο της αστικής διαδικασίας στη σύγχρονη πόλη. Επιπλέον, θα αναλύσουμε τη συγκρότηση της σύγχρονης εκδοχής του αστικού πάρκου μέσα από την αντιμετώπιση του τοπίου ως πολιτισμικό, γεγονός που επιτυγχάνεται μέσα από τη χρήση πολιτιστικών αναφορών τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος.

Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στη σημασία του «πολιτισμικού τοπίου», στη συμβολή του επιστημονικού έργου σημαντικών γεωγράφων όπως του Otto Ludwig Karl Schlütter και του Carl Ortwin Sauer, καθώς και σε πρακτικές προσεγγίσεις των πολιτισμικών τοπίων. Η ανάδειξη της σημασίας τους συνδέεται με την αναγνώριση της κεντρικής συμμετοχής του τοπίου στη συγκρότηση του πολιτισμού, θέση που σχετίζεται άμεσα με το θέμα της παρούσας εργασίας. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο συζήτησης, το πολιτισμικό τοπίο αποτελεί μέσο που συμμετέχει στην ενίσχυση της συλλογικής μνήμης των κοινωνικών ομάδων στις αιθεθύνεται και στη συγκρότηση της πολιτιστικής τους ταυτότητας, γεγονός που συνδέουμε και με τη συνθήκη οικειοποίησής του. Η λειτουργία του πολιτισμικού τοπίου ως μηχανισμού ενεργοποίησης της συλλογικής μνήμης θα συνδεθεί με τη διαδικασία αναδημιουργίας του παρελθόντος στο παρόν ως συνθήκης που καθορίζεται από συμβολικές αναφορές και εξυπηρετεί τα τρέχοντα πολιτικά και πολιτιστικά αιτήματα. Επιπλέον, η σημασία του πολιτισμικού τοπίου θα συνδεθεί με το ζήτημα της διαχείρισης αστικών συνόλων με ισχυρή ιστορική και πολιτιστική ταυτότητα, όπως είναι το παράδειγμα του κέντρου της Αθήνας, καθώς και με σύγχρονες αστικές επεμβάσεις που στοχεύουν στην ανάδειξη της πολιτιστικής και πολιτισμικής αξίας του τοπίου. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, το Ελληνικό τοπίο μας ενδιαφέρει για τον εξής λόγο. Στα πρώτα δημόσια πάρκα του J.C. Loudon και του F.L. Olmsted η πολιτική κατεύθυνση της δημοκρατίας αποτελεί την κεντρική αναφορά γεγονός που μας υποδεικνύει τον άμεσο συσχετισμό του Ελληνικού παραδείγματος με τη νεότερη Δυτική πολιτική κατεύθυνση. Συνεπώς, θα αναφερθούμε μέσα από μία σύντομη αναδρομή στη νεότερη Δυτική ιστορία του τοπίου και στη συμμετοχή του Ελληνικού τοπίου, όχι ως σχεδιαστικού υποδείγματος, αλλά ως κεντρικής αναφοράς στο νεότερο Δυτικό πολιτισμό και ως καταγωγικού πεδίου της δημοκρατίας.

Ως κεντρικό παράδειγμα αναφοράς του 3^{ου} κεφαλαίου επιλέγουμε τα Έργα της Ακρόπολης του Δημήτρη Πικιώνη. Τα συγκεκριμένα έργα από τη μία τοποθετούνται χωρικά μέσα σε ένα ευρύτερο πολιτισμικό τοπίο σημαντικής συμβολικής αξίας για τον Δυτικό πολιτισμό και από την άλλη αποτελούν μια σύγχρονη προσέγγιση αστικής παρέμβασης που στοχεύει στην ανάδειξη της πολιτιστικής και πολιτισμικής ιδιαιτερότητας του ιστορικού κέντρου της πόλης. Επιπλέον, θα αναφερθούμε συνοπτικά στην ακόμα πιο σύγχρονη πρόταση των «Αθηναϊκών Σκαμμάτων» από τον διαγωνισμό “Rethink Athens”, η οποία λαμβάνει υπόψη την πρακτική του Δ. Πικιώνη που αφορά την ανασυγκρότηση του πολιτισμικού τοπίου και την αναδιοργάνωση αρχαίων θραυσμάτων στο αστικό τοπίο. Παράλληλα όμως εκσυγχρονίζει την πρακτική αυτή και προτείνει μια σύγχρονη αρχαιολογία της πόλης. Τα συγκεκριμένα παραδείγματα αναδεικνύουν την κεντρική σημασία των «πράσινων» δικτύων στη σύγχρονη Αθήνα, η οποία όμως δεν συσχετίζεται μόνο με την περιβαλλοντική αναβάθμιση της πόλης. Κυρίως αναγνωρίζεται η συμμετοχή τους στην ανάδειξη της συμβολικής αξίας του

τοπίου, καθώς και η σημαντική συμβολή του πολιτισμικού τοπίου εν γένει, στη συγκρότηση της σύγχρονης ταυτότητας της πόλης.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα εντοπίσουμε κάποιες κοινές αρχές που διέπουν το έργο των παραδειγμάτων μελέτης και θα αναφερθούμε στη σημασία των «πράσινων» δικτύων στην πόλη ως δημόσιων χώρων και ως πεδίων που συμμετέχουν στη συνθήκη οικειοποίησής της από τους πολίτες. Επιπλέον, θα σχολιάσουμε τον σημαντικό ρόλο των αρχιτεκτόνων όσο αφορά τον σχεδιασμό και την κατασκευή «πράσινων» αστικών δικτύων. Κλείνοντας, θα αναφερθούμε στην κεντρική συμμετοχή τους ως δημοκρατικά τοπία της σύγχρονης αστικής συνθήκης.

Εικόνα 1 : Σημερινή αεροφωτογραφία από την πιλοτική εφαρμογή του **‘Μεγάλου Περιπάτου’** της Αθήνας. Σημείο παρέμβασης στην Λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας, ανάμεσα από τον αρχαιολογικό χώρο του Ολυμπείου και το Ζάππειο.

Κεφάλαιο 1

Το καταγωγικό πεδίο των δημόσιων αστικών πάρκων

Εικόνα 2 : Απόσπασμα από τους Χάρτες της Φτώχειας του Charles Booth. Οι χάρτες δημοσιεύονται το 1889 και επιχειρείται μια κοινωνική χαρτογράφηση σχετικά με την οικονομική κατάσταση του πληθυσμού στην αγγλική πρωτεύουσα και τις αστικές συνθήκες που άρχισαν να διαμορφώνονται από τον προηγούμενο αιώνα. Με μαύρο χρώμα καταγράφονται οι πολύ φτωχές περιοχές αυξημένης εγκληματικότητας, με σκούρο μπλε οι πολύ φτωχές με λιγότερη εγκληματικότητα. Οι Χάρτες της Φτώχειας περιλαμβάνονται στον πρώτο τόμο της έκδοσης του Booth, *Labour and Life of People, Vol. I: East London* (Λονδίνο: εκδ. Macmillan, 1898-9).

Εικόνα 3 : Εξώφυλλο της συλλογής του Gustave Doré 'London: A Pilgrimage', 'Λονδίνο: Ένα Προσκύνημα'. Πρόκειται για μια συλλογή με 180 εικόνες του Doré και κείμενα του Blanchard Jerrold. Το έργο χρειάστηκε τέσσερα χρόνια για να ολοκληρωθεί και τελικά δημοσιεύθηκε το 1872. Το βιβλίο παρουσιάζει τις πενιχρές συνθήκες της αστικής ζωής στην Αγγλική πρωτεύουσα, ιδιαίτερα των περιοχών του East End, και σοκάρει την κοινή γνώμη.

1.1 Το αίτημα της επανασύνδεσης του Δυτικού ανθρώπου με τα φυσικά στοιχεία ως στοιχείο οικειοποίησης και βελτίωσης των συνθηκών της αστικής διαβίωσης

Η περίοδος του Ρομαντισμού αποτελεί περίοδο που σχετίζεται με σειρά μεταβολών. Ανάμεσα τους σχετίζεται με την έκρηξη της βιομηχανικής επανάστασης και των παραγκουπόλεων στην περιοχή των μεγάλων Δυτικών αστικών κέντρων. Στο συγκεκριμένο κίνημα σκέψης εντείνεται το αίσθημα πως ο άνθρωπος έχει απωλέσει την επαφή του με τον φυσικό χώρο και ζει μονίμως σε χώρους ανοίκειους. Αυτό το αίσθημα του ανοίκειου χώρου, εντείνεται από τις πενιχρές συνθήκες αστικής υγιεινής που συνδέονται με φαινόμενα όπως η εξάπλωση επιδημιών και η έλλειψη φυσικών στοιχείων μέσα στις πόλεις, στοιχείων με τα οποία οι εργατικοί πληθυσμοί ήταν εξοικειωμένοι από προηγούμενες περιόδους της αγροτικής καταγωγής τους. **Στη συγκεκριμένη εργασία η αναφορά στον ρομαντισμό αφορά δύο θεματικές κατευθύνσεις. Από τη μία την έλλειψη αστικής υγιεινής και επαφής με τη φύση, ως θέμα σημαντικό πολιτιστικά και πολιτικά. Επίσης, την προώθηση των απόψεων του ρομαντισμού για το τοπίο στο πλαίσιο επιλογών που περιγράψαμε ήδη στην εισαγωγή ως «park movement», προάγγελο ανάλογων σύγχρονων απόψεων που υποστηρίζουν την περιβαλλοντική και πολιτισμική αξία πράσινων χώρων εντός των αστικών κέντρων.**

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στο κίνημα των δημόσιων πάρκων εντός των αστικών κέντρων, ξεκινώντας από μια σύντομη αναφορά στη συγκρότηση του τοπίου την περίοδο του 18^{ου}-19^{ου} αιώνα σύμφωνα με τις αρχές του Διαφωτισμού και του Ρομαντισμού, κατευθύνσεων οι οποίες αποτελούν την ιδεολογική βάση της σύγχρονης αντίληψης για το τοπίο εν γένει. Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στα αγγλικά πάρκα και συγκεκριμένα στον σημαντικό αρχιτέκτονα τοπίου John Claudius Loudon. Τέλος, θα αναλύσουμε τις κεντρικές αρχές, καθώς και την πολιτική και πολιτιστική κατεύθυνση που χαρακτηρίζει το έργο του Frederick Law Olmsted και θα αναφερθούμε στις καινοτομικές προσεγγίσεις του όσο αφορά την αρχιτεκτονική τοπίου, όπως είναι για παράδειγμα τα πράσινα αστικά δίκτυα και οι δρόμοι-πάρκα.

1.2 Από τον Διαφωτισμό στον Ρομαντισμό, η βιομηχανική ανάπτυξη, η ανάδυση της αστικής τάξης και η συμβολή των κλασικιστικών προτύπων στη νέα πολιτική συγκρότηση

Στην περίοδο του 18^{ου} αιώνα αναδύεται ο όρος landscape architecture ή αρχιτεκτονική τοπίου, με κεντρικό εισηγητή τον διάσημο άγγλο αρχιτέκτονα τοπίου Humphry Repton³, προβάλλοντας μια σχεδιαστική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία το τοπίο αντιμετωπίζεται ως δομική κατασκευή. Η ανατρεπτική μεταστροφή στη θεώρηση του σχεδιασμού του τοπίου αυτής της περιόδου, αφορά το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που αποδίδεται στην ακαθοριστία της φύσης, την οποία προσπαθούν οι διάσημοι τοπιοτέχνες της εποχής να μιμηθούν. Ο Isaiah Berlin, αναφέρεται στους στίχους του γνωστού Άγγλου ποιητή της εποχής, Alexander Pope, ο οποίος περιγράφει συνοπτικά σε μία φράση τη βασική ιδέα του Διαφωτισμού που αφορά την ανακάλυψη της μεθόδου μέσα στην ίδια τη φύση:

«Τούτοι οι κανόνες, οι παλαιοί, αποκαλύφθηκαν και δεν επινοήθηκαν, Φύση είναι, Φύση όμως υπό μορφήν Μεθόδου.»⁴

Το κίνημα του Διαφωτισμού καθιστά τον λόγο και τη λογική οργάνωση βασικά νοητικά εργαλεία τα οποία βρίσκουν εφαρμογή και στις τοπιακές διαμορφώσεις του 19^{ου} αιώνα. **Ο Διαφωτισμός επιμένει στην επιστημονική, οικονομική και εντέλει στην πολιτική δημοκρατική πρόοδο και είχε ως βασικές αρχές, «τον ορθολογισμό και την αρμονική συνύπαρξη με τη Φύση-μιας Φύσης όμως καταξιωμένης με τον Λόγο»⁵.**

Η βιομηχανική ανάπτυξη συγκροτεί ως κεντρικό κοινωνικό πυρήνα της περιόδου, την αναπτυσσόμενη αστική τάξη και ως ιδανικό πολίτευμα την αστική δημοκρατία. Στο πλαίσιο αυτό επιδιώκεται ο πολιτικός συσχετισμός με την αρχαία ελληνική δημοκρατία ως αναφορά και πρότυπο. **Οι ιστορικές αναφορές στην αρχαιότητα, ιδωμένες μέσα από το πρίσμα του Διαφωτισμού στοχεύουν, σύμφωνα με τον David Hume⁶, λιγότερο στην αναβίωσή της, αλλά κύρια στη συγκρότηση και θεμελίωση κάποιων γενικών προτάσεων, «οι οποίες και θα υποδείκνυαν στον άνθρωπο τι να κάνει, πως να ζήσει, τι να γίνει»⁷.**

Όσο αφορά το τοπίο, επιδιώκεται ο συσχετισμός του με τον αρχαίο ελληνικό τόπο, καταγωγική κοιτίδα

³ Κωνσταντίνος Μωραΐτης, Διδ. Διατριβή, 'Το Τοπίο Πολιτιστικός Προσδιορισμός του Τόπου', Αθήνα 2012, Σημ.99, σελ.136.

⁴ Isaiah Berlin, 'Οι Ρίζες του Ρομαντισμού', εκδόσεις Scripta, Αθήνα 2002, μτφ. Γ.Παπαδημητρίου, σελ. 63.

⁵ Δημήτρης Φιλιππίδης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, 1984, σελ.17.

⁶ (1711-1776) Σκωτσέζος ιστορικός και φιλόσοφος που επηρέασε την ανάπτυξη δύο σχολών φιλοσοφίας, του σκεπτικισμού και του εμπειρισμού. Πηγή: <https://el.wikipedia.org/wiki/>

⁷ Isaiah Berlin, 'Οι Ρίζες του Ρομαντισμού', εκδόσεις Scripta, Αθήνα 2002, μτφ. Γ.Παπαδημητρίου, σελ. 67.

της δημοκρατίας. Πρόκειται για συσχετισμό ο οποίος εκδηλώνεται μέσα από κλασικιστικές κατασκευές που τοποθετούνται στα αγγλικά πάρκα. Οι τοπιακές διαμορφώσεις του 18^{ου} αιώνα, αντιτίθενται στο κλίμα της βιομηχανικής επανάστασης και η προσοχή μετατοπίζεται «από τον τέλει μηχανισμό του κόσμου στη φυσικότητα ενός ζωντανού φυτού - της οργανικής μορφής που εκφράζει τον δυναμισμό της ανάπτυξης»⁸. **Ο σχεδιαστικός έλεγχος που ασκείται πλέον και σε αγροτικά τοπία, αποτελεί σχεδιαστική συνθήκη συνδεδεμένη με τη λογική ανάπτυξης του Διαφωτισμού και υποβαθμάζεται από την ισχυρή κατασκευή νοητικών συνθετικών σχημάτων που στοχεύουν στην οργάνωση του πολιτισμού και στη συγκρότηση της επιθυμητής συμβολικής τάξης.**

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα αναδύεται ο Ρομαντισμός, ο οποίος αποτελεί ένα «ρεύμα πολιτισμού που εξελίσσεται [...] εν μέρει παράλληλα αν και αντιθετικά προς τον Διαφωτισμό, για να καθορίσει σε μεγάλο βαθμό στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια του επόμενου 19^{ου} αιώνα, τη Δυτική σκέψη»⁹. Ο Ρομαντισμός επεκτείνεται μαζί με τη βιομηχανική ανάπτυξη. Η πολιτική σκηνή, στη μεταβατική περίοδο από τον 18^ο στον 19^ο αιώνα, χαρακτηρίζεται από αναταραχή, στο πλαίσιο της οποίας συγκρούονται ο συντηρητικός νεοκλασικισμός με τον φιλελεύθερο ρομαντισμό. Η σύγκρουση αυτή μεταφράζεται στην αρχιτεκτονική της περιόδου με την ιδιαίτερη συνύπαρξη του νεοκλασικού στιλ με το γοθικό. Η ρομαντική προσέγγιση, ασκεί αυστηρή κριτική στη βιομηχανική ανάπτυξη και στην προσπάθεια να ελεγχθεί η φύση. Παράλληλα, επαναπροσδιορίζει τη σημασία του τοπίου ως πολιτιστικό και πολιτισμικό φορέα, δίνοντας έμφαση σε κάθετη εξωτικό και παραδοσιακό και επιμένει στην αξία του συναισθήματος, έναντι της λογικής θεώρησης του Διαφωτισμού.

Το τοπίο αντιμετωπίζεται παράλληλα, τόσο ως στοιχείο της «εθνικής κοιτίδας», όσο και ως «επιχείρημα για την απαίτηση της αυτοδιάθεσης»^{10,11} του εκάστοτε λαού, γεγονός που στρέφει το βλέμμα της Δύσης και στην απελευθέρωση του ελληνικού τόπου, με τρόπο ο οποίος θα σχολιαστεί στη συνέχεια. **Στις τοπιακές διαμορφώσεις του 19^{ου} βλέπουμε δύο κύριες κατευθύνσεις, οι οποίες μας απασχολούν στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας. Από τη μία, έχουμε τις κλασικές αναφορές με την κύρια μεταφορά της πολιτικής σημασίας της δημοκρατίας και την ορθοκανονική σχηματοποίηση του φυσικού στοιχείου κι από την άλλη μεριά, τη γραφική προσέγγιση, η οποία χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη ελευθερία και εμμονή στην έντεχνα αποδοσμένη φυσική απροσδιοριστία.**

1.3 Η ανάπτυξη των δημόσιων αστικών πάρκων στην Αγγλία. Ο J.C. Loudon και το arboretum στο Derby

Η καινοτομική κίνηση που εισάγεται στην αρχιτεκτονική τοπίου του 19^{ου} αιώνα, αφορά την αξιοποίηση ελεύθερων χώρων μέσα στις πόλεις που θα αποτελέσουν δημόσιους χώρους αναψυχής και δημόσια πάρκα. Η κίνηση αυτή θέτει τα θεμέλια στην τρέχουσα προσέγγιση της τοπιακής πολεοδομίας και της συγκρότησης πράσινων δικτύων εντός των αστικών κέντρων. Στο πλαίσιο της εργασίας, επιλέγουμε κάποια αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της περιόδου από τα οποία θα αντλήσουμε κάποιες γενικές αρχές που συγκροτούν την «κίνηση των πάρκων» μέσα στις πόλεις.

Ξεκινώντας από την Αγγλία, ο **John Claudius Loudon**¹² υπήρξε ένας από τους πρώτους υποστηρικτές της άποψης που θεωρεί απαραίτητη την παρουσία δημόσιων πάρκων και κήπων στις πόλεις. Όπως σημειώνει ο Κ. Μωραϊτής, το έργο του είναι ιστορικά σημαντικό και ένας από τους λόγους του ενδιαφέροντός του «αφορά στην πολιτική σημασία της προσπάθειάς του»¹³. Μέσω της αρχιτεκτονικής τοπίου και των λύσεων που προτείνει σε επίπεδο πολεοδομικών παρεμβάσεων προσπαθεί να δώσει απαντήσεις σε πολύ σημαντικά προβλήματα που αφορούν την περιβαλλοντική ρύπανση, τη ραγδαία αστικοποίηση και τις προβληματικές υγιεινιστικές συνθήκες που επικρατούν στα αστικά κέντρα της Αγγλίας, προβλήματα που απορρέουν από τη βιομηχανική ανάπτυξη.

8 Δημήτρης Φιλιππίδης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, 1984, σελ.19.

9 Κωνσταντίνος Μωραϊτής, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων σελ. 255. Πηγή: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2621>, Ανασύρθηκε την 5/8/2020.

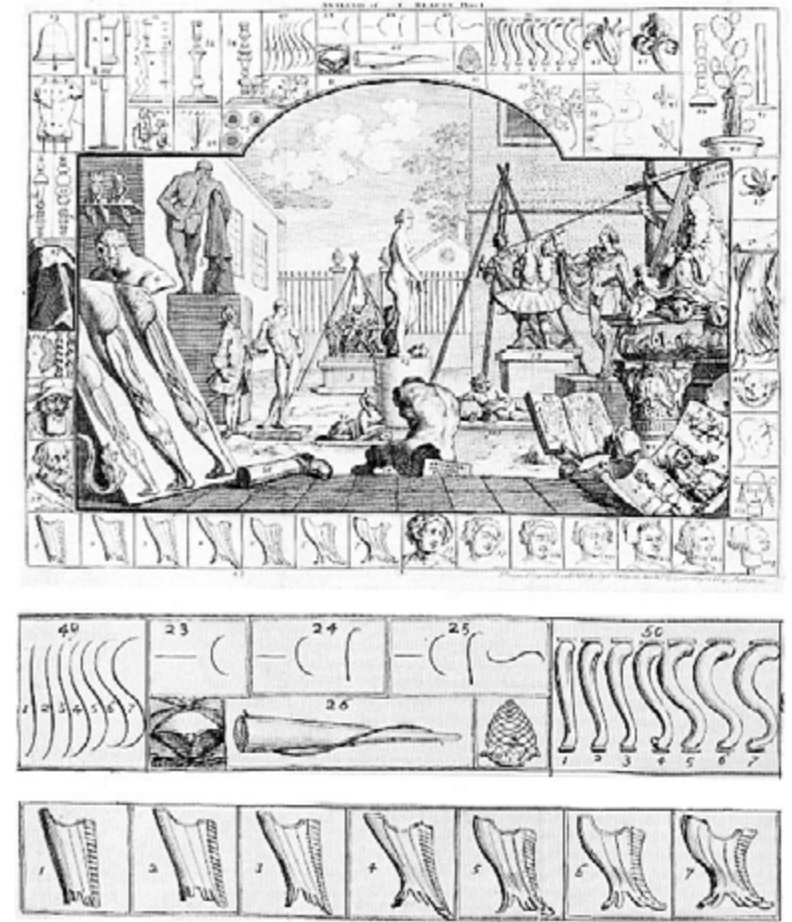
10 αυτοδιάθεση=το δικαίωμα κάθε λαού να ρυθμίζει ελεύθερα το πολιτικό του μέλλον. Πηγή: Ηλεκτρονικό λεξικό «Πύλη για την ελληνική γλώσσα και τη γλωσσική εκπαίδευση», <http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>. Ανασύρθηκε την 20/8/2020.

11 Κωνσταντίνος Μωραϊτής, Διδ. Διατριβή, 'Το Τοπίο Πολιτιστικός Προσδιορισμός του Τόπου', Αθήνα 2012, σελ. 496.

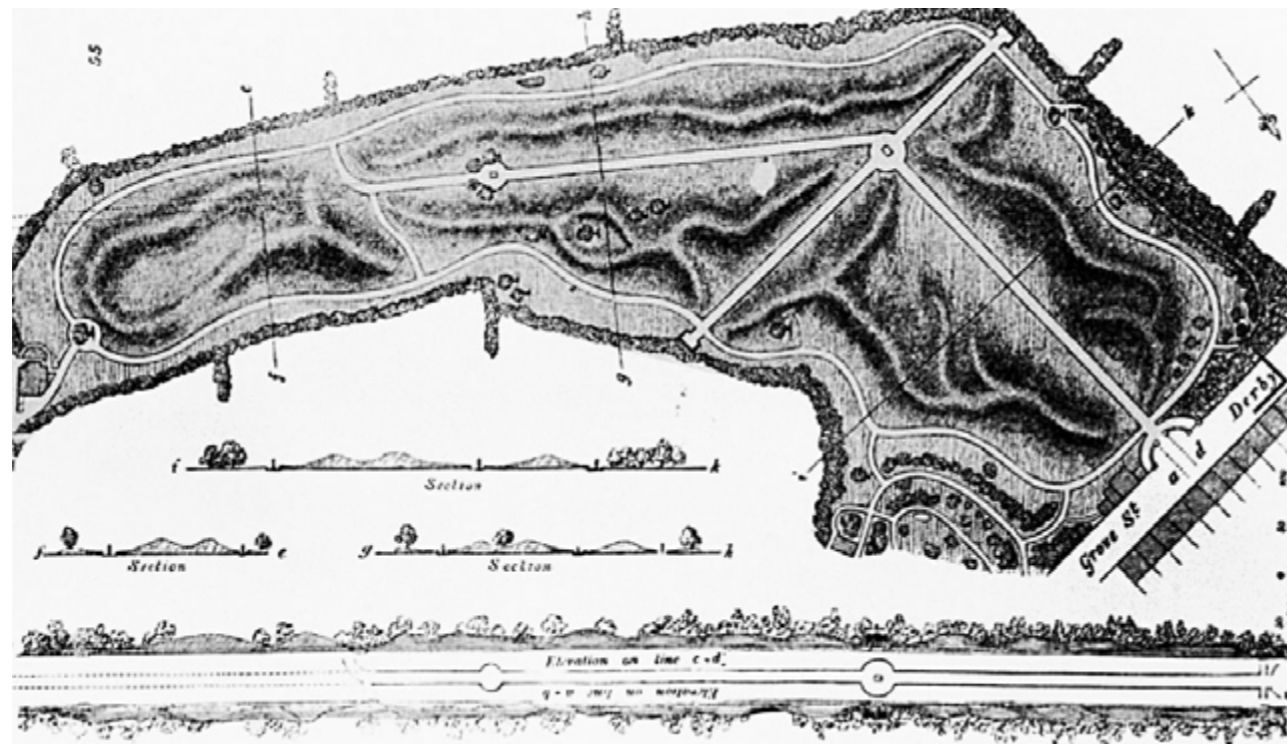
12 (1783-1843) Σκωτσέζος βοτανολόγος, σχεδιαστής κήπων, πάρκων και κοιμητηρίων της εποχής, συγγραφέας και εκδότης περιοδικών κηποτεχνίας. Επιπλέον, υπήρξε ο εισηγητής του Κηποτεχνικού Τρόπου, *Gardenesque*, ο οποίος αναφέρεται στο βοτανικό ενδι-αφέρον και στην παράθεση της φύτευσης με διδακτικό τρόπο. Πηγή: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/348626/John-Claudius-Loudon>. Ανασύρθηκε την 20/2/2020 και Κωνσταντίνος Μωραϊτής, Διδ. Διατριβή, 'Το Τοπίο Πολιτιστικός Προσδιορισμός του Τόπου', Αθήνα 2012, σελ. 533.

13 Κ. Μωραϊτής, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015, σελ. 282.

Εικόνα 4 : Πίνακας από το βιβλίο 'The Analysis of Beauty', του William Hogarth που δημοσιεύεται το 1753. Πρόκειται για ένα έργο που υποστηρίζει την υπεροχή των καμπυλόσχημων μορφών στη φύση και την τέχνη, τις οποίες συσχετίζει με τα κοινωνικά ήθη της εποχής. Οι Αγγλοι τοπιότεχνες του 18ου αιώνα θα στηρίξουν τα σχεδιαστικά τους εγχειρήματα στο έργο του William Hogarth, γεγονός που οδηγεί σε μια φυσιολατρική προσέγγιση του τοπίου.

Εικόνα 5 : Απόσπασμα από τις τοπιακές διαμορφώσεις του John Vanbrugh στον πύργο Howard, οι οποίες αποτελούν αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της αγγλικής τοπιακής προσέγγισης του τοπίου τον 18ο αιώνα. Οι καμπυλόσχημες χαράξεις αποδίδουν τον επιθυμητό φυσικότροπο χαρακτήρα του τοπίου. Στο βάθος φαίνεται το κλασικιστικό κτίσμα του Ναού των τεσσάρων Ανέμων.

Εικόνα 6 : Σχέδια του J.C. Loudon για το arboretum στο Derby. Επάνω η κάτοψη του πάρκου με τις καμπυλόσχημες πορείες και κάτω οι τομές του όπου αναπαριστούν τα τεχνητά υψώματα που διαμορφώνει.

Εικόνα 7 : Carte postale από το Arboretum Derby. Κάτοικοι της πόλης επισκέπτονται το πάρκο.

Το 1829, ο Loudon, δημοσιεύει το άρθρο *“Hints on Breathing Places for Metropolis”* και αναφέρεται σε θέματα που αφορούν την αστική υγιεινή, τις συγκοινωνιακές υποδομές και τη διαφύλαξη πράσινων χώρων που θα απασχολήσουν τους μελλοντικούς σχεδιαστές του Λονδίνου, καθώς όπως σωστά προέβλεπε ο Loudon, θα ακολουθούσε έντονη εξάπλωση της αγγλικής πρωτεύουσας. Έτσι, προτείνει ένα διαγραμματικό masterplan της πόλης, το οποίο αναπτύσσεται με ομόκεντρους κύκλους. Σύμφωνα με την πρόταση, η πόλη και η αστική κυκλοφορία θα αναπτύσσονται παράλληλα και σε συμφωνία με τις περιβάλλουσες ζώνες πρασίνου, εξασφαλίζοντας τους «Χώρους αναπνοής για την Μητρόπολη». Η κεντρική λογική οργάνωσης των λειτουργιών και των δικτύων της πόλης συνάδει με τις αρχές του zoning όπως ορίζεται στα μεταγενέστερα πολεοδομικά σχέδια μητροπόλεων στη μοντέρνα περίοδο. Σημαντική επισήμανση που κάνει ο Loudon, είναι ότι η χρήση των κύκλων όπως παρουσιάζεται στο διάγραμμά του, δεν είναι απαραίτητη και κυρίως δεν είναι «επιθυμητή» και θεωρεί ότι πιο «ακανόνιστες γραμμές», οι οποίες θα ανταποκρίνονται στο τοπικό υπόβαθρο, θα ήταν πιο «όμορφες καθώς και οικονομικές»¹⁴. Μέσα από τη συγκεκριμένη σημείωση βλέπουμε μία θεμελιώδη αρχή του Loudon για την αρχιτεκτονική τοπίου που αφορά τον σεβασμό και την ενσωμάτωση της αρχιτεκτονικής τοπίου στο «πνεύμα του τόπου». Επιπλέον, μία ακόμα σημαντική σημείωση του αφορά τη διαφύλαξη των πράσινων ζωνών, ως ζωτικής σημασίας δημόσιοι αστικοί χώροι, όπου θα τοποθετούνται πάρκα, κήποι, λίμνες, και όπως ο ίδιος περιγράφει μέρη «ακίνδυνης αναψυχής»¹⁵.

Στο σχεδιασμό τοπίου ο J.C. Loudon στράφηκε προς τη συνθετική καθαρότητα και τάξη, σε άμεσο συσχετισμό με την ελέγχουσα τάξη της βρετανικής κυριαρχίας. Ένα από τα γνωστά του έργα αποτελεί το arboretum¹⁶ στο Derby. Ο Loudon σχεδιάζει ένα βοτανικό δασύλλιο και το συγκροτεί με μια πλούσια συλλογή από εξωτικά και ιθαγενή φυτά, τα οποία οργανώνει συστηματικά, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά τους και τοποθετεί τα ονόματά τους, με σκοπό ο περιπλανητής να εκπαιδευτεί ώστε να τα αναγνωρίζει. Με αυτόν τον τρόπο προσδίδεται στο πάρκο η σημασία του ως «τοπίου δημόσιας αναψυχής και δημόσιας εκπαίδευσης»¹⁷.

Όσο αφορά τον σχεδιασμό, λόγω της μικρής έκτασης που καταλαμβάνει το arboretum στο Derby, επιλέγεται η **οργάνωση του χώρου με ήπιες καμπυλόσχημες πορείες**, προκειμένου να δίνεται η αίσθηση στον περιπατητή μιας μεγαλύτερης έκτασης από την πραγματική. Επιπλέον η λειτουργία του πάρκου ως βοτανικού κήπου καθιστά αναγκαία μια σχεδιαστική προσέγγιση που να επιτρέπει την έκθεση και παρατήρηση των ταξινομημένων φυτικών εκθεμάτων, αλλά και τον διαχωρισμό της έκτασης σε υποενοτήτες. Η βασική οργάνωση της κίνησης συγκροτείται από έναν «παραμορφωμένο σταυρό» που φέρει τις κεντρικές κινήσεις και τα κεντρικά σημεία στάσης του πάρκου. Περιμετρικά οργανώνεται μια καμπυλόσχημη διαδρομή από όπου οι επισκέπτες μπορούν να περιπλανηθούν με χαλαρότητα και να κατευθυνθούν στις χωρικές υποενοτήτες του arboretum.

Πέρα από τις καμπυλόσχημες πορείες επιλέγεται η **διαμόρφωση τεχνητών υψωμάτων**, μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η διαίρεση του χώρου σε υποενοτήτες, ώστε να οργανωθεί η βοτανική έκθεση. Σε ένα από τα αρχικά σχέδια τομών του Loudon παρατηρούμε την διαμόρφωση του εδάφους και την οργάνωση μιας ήπιας κυματοειδούς κίνησης στο πάρκο. Η συγκεκριμένη ενέργεια η οποία χαρακτηρίζεται ως φυσικότητα, προσφέρει «[...] μια απλή, σαφή εποπτεία, τη συσχέτιση της μεταβολής του ανάγλυφου και της σωματικής κίνησης»¹⁸. Παράλληλα, με την **έντεχνη χρήση της φύτευσης**, επιτυγχάνεται η διαίρεση του χώρου και η οργάνωση των υποσυνόλων του. Μέσα από τα σχεδιαστικά και χωρικά εργαλεία που αναφέραμε ο Loudon καταφέρνει να ελέγξει τα σημεία θέασης και να περιορίσει το οπτικό πεδίο του επισκέπτη.

Το *arboretum στο Derby* αποτελεί ένα υποδειγματικό έργο της αγγλικής αρχιτεκτονικής τοπίου και οι πρακτικές που χρησιμοποιεί ο Loudon εφαρμόζονται σε πολλά μεταγενέστερα τοπιακά παραδείγματα. **Στο έργο του, η διαμόρφωση του τοπίου αποκτά πέρα από την αισθητική του αξία, σημασία λειτουργική, η οποία συνδέει την παραγωγή τοπίων με την παιδεία και την ψυχική υγεία του επισκέπτη, βάζοντας τα θεμέλια στη νεότερη δημόσια θεώρηση του τοπίου.**

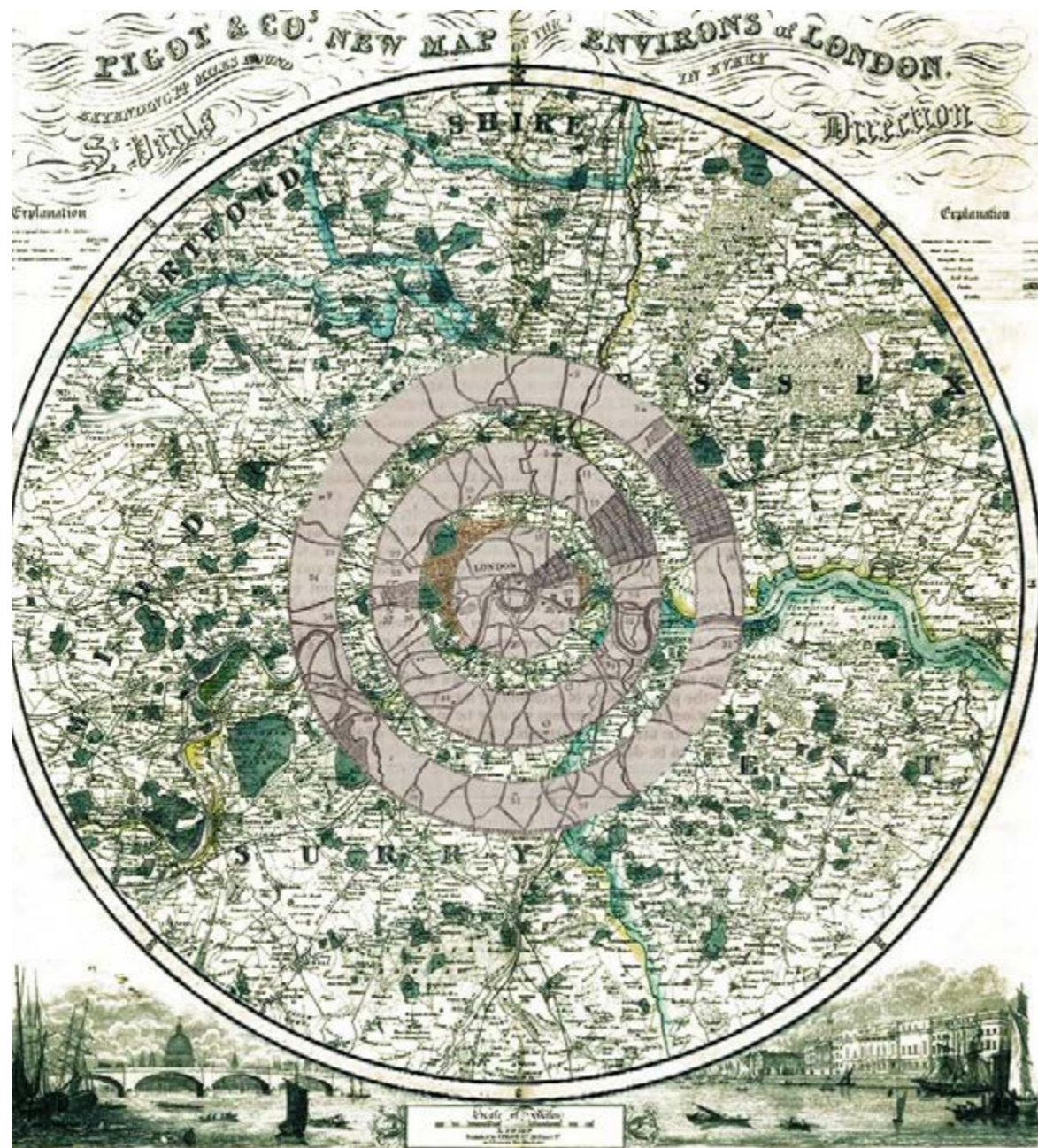
14 “Hints on Breathing Places for the Metropolis, and for Country Towns and Villages, on fixed Principles”, με εισαγωγικό σχόλιο και την ηλεκτρονική παρουσίαση του κειμένου από τον Tom Turner, σελ.2. Πηγή : <http://www.landscapearchitecture.org.uk/wpc>. Ανασύρθηκε την 1/9/2020.

15 Ο J.C Loudon χρησιμοποιεί τον χαρακτηρισμό «harmless amusement» για να περιγράψει τη λειτουργική αξία των πράσινων ζωνών στο κείμενό του “Hints on Breathing Places for the Metropolis, and for Country Towns and Villages, on fixed Principles”.

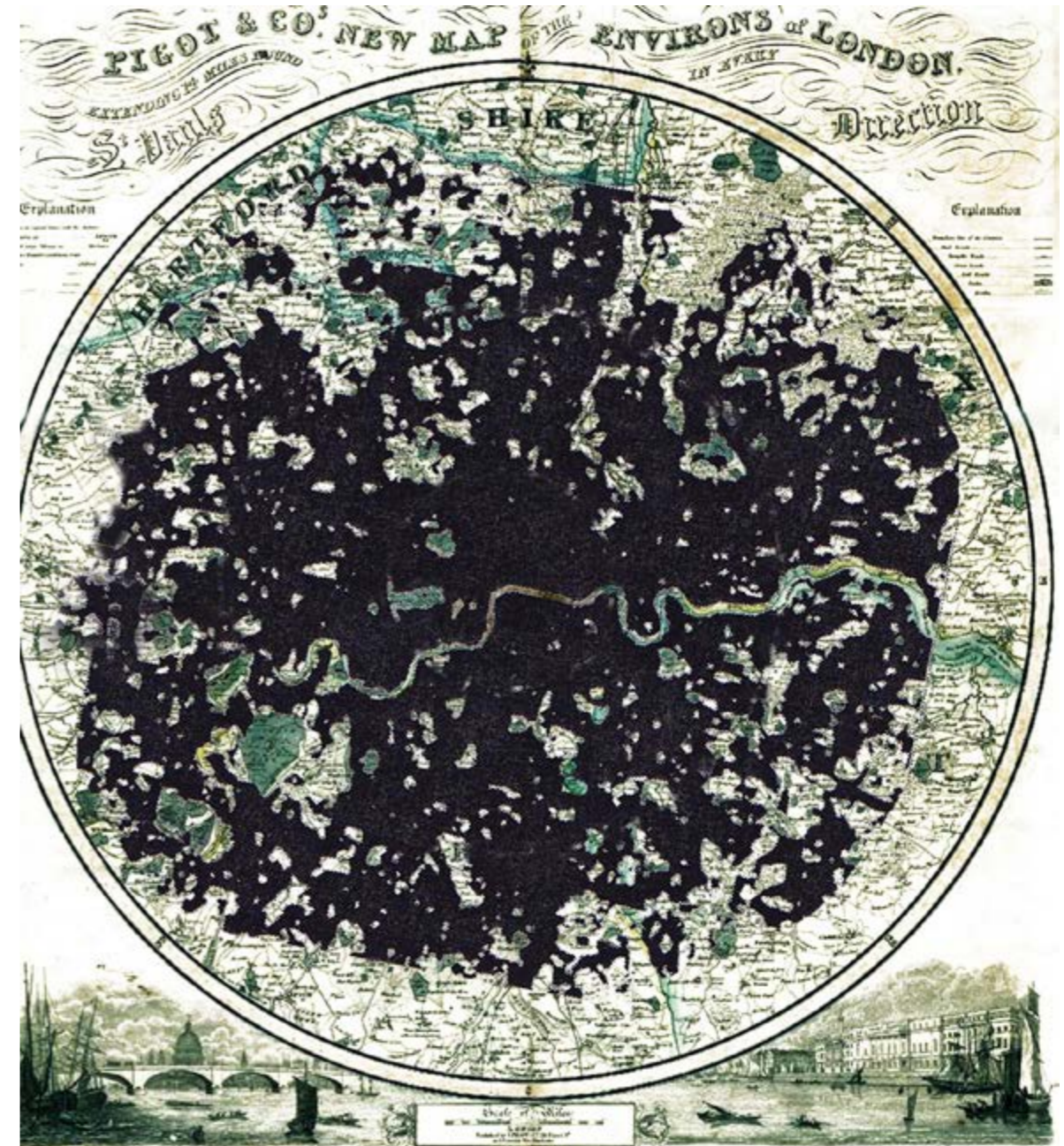
16 Πρόκειται για ένα δασύλλιο με πρόθεση βοτανικής παρουσίας. Ο J.C.Loudon εισήγαγε τον όρο το 1833 στο περιοδικό ‘The Gardener’s Magazine’ όμως ο όρος ήταν ήδη διαδεδομένος. Πηγή:<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/348626/John-Claudio-Loudon>. Ανασύρθηκε την 20/8/2020.

17 Κ. Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015, σελ. 289.

18 Ο.π. σελ. 290

Εικόνα 8 : Η παραπάνω εικόνα δείχνει το διαγραμματικό σχέδιο του Loudon να επικαλύπτει τον χάρτη του 'New Map Environs of London' της Pigot & Co (1839). Ο Loudon προέβλεπε στο σχέδιο του την δεκαπλάσια επέκταση της μητρόπολης, και είχε απόλυτο δίκιο όσο αφορά την ανάγκη συγκρότησης ενός σχεδίου για την πιθανή επέκταση της πόλης.

Εικόνα 9 : Στο σχέδιο απεικονίζεται η κατά προσέγγιση έκταση του Λονδίνου το 2010, η οποία επικαλύπτει τον χάρτη της Pigot & Co 'New Map Environs of London' (1839). Όπως φαίνεται, το Λονδίνο επεκτάθηκε 30 φορές μέχρι το 2010. Οι προβλέψεις και οι ανησυχίες του Loudon βγήκαν αληθινές. Για περισσότερα βλ. "Hints on Breathing Places for the Metropolis, and for Country Towns and Villages, on fixed Principles".

1.4 Frederick Law Olmsted, το «δημοκρατικό τοπίο» και η συμβολή της αγγλικής αρχιτεκτονικής τοπίου στο έργο του

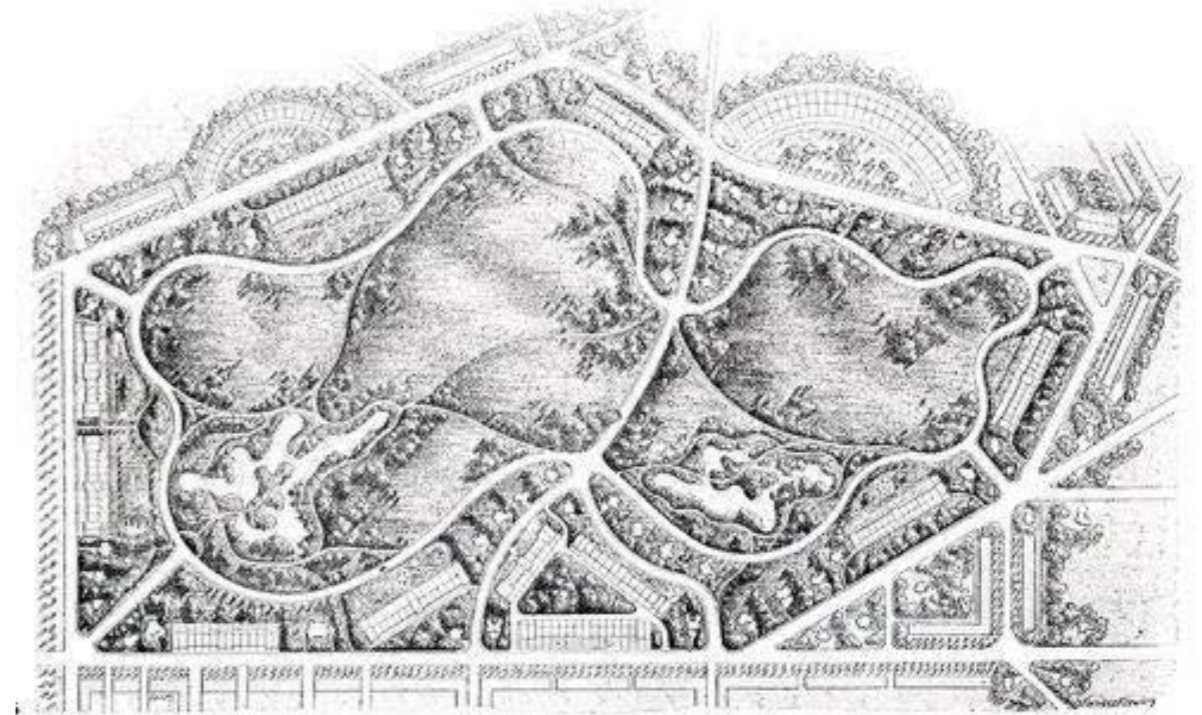
Ο Frederick Law Olmsted αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους Αμερικανούς αρχιτέκτονες τοπίου του 19^{ου} αιώνα, ο οποίος ανέλαβε κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής του καριέρας περίπου έξι χιλιάδες μελέτες σχεδιασμού τοπιακών διαμορφώσεων σε μεγάλες πόλεις της Αμερικής, από τις οποίες υλοποιήθηκαν οι μισές¹⁹. Κάποια από τα σημαντικά του έργα είναι το Central Park της Νέας Υόρκης, το Prospect Park στο Brooklyn, το Emerald Necklace στην Βοστώνη, το Buffalo Park System και η ίδρυση του Niagara Reservation. Σημαντικός συνοδοιπόρος και συνεργάτης του σε πολλά από τα σημαντικά του δημιουργήματα υπήρξε ο αγγλικής καταγωγής αρχιτέκτονας Calvert Vaux.

Ο Olmsted υπήρξε «οπαδός ρομαντικών διανοητών»²⁰ και υποστηρικτής Ευρωπαίων αρχιτεκτόνων τοπίου και των τοπιακών εγχειρημάτων τους που αποτελούν την αρχή των δημοσίων πάρκων στην Ευρώπη²¹. Σε ένα κείμενο του που περιγράφει τις εντυπώσεις από την επίσκεψή του στο δημόσιο πάρκο του Birkenhead, του Joseph Paxton στην Αγγλία, αναφέρεται με θαυμασμό στις «προσεκτικές τεχνικές επεμβάσεις, τις απαλά καμπυλωμένες πορείες και τους δρόμους, τις υπερυψώσεις του εδάφους που δημιουργούν ξεχωριστούς χώρους, φυτεμένους με διαφορετικά αποτελέσματα». Επιπλέον, αναφέρει ότι «στη δημοκρατική Αμερική τύποτε δεν υπήρχε που να μπορούσε να θεωρηθεί ως συγκρίσιμο με αυτόν τον Κήπο του Λαού»²². Έτσι, ο **Olmsted επηρεασμένος από τις τοπιακές εξελίξεις στην Ευρώπη θέτει ως κεντρικό στόχο τη διάδοση του μοντέλου των δημοσίων πάρκων αναψυχής και στην Αμερική μια δραστηριότητα συσχετισμένη άμεσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο «με τη δημοκρατική αναβάθμιση της αμερικανικής κοινωνίας»²³. Όπως αναφέρει ο Κ. Μωραΐτης, η αξιολόγηση του έργου του F. Olmsted «με όρους αποτίμησης σχεδιαστικών ή τοπιοτεχνικών προτύπων και μόνο» θα ήταν σίγουρα ελλιπής, μιας και η συμβολική σημασία της διάδοσης δημοσίων χώρων πρασίνου στις αμερικανικές πόλεις μας «υποχρεώνει σε στάση πολιτικής κριτικής»²⁴.**

1.5 Το σκηνογραφικό τοπίο του Frederick Law Olmsted και η ψυχολογική σημασία του τοπίου

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν κάποιες απόψεις του ίδιου σε σχέση με την αρχιτεκτονική τοπίου. Ο **Olmsted προσεγγίζει το τοπίο ως «σκηνικό» και περιγράφει σε πολλά κείμενά του «τον σεβασμό για την αντίληψη και την απόλαυση της σκηνογραφικής θέας»²⁵. Η αντίληψη του τοπίου με όρους σκηνογραφικούς, η οποία χαρακτηρίζει τα έργα του «αναγκάζει» τον Olmsted να διαχωρίσει την αρχιτεκτονική τοπίου από την κηποτεχνία, υποστηρίζοντας ότι βασική διαφορά αποτελεί η διαδικασία του σχεδιασμού. Στην αρχιτεκτονική τοπίου, «τα μέρη υποτάσσονται στην ολική σύλληψη»²⁶ του δημιουργού, ενώ στην κηπουρική υπάρχει μια περιορισμένη σύλληψη του τοπίου και μια επικέντρωση στην «οικοδόμηση» των μερών του, δηλαδή των φυτικών ειδών.**

Η κατασκευή μιας σκηνογραφικής σύνθεσης, ενός «τοπικού σκηνικού»²⁷ αποτελεί έναν κεντρικό στόχο που επιτυγχάνουν μαζί με τον αρχιτέκτονα Calvert Vaux στο Central Park της Νέας Υόρκης. Η διαδικασία δημιουργίας του πάρκου και της συγκρότησής του ως σκηνογραφικού τοπίου, αποτέλεσε μια μακροχρόνια διαδικασία σχεδόν τεσσάρων δεκαετιών, γεγονός το οποίο γνώριζαν και αποδέχτηκαν εξαρχής οι Olmsted και Vaux²⁸ και κατέστησε αναγκαία την προσωπική παρακολούθηση και εμπλοκή από τη μεριά τους καθόλη τη διάρκεια δημιουργίας. Η συγκεκριμένη συνθήκη που αφορά την απαιτούμενη διάρκεια σχηματοποίησης μιας τοπιακής παρέμβασης μεγάλης κλίμακας, όπως είναι το Central Park και της αναγκαίας προσωπικής παρακολούθησης και δέσμευσης από τη μεριά των αρχιτεκτόνων - δημιουργών αποτέλεσε όπως φαίνεται μια συνθήκη απαραίτητη για την επιτυχή πραγματοποίηση του έργου. Η μεγάλη σημασία των συγκεκριμένων

Εικόνα 10 : Σχέδιο του Joseph Paxton του 'Park at Birkenhead' (1847). Ο F.L. Olmsted στο κείμενο του 'The People's Park at Birkenhead' (1851) μιλά με διθυραμβικά σχόλια για το συγκεκριμένο έργο του πολύ σημαντικού Άγγλου αρχιτέκτονα, το οποίο χρησιμοποιεί, μεταξύ άλλων έργων, ως πρότυπο για τον σχεδιασμό των αμερικανικών δημοσίων πάρκων.

Εικόνα 11 : Σκηνογραφικό τοπίο από την κεντρική λίμνη του Central Park. Στο βάθος η πόλη.

19 Πρβλ. C.E. Beveridge και P. Rocheleau: *Frederick Law Olmsted. Designing the American Landscape*. Νέα Υόρκη: 1998

20 Κ. Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων σελ. 307

21 Υπάρχουν αρκετές αναφορές σε γράμματα και κείμενά του για τα ταξίδια που έκανε στην Ευρώπη και στις επισκέψεις τους σε δημόσια πάρκα, τα οποία σχολιάζει με μεγάλο θαυμασμό.

22 Frederick Law Olmsted, *Writings on Landscape, Culture and Society*, "The People's Park at Birkenhead, near Liverpool", "Forever the People's own": May 1851, Library of America, 2015, σελ. 71

23 Κ. Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων σελ. 308

24 Ο.π. σελ. 308

25 Κ. Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, σελ. 310.

26 Ο.π. 313

27 Frederick Law Olmsted, *Writings on Landscape, Culture and Society*, "A new ideal of local scenery", May 1893, Library of America Ebook, 2015, σελ. 925

28 Ο.π. σελ. 925

Εικόνα 12 : Carte postale του 1898. Επισκέπτες θαυμάζουν το καθηλωτικό τοπίο των καταρρακτών του Νιαγάρα από το Goat Island, περιοχή που σχεδίασαν οι Olmsted και Vaux.

Εικόνα 13 : Το "Long Meadow" στο Prospect Park του Brooklyn στη Νέα Υόρκη. Συνθέσεις σκηνικών που επαναφέρουν αγροτικά τοπία εντός των αστικών κέντρων της Αμερικής, τονίζοντας τον ποιμενικό χαρακτήρα της τοπιακής προσέγγισης των Olmsted και Vaux.

αστικών παρεμβάσεων προκύπτει από το γεγονός ότι πρόκειται για έργα που κατασκευάζονται με την πρόθεση να παραμείνουν και να αναπτυχθούν μαζί με την πόλη για πολλά χρόνια και να αποτελέσουν το χωρικό υπόβαθρο της αστικής εμπειρίας των κατοίκων και επισκεπτών της. **Οι τοπιακές διαμορφώσεις του Olmsted παραμένουν μέχρι σήμερα αστικοί χώροι κεντρικής σημασίας των αμερικανικών πόλεων, γεγονός που μας υποδεικνύει την κεντρική πολιτιστική και πολιτισμική θέση των δημόσιων πάρκων και τη μεγάλη ευθύνη που έχει ο σχεδιαστής για την επιτυχή αφομοίωση των συγκεκριμένων έργων από τους κατοίκους. Τα συγκεκριμένα έργα λειτουργούν ως αστικοί συντελεστές²⁹ της πόλης και καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη συνολική εικόνα της.**

Επιπλέον, η προσπάθεια του Olmsted να προσδώσει στην αισθητική αξία των δημόσιων πάρκων τον χαρακτηρισμό μιας σκηνογραφικής αντίληψης αποτελεί μια συνθήκη που θα μπορούσαμε να συνδέσουμε με μια δεύτερη άποψη του ίδιου. Σύμφωνα με αυτήν το τοπίο συμβάλλει στην ψυχική υγεία των ανθρώπων, μια άποψη ιδιαίτερα επίκαιρη και σήμερα. Κατά τον Olmsted το τοπίο προσφέρει τη δυνατότητα «να αναζωογονεί και να προσφέρει απόλαυση στο μάτι και, μέσω της όρασης, στο μυαλό και στο πνεύμα»³⁰. **Οι τοπιακές διαμορφώσεις σύμφωνα με τον ίδιο λειτουργούν ως «υγειονομικές εγκαταστάσεις»³¹ των μεγάλων πόλεων και έχουν «θεραπευτική»³² αξία για τους χρήστες της πόλης. Έτσι, ο Olmsted συνδέει την αισθητική αξία του τοπίου με την θεραπευτική αξία του και του προσδίδει πρακτική σημασία ως αναγκαία συνθήκη για τη βελτίωση της αστικής υγιεινής στις μεγαλουπόλεις.** Για τον λόγο αυτό, επιχειρεί καθόλη την επαγγελματική του πορεία να ενισχύσει πράσινες υποδομές μέσα στις αμερικανικές πόλεις. Επιπλέον, αναφερόμενος στην αισθητική αξία του τοπίου, υποθέτει πως «η μαγεία της φυσικής θέας διαθέτει επιρροή υψηλής θεραπευτικής αξίας... Βαθμιαία και σιωπηλά η σαγήνη μας καλύπτει και η ομορφιά μπαίνει στις ψυχές μας, δεν ξέρουμε ακριβώς τότε και πως»³³. Ο Olmsted αποκαλεί τη συγκεκριμένη ποιότητα του τοπίου να συγκινεί και να επηρεάζει σε ψυχολογικό επίπεδο θετικά τους ανθρώπους «ασύνηδη ή έμμεση αναψυχή»³⁴.

Στο πλαίσιο των απόψεων του σε σχέση με τη σκηνογραφική αντίληψη του τοπίου και την θεραπευτική αξία του για τον άνθρωπο, ο Olmsted συμμετέχει το 1870 σε μία πολύ σημαντική επιχείρηση της εποχής που αφορά τη διαφύλαξη της γραφικής ομορφιάς και την προστασία φυσικών τοπίων ως υποχρέωση της δημοκρατίας. Συγκεκριμένα ασχολείται με τους καταρράκτες του Niagara και μάχεται εναντίον της καταπάτησης του τοπίου από ιδιωτικές χρήσεις, από εργοστάσια και εμπορικές χρήσεις³⁵. Έτσι, απαιτεί την αφαίρεση και την αντικατάστασή τους από ένα νατουραλιστικό τοπίο που θα σέβεται το φυσικό υπόβαθρο. Συμμετέχει, λοιπόν στη συγκρότηση της εθνικής καμπάνιας γνωστή ως Scenic Preservation και στο κίνημα "Free Niagara Movement", ώστε να επιτευχθεί από τη μία η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, καθώς και η μετατροπή του σε δημόσιο πάρκο, γεγονός που συμβαίνει. Στη συνέχεια συμμετέχει μαζί με τον συνεργάτη του Vaux στο σχεδιασμό ήπιων τοπιακών παρεμβάσεων που πλαισιώνουν όσο γίνεται πιο φυσικά το κεντρικό σκηνικό των καταρρακτών. **Ο Olmsted θεωρεί επιτακτική ανάγκη από τη μία τη διαφύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος και από την άλλη τη διαφύλαξη του δημόσιου χαρακτήρα που θα πρέπει να έχει ένα φυσικό τοπίο. Έτσι, αναγνωρίζει πέραν της περιβαλλοντικής αξίας, την αξία του τοπίου ως κοιτίδας πολιτισμού και θεωρεί απαραίτητη τη διαφύλαξη του δικαιώματος συμμετοχής του κάθε ανθρώπου στο συγκεκριμένο τοπίο.** Πρόκειται για σημαντικές αρχές που διέπουν το έργο και τις πράξεις του και μας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας.

29 Ο Aldo Rossi, στο έργο του «Η Αρχιτεκτονική της Πόλης» προτείνει μια μέθοδο ανάλυσης της πόλης που βασίζεται στη θεωρία των αστικών συντελεστών. Οι αστικοί συντελεστές σύμφωνα με τον ίδιο «αποτελούν τμήματα της πόλης που δεν είναι δυνατόν να συμπεισθούν, επειδή αυτά ακριβώς τη συγκροτούν». Επιπλέον, αποτελούν τα στοιχεία εκείνα της πόλης που παραμένουν αναγνωρίσιμα, παρά τις μεταβολές τους, είτε λειτουργικές είτε μορφολογικές, μέσα στον χρόνο και καθορίζουν την εικόνα και την ταυτότητα της πόλης. Για περισσότερα βλ. Aldo Rossi, 'The Architecture of the City', The MIT Press, 1982.

30 Beveridge, Charles V. και Rocheleau Paul: Frederick Law Olmsted. Designing the American Landscape. Νέα Υόρκη: Universe Publ.,1998, σελ. 30-34.

31 Frederick Law Olmsted, Writings on Landscape, Culture and Society, "The Highest Value of a Park", September 1882, Library of America Ebook, 2015, σελ. 769.

32 Κ.Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, σελ. 311.

33 Beveridge, Charles V. και Rocheleau Paul: Frederick Law Olmsted. Designing the American Landscape. Νέα Υόρκη: Universe Publ.,1998, σελ. 31.

34 Κ. Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, σελ. 311.

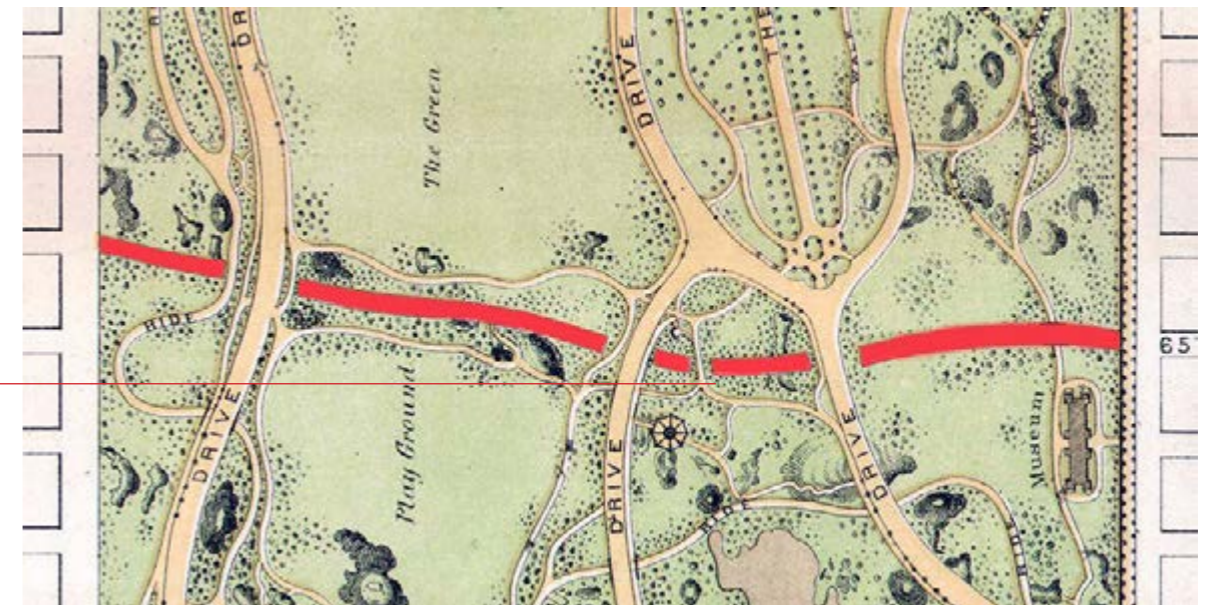
35 Ντοκιμαντέρ PBS: "Frederick Olmsted: Designing America". Πηγή: <https://www.pbs.org/video/wned-tv-history-frederick-law-olmsted-designing-america/>. Ανασύρθηκε την 2/9/2020.

Εικόνα 14 (αριστερά) : Σημερινή αεροφωτογραφία του Central Park εγκλωβισμένου στον κλοιό της αστικής δόμησης.
Εικόνα 15 (δεξιά) : Αρχικό σχέδιο της νικητήριας πρότασης των F.L. Olmsted και C. Vaux

Εικόνα 16 : Σκηνογραφικά τοπία του Central Park : φωτογραφία της γέφυρας 'Gothic Bridge' με το περιβάλλον τοπίο. Η κατασκευή σχεδιάστηκε από τον Calvert Vaux.

Εικόνα 17 : Λεπτομέρεια από το αρχικό σχέδιο της νικητήριας πρότασης των F.L. Olmsted και C. Vaux. Αποκοπή του πάρκου από τη διαμπερή κίνηση οχημάτων που θα ένωναν μέσα από το πάρκο τις δυο πλευρές της πόλης στα μεγάλα μέτωπα της τοποτεχνημένης έκτασης. Με κόκκινη η βύθιση της 65ης οδού, ώστε να αποκοπεί από το οπτικό πεδίο του επισκέπτη η κυκλοφορία των αυτοκινήτων.

1.6 Τοπιακός τοπικισμός και φυσική απόδοση της τεχνητής φύσης

Ο Olmsted, όσο αφορά τη θεώρησή του για το τοπίο, αντιτίθεται σε προγενέστερες τάσεις, όπως της βικτωριανής περιόδου, όπου οι εισαγωγές ξένων, εξωτικών φυτικών ειδών και η χρήση τους σε κήπους και τοπία αποτελούσε σύνηθη πρακτική. Η πρακτική αυτή συνδέεται με μία ευρύτερη πολιτική και πολιτισμική συνθήκη, συσχετισμένη με την αποικιοκρατική ισχύ των εκάστοτε κυρίαρχων δυνάμεων, η οποία εκφραζόταν και μέσω του τοπίου. Αντίθετα, ο Olmsted προσεγγίζει το τοπίο με όρους ρομαντικούς και εστιάζει στη γηγενή ποιότητα του τοπίου, στο «πνεύμα του τόπου», «ως ιδιαίτερο αίτημα τοπιακού τοπικισμού»³⁶. Η πρακτική κατασκευή τεχνητών τοπίων με γηγενή χλωρίδα συνδέεται με την περιβαλλοντική και πολιτισμική σημασία των τοπίων αυτών, θέση η οποία αποτελεί το υπόβαθρο της νεότερης τοπιακής θεώρησης και αφορά τις τρέχουσες τοπιακές προσεγγίσεις σχετικές με την περιβαλλοντική αξία των φυσικών τοπίων και των τοπικών οικοσυστημάτων.

Παρ' όλ' αυτά, στα τοπιακά έργα του καλείται συχνά να ενσωματώσει τεχνητές κατασκευές που μιμούνται φυσικά τοπία, καθώς και ξένα φυτικά είδη. Ο ίδιος επιδιώκει όμως να εμφανίζουν «πρωτογενή σχέση με το τοπίο»³⁷, και να ενσωματώνονται στη συνολική τοπιακή σύνθεση με τέτοιο τρόπο, ώστε να δίνουν την εντύπωση της φυσικής ανάπτυξής τους μέσα στο γηγενές σύστημα. Γενικότερα, θα λέγαμε ότι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των τοπιακών έργων του Olmsted, στις αμερικανικές πόλεις, είναι η έντεχνη και φυσικότροπη απόδοσή τους, με τέτοιο τρόπο ώστε οι χρήστες τους να ξεχνούν ότι τα έργα αυτά είναι τεχνητά και να τα αντιλαμβάνονται ως φυσικά. Στην περίπτωση του Central Park οι Olmsted και Vaux χρησιμοποίησαν το βραχώδες φυσικό υπόβαθρο της περιοχής για να συγκροτήσουν διάφορες «γραφικές» τοπιακές συνθέσεις. Η χαρακτηριστικότερη «γραφική» διαμόρφωση αποτελεί το *Ramble*, ένας φυσικός βραχώδης περίπατος, με πυκνή άγρια βλάστηση που τοποθετείται στην πλευρά του λόφου ανάμεσα στη λίμνη και στον ταμιευτήρα νερού. «Εκεί ο Olmsted δημιούργησε το πληρέστερο και περισσότερο πλούσιο από τα γραφικά του τοπία». Μια από τις παλιότερες φωτογραφίες «δείχνει τη φύτευση από ροδόδεντρα και δάφνες κατά μήκος του ρυακιού [...] που δημιουργούσαν ένα τοπίο «Αμερικανικού κήπου»³⁸.

Συνοψίζοντας, ο Frederick Law Olmsted επιτυγχάνει από τη μία την ανάδειξη εννοιών όπως της τοπικότητας, της ξεχωριστής σύνδεσης που έχει κάθε τόπος με το υλικό υπόβαθρό του ως σημαντικές αρχές στον τοπιακό σχεδιασμό, άποψη με ιδιαίτερη απήχηση μέχρι σήμερα. Από την άλλη επιτυγχάνει μέσω της έντεχνης σχηματοποίησης του τοπίου να αποδώσει την αίσθηση της φυσικότητας σε τεχνητές κατασκευές, μια αισθητική έκφραση της τοπιακής αρχιτεκτονικής που συνδέεται με την επιθυμητή ελευθερία που χαρακτηρίζει το δημοκρατικό ιδεώδες του Olmsted.

1.7 Πράσινα δίκτυα μέσα στις πόλεις, το παράδειγμα του Emerald Necklace

Ένα παραδειγματικό έργο στο οποίο εντοπίζουμε κάποιες από τις ποιότητες που προαναφέραμε αποτελεί το δίκτυο πράσινων χώρων που σχεδιάζει ο Olmsted για την πόλη της Βοστώνης από το 1878 μέχρι το 1896³⁹, γνωστό ως “Emerald Necklace”. Σημείο αφετηρίας του σχεδιασμού αποτέλεσε μία ελώδης έκταση στην περιοχή Back Bay, η οποία θεωρούνταν προβληματική ζώνη της πόλης. Στη Βοστώνη υπήρχε ένα ευρύτερο δίκτυο από βάλτους, οι οποίοι είχαν δημιουργηθεί μέσα από τη φυσική διαδικασία εισχώρησης του νερού από τον ωκεανό στο εσωτερικό του εδάφους. Στο πλαίσιο του συγκεκριμένου έργου, σημαντικά προβλήματα προς επίλυση ήταν η αποστράγγιση των βάλτων, που χρησιμοποιούνταν και ως «δημόσιοι υπόνομοι»⁴⁰ και δημιουργούσαν ανθυγιεινές ζώνες εντός της πόλης. Επιπλέον, υπήρχε το ζήτημα ελέγχου των πλημμυρών μιας και η περιοχή διατρεχόταν από δύο σημαντικά ρέματα.

Ο Olmsted, λοιπόν, κλήθηκε να ανασχεδιάσει αυτήν την περιοχή και να επιλύσει τα προαναφερθέντα προβλήματα υδραυλικής φύσης, σχεδιάζοντας παράλληλα ένα αστικό πάρκο αναψυχής. Έτσι, αρχικά επινόησε έναν τρόπο ελέγχου της ποσότητας νερού στο Back Bay, χτίζοντας παλιρροιακές πύλες που διοχέτευαν το νερό στον ποταμό Charles, καθώς και εγκαταστάσεις διαχείρισης λυμάτων. Ως προς τον τοπιακό σχεδιασμό, στην ουσία αναδημιούργησε μια τεχνητή αλυκή, αποδίδοντας την επιθυμητή φυσικότητα

36 Κ. Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, σελ. 312.

37 Ο.π. σελ. 312

38 Beveridge, Charles V. και Rocheleau Paul: Frederick Law Olmsted. Designing the American Landscape. Νέα Υόρκη: Universe Publ.,1998, σελ. 54

39 Πηγή: <https://www.emeraldnecklace.org/park-overview/frederick-law%E2%80%88Olmsted/>. Ανασύρθηκε την 7/8/2020.

40 Ντοκιμαντέρ PBS: “Frederick Olmsted: Designing America”. Πηγή: <https://www.pbs.org/video/wned-tv-history-frederick-law-olmsted-designing-america/>. Ανασύρθηκε την 2/9/2020.

Εικόνα 18 : “Central Park, The Ramble”. Ο περίπατος ‘Ramble’ τοποθετείται στο κέντρο του Central Park και αποτελεί μια φυσικά όαση μέσα στην πόλη. Αντί για το ορθοκανονικό οδικό σύστημα συγκροτείται από ένα περίπλοκο δίκτυο μονοπατιών που διασχίζει ένα πυκνό δάσος. Ο Olmsted επιλέγει γηγενή φυτά και συγκροτεί ένα φυσικό αμερικάνικο τοπίο.

Εικόνα 19 : Γραφική σκηνή από τον βραχώδη περίπατο της “Ramble”.

Εικόνα 20 : Πανοραμική θέα τμήματος του Boston Emerald Necklace, στην περιοχή Brookline. Φωτογραφία του 1983.

μέσα από έναν φυσικότροπο σχεδιασμό. Κεντρικός στόχος υπήρξε η δημιουργία της εντύπωσης ότι η πόλη αναπτυσσόταν γύρω από αυτό το «φυσικό» υδάτινο σύστημα⁴¹. Η επιτυχημένη υλοποίηση του Back Bay οδήγησε στη συνέχιση του έργου, όπου ζητήθηκε από τον Olmsted η δημιουργία ενός ευρύτερου δικτύου πάρκων. Έτσι, σταδιακά υλοποιήθηκε ένα γραμμικό σύστημα πράσινων χώρων, το οποίο διέτρεχε την πόλη της Βοστώνης. Το Emerald Necklace καλύπτει έκταση έντεκα χιλιομέτρων και συγκροτείται από πάρκα διαφορετικού ύφους με διαφορετικές χρήσεις, των οποίων ο χαρακτήρας προκύπτει από το «πνεύμα» του αστικού περιβάλλοντος στο οποίο εντάχθηκαν. Πρόκειται για ένα «περιδέραιο που πλέκει και συνδέει την κοινωνία»⁴² της Βοστώνης. **Ο Olmsted δημιούργησε εντέλει ένα δίκτυο τεχνητών πάρκων βασιζόμενος πρωτίστως στο φυσικό υπόβαθρο και στις φυσικές ιδιαιτερότητες της πόλης. Η αναφορά στη συγκεκριμένη πρόταση του Boston Park System, μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα αφού συνδέεται άμεσα με τις σύγχρονες τάσεις για τη συγκρότηση ακολουθιών πράσινων χώρων στις πόλεις.**

Το Emerald Necklace δεν αποτελεί το μοναδικό έργο του Olmsted που αφορά την κατασκευή πράσινων αστικών δικτύων. Αρκετά χρόνια πριν σχεδιάζει με τον C. Vaux το Buffalo Park System, ένα σύστημα τριών διαφορετικών πάρκων, καθένα από τα οποία παίρνει τα χαρακτηριστικά του από τις γειτονιές στις οποίες εντάσσεται. Επιπλέον, **εισάγει στην πόλη τον δρόμο - πάρκο ως κατασκευή που σύνδεει μεταξύ τους τα πάρκα και παράλληλα διαχέει εντός του αστικού περιβάλλοντος φυσικούς χώρους πρασίνου.** Ο δρόμος - πάρκο αποτελεί μια καινοτομία που εισάγει ο Frederick Law Olmsted στον αστικό σχεδιασμό και αποτελεί σήμερα μια πολύ διαδεδομένη προσέγγιση της τοπιακής πολεοδομίας. Ο ίδιος γράφει για τους δρόμους - πάρκα που σχεδιάζει στο Buffalo :

«Έτσι, σε όχι μεγάλη απόσταση από οποιοδήποτε σημείο της πόλης, θα υπήρχε ένας χώρος αναψυχής, κατάλληλος για μια μικρή βόλτα, για μια παιδική χαρά και για έναν χώρο υπαίθριο, ανοιχτό για άτομα με αναπηρία, και μια διαδρομή πρόσβασης προς το μεγάλο κοινό πάρκο ολόκληρης της πόλης. Η διαδρομή αυτή θα εκτυλισσόταν στο μεγαλύτερο μέρος της στη μέση μιας σκηνής με ομορφιά δάσους, και με τους ήχους και τις εικόνες της συνηθισμένης επιχειρηματικής πόλης, εάν όχι εντελώς αποκομμένες, μετατοπισμένες σε κάποια απόσταση και τοποθετημένες στην αφάνεια. Ο δρόμος αυτός καθαυτός θα έμοιαζε επομένως πολύ με πάρκο παρά με την πόλη.»⁴³

Η ιδέα της διάχυσης της φύσης μέσα στην πόλη, όπως περιγράφεται από τον Olmsted, εκφράζεται ως αίτημα επαναφοράς αγροτικών τοπίων μέσα στην πόλη, με πρόθεση την επιβολή του φυσικού στο αστικό περιβάλλον, γεγονός που στη συγκεκριμένη περίπτωση γίνεται με την χρήση πρασίνου. Αντίστοιχα, στο παράδειγμα του Central Park υπήρξε σημαντικός στόχος η αποκοπή του πάρκου στο εσωτερικό από «τη διαμπερή κίνηση οχημάτων που θα ένωναν μέσα από το πάρκο τις δυο πλευρές της πόλης στα μεγάλα μέτωπα της τοποτεχνημένης έκτασης»⁴⁴. Έτσι, επιλέγεται η βύθιση τεσσάρων εγκάρσιων δρόμων που διέσχισαν το πάρκο, ώστε να αποκοπεί η κυκλοφορία της πόλης από το οπτικό πεδίο του επισκέπτη.

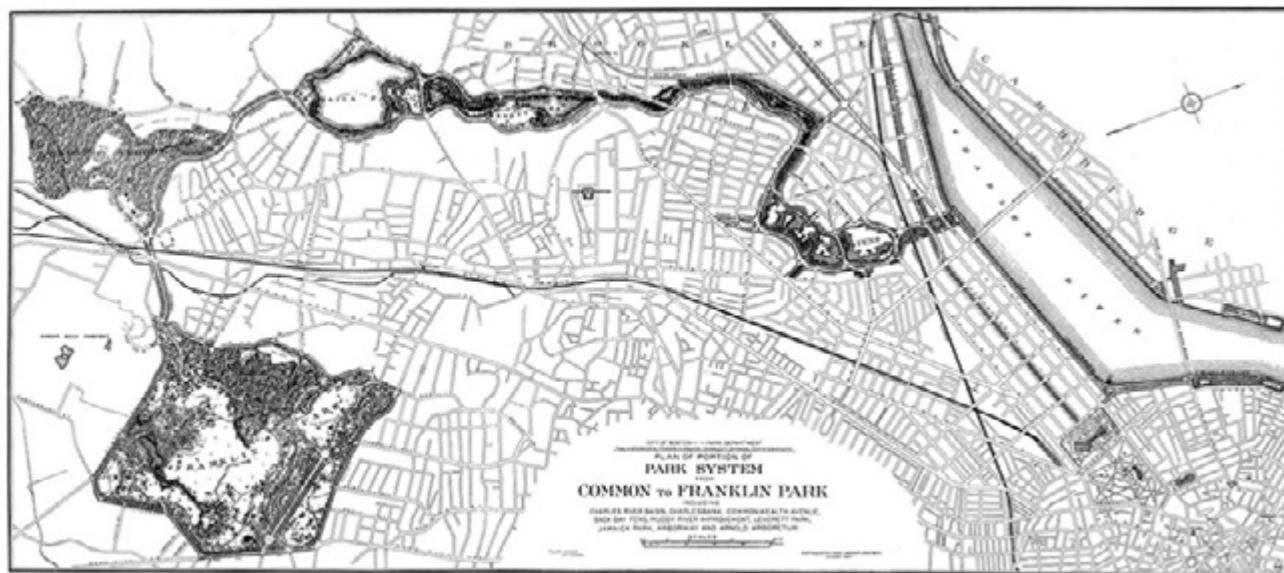
Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας, μπορούμε να αντιληφούμε ότι τα συστήματα πράσινων υποδομών δημιουργούν αφηγήσεις στο δημόσιο χώρο της πόλης μέσα από τις οποίες αναδεικνύονται τα πάρκα ως κεντρικής σημασίας πολιτιστικοί πυρήνες. Παράλληλα προωθούνται μοντέλα «φυσικής» διαβίωσης εντός των αστικών κέντρων, καθώς και η συμμετοχή των πολιτών με όρους δημοκρατικούς στο δημόσιο χώρο της πόλης. Μπορεί στα συγκεκριμένα παραδείγματα το κεντρικό θέμα της αφήγησης να αφορά τα δημόσια πάρκα των αμερικανικών πόλεων, όμως παρόμοιας λογικής προσέγγιση αποτελεί η ιδέα του Μεγάλου Περιπάτου στο κέντρο της Αθήνας, ή της διαμόρφωσης του Πικιώνη στην Ακρόπολη και του Φιλοπάππου. Στην περίπτωση της Αθήνας, κεντρικό θέμα της αφήγησης αποτελεί η ανάδειξη της Ακρόπολης και των αρχαιοελληνικών μνημείων μέσα από έναν περίπατο που προσεγγίζει τα σημεία ενδιαφέροντος. Η τοπιακή παρέμβαση της Διονυσίου Αεροπαγήτου και η μετατροπή του σε πεζόδρομο αποτελεί ένα εργαλείο προβολής της ελληνικής ιδιοτυπίας, του αρχαίου κλασικού παρελθόντος, τόσο σε εγχώριο όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ταυτόχρονα χρησιμοποιείται ένα είδος γραφής που δεν υπονοείται από μια ευκλείδια ορθοκανονική προσέγγιση, αλλά χαρακτηρίζεται ως περισσότερο φυσικότροπη, ακολουθώντας τοπιακά πρότυπα, όπως αυτά που αναλύθηκαν παραπάνω.

41 Ο.π.

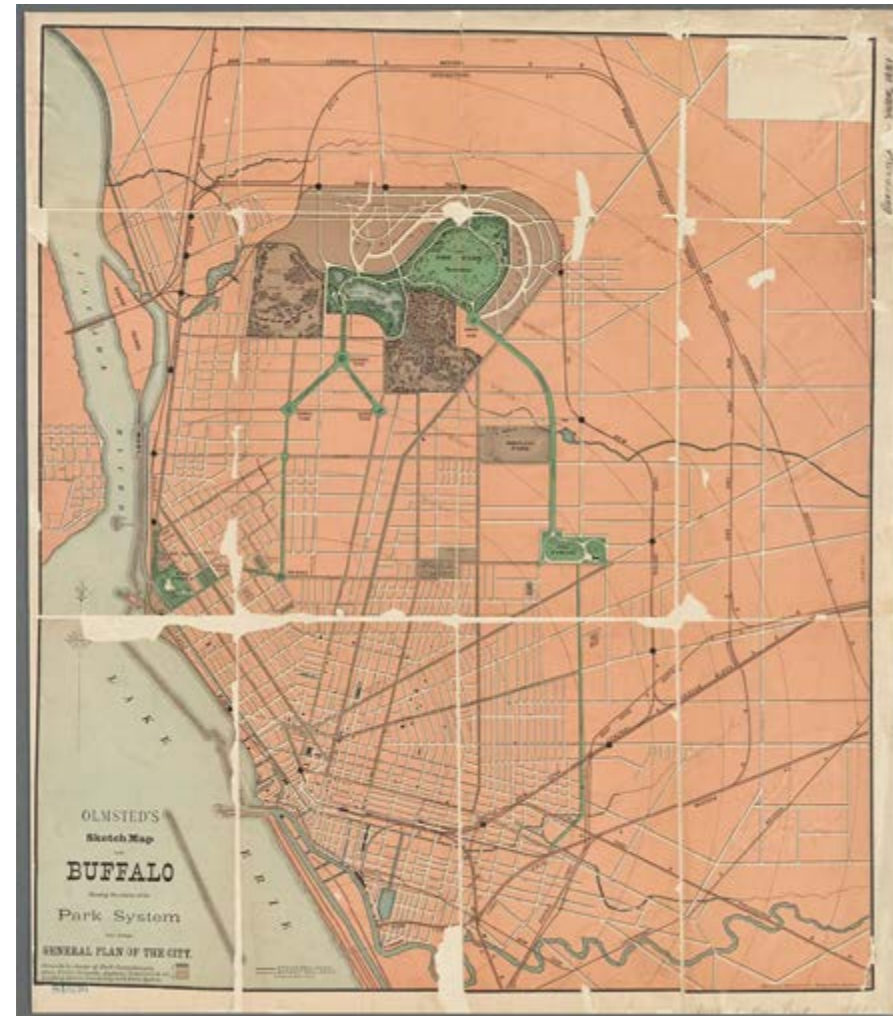
42 Ο.π.

43 Ελεύθερη μετάφραση της γράφουσας. Charles Beveridge, *The Best Planned City: The Olmsted Legacy in Buffalo* (Burchfield Art Center, 1992, σελ. 20).

44 Κ. Μωραΐτης, *Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, σελ. 318.

Εικόνα 21 : Η πρόταση του Olmsted για το δίκτυο πάρκων που εφάρμοσε στην πόλη της Βοστώνης. Το Boston Park System, που χαρακτηρίζεται επίσης ως «Emerald Necklace», προσεγγίζει τις σύγχρονες τάσεις για τη συγκρότηση ακολουθιών πράσινων χώρων στις πόλεις.

Εικόνα 22 : Σχέδιο του δικτύου αστικών πάρκων “Buffalo Park System”. Τα τρία πάρκα που σχεδιάζονται από τους Olmsted και Vaux και οι πράσινες συνδετήριες διαδρομές.

Εικόνα 23 : Φωτογραφία του 1890 από το “Lincoln Parkway” στο “Buffalo Park System”. Δρόμοι - πάρκα που δημιουργούν φυσικά τοπία μέσα στην πόλη.

Εικόνα 24 : *The High Line* - *Diller Scofidio + Renfro* (2009-2019). Σύγχρονη προσέγγιση της ιδέας της διάχυσης της φύσης μέσα στην πόλη και του δρόμου - πάρκου. Σχεδιασμένο σε συνεργασία με τους James Corner Field Operations και τον Piet Oudolf, το *High Line* αποτελεί ένα δημόσιο πάρκο μήκους 1,5 μιλίων, χτισμένο πάνω σε έναν εγκαταλελειμμένο υπερυψωμένο σιδηρόδρομο που εκτείνεται από την περιοχή Meatpacking έως τα Hudson Rail Yards στο Μανχάταν. Για τη διαχείριση της “μεταβιομηχανικής καταστροφής”, επιλέγεται η ανάκτηση της φύσης στην πόλη ως ζωτικό στοιχείο της αστικής υποδομής. Για περισσότερα βλ. <https://dsrny.com/project/the-high-line>

1.8 Το πάρκο ως πεδίο ανάπτυξης δημοκρατικών κοινωνικών διεργασιών

Από την αφετηρία της επαγγελματικής του δραστηριότητας ο Olmsted είχε έναν κεντρικό στόχο για το Central Park: τη δημοκρατία⁴⁵. Έτσι, από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του πάρκου οργανώνονται δράσεις αναψυχής, όπως το πατινάζ ή η ποδηλασία που ενθαρρύνουν τη συμμετοχή τόσο των αντρών όσο και των γυναικών, εμπειρίες που προσφέρουν ειδικά στις γυναίκες την ευκαιρία για μια πρωτοφανή για την εποχή έκφραση της κοινωνικής τους ελευθερίας. Ο ιστορικός τοπίου Ethan Carr⁴⁶, αναφέρει ότι οι εμπειρίες αυτές προσέφεραν στις γυναίκες σημαντική κοινωνική ελευθερία, επειδή μπορούσαν να ξεφύγουν από τους συνοδούς τους, επειδή μπορούσαν να μετακινηθούν ελεύθερα στο τοπίο του πάρκου⁴⁷. **Η σημασία της συμμετοχής των γυναικών στο δημόσιο χώρο είναι καθοριστική για την περίοδο που γίνεται, μιας και η κοινωνική έκθεσή τους στη δημόσια σφαίρα ήταν περιορισμένη.**

Επιπλέον, ο Frederick Law Olmsted αναφέρει για την εξέλιξη της λειτουργίας του Central Park: «...μπορεί κανείς να βρει όλες τις (κοινωνικές) τάξεις να εκπροσωπούνται σε μεγάλο βαθμό, με έναν κοινό σκοπό... κάθε άτομο προσθέτει μέσα από την απλή παρουσία του στην ευχαρίστηση των άλλων, όλοι συμβάλλουν στη μεγαλύτερη ευτυχία των άλλων. Έτσι, μπορεί συχνά να βλέπετε μεγάλο αριθμό ανθρώπων να έρχονται κοντά, φτωχοί, πλούσιοι, νέοι και γέροι, Εβραίοι και μη»⁴⁸. Συνεχίζει λέγοντας: «Κοίταξα προσεκτικά, αλλά μάταια τους ανθρώπους για να βρω ένα μόνο πρόσωπο ανάμεσά τους, το οποίο να είναι εντελώς αντιπαθητικό σε σχέση με την επικρατούσα έκφραση της καλής ανθρώπινης φύσης και της ευθυμίας».

Αυτό που συλλαμβάνει ο Olmsted σε αυτό το απόσπασμα είναι η απλή χαρά της ανθρώπινης ενότητας που μπορεί να βιώσει μια μεγάλη ομάδα ανθρώπων. Μια ομάδα, η οποία χαρακτηρίζεται από την ποικιλομορφία και ταυτόχρονα τα μέλη της μοιράζονται ένα κοινό «πεπρωμένο». Η απόλαυση της δημοκρατικής συνένωσης με τον τρόπο που περιγράφεται από τον Olmsted αφορά μια πτυχή της δημοκρατικής ζωής, η οποία αναφέρεται στη λειτουργική αξία του δημόσιου χώρου στη σύγχρονη πόλη.

Επιπλέον, ο Olmsted ως ρομαντικός οραματιστής της αμερικανικής κοινωνίας πίστευε στο ιδανικό μοντέλο του ανθρώπου που θα συνδύαζε την «υψηλή παιδεία με την πρωτογενή τοπιακή ποιότητα»⁴⁹. Έτσι, όταν ο Olmsted αναφέρεται στα δημόσια πάρκα, τα οραματίζεται ως δημόσιους χώρους αναψυχής όπου «οι εργάτες θα έβρισκαν ανάπαυση και θα αποκτούσαν αισθητική αγωγή, αποκαθιστώντας τις σωματικές και τις πνευματικές τους δυνάμεις μετά την κούραση της καθημερινής εργασίας»⁵⁰. Αναζητώντας την πρακτική εφαρμογή αυτής της άποψης του, εντοπίσαμε την εξής ενδιαφέρουσα πρακτική που εφάρμοσε στο Central Park.

Ο Olmsted πίστευε στη δημοκρατία και στο πάρκο ως τόπο εφαρμογής της. Παρ'όλα αυτά ήταν αποφασισμένος να χρησιμοποιήσει κάποιους αυστηρούς κανόνες, κοινούς για όλες και όλους και να ασκήσει τον αστυνομικό έλεγχο μέσα από μία ανώτερη αρχή του πάρκου, ώστε να διασφαλιστεί ότι το όραμα της μεγαλοαστικής τάξης θα ήλεγχε όλες τις υπόλοιπες τάξεις στο πάρκο⁵¹. Ο Olmsted θεωρούσε ότι το πάρκο, από την έναρξη της λειτουργίας του αποτελούσε έναν δημόσιο χώρο της πόλης που έχρηζε διαχείρισης, με στόχο τη διαφύλαξη του αρχικού οράματος των δημιουργών. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, οι επισκέπτες έπρεπε να συμπεριφέρονται με έναν συγκεκριμένο τρόπο και να ακολουθούν κάποιους κανόνες, όπως να βγάζουν το σκυλί τους βόλτα με το λουράκι, να ντύνονται ευπρεπώς, να μην κόβουν καρπούς από τα δέντρα. Συνεπώς, η δημοκρατική εφαρμογή για τον ίδιο προϋπέθετε, την τήρηση ορισμένων κανόνων από όλους τους επισκέπτες του πάρκου, με σκοπό την αρμονική συνύπαρξή τους και την προστασία της δημόσιας περιουσίας. Επιπλέον, το γεγονός ότι οι κανόνες αυτοί θα ορίζονταν από τη μεγαλοαστική τάξη συνδέεται ίσως με τον παιδευτικό ρόλο που θα είχαν τα δημόσια πάρκα για τις εργατικές τάξεις. Το δημοκρατικό ιδεώδες από την άλλη μεριά δε θα σήμαινε την απόλυτη ελευθερία έκφρασης όσο αφορά τη συμπεριφορά των επισκεπτών. Το δικαίωμα συμμετοχής στο δημόσιο χώρο θα συνδεόταν με την τήρηση κάποιων κανόνων κοινών για όλα τα μέλη του.

Το Central Park, ως πρώτο έργο του Olmsted συμπυκνώνει τις κεντρικές αρχές του δημιουργού και αποτελεί κεντρική αναφορά ως δημοκρατικό τοπίο της Αμερικής. Πρόκειται για ένα σημαντικό τμήμα της πόλης, έναν

45 Ντοκιμαντέρ PBS: "Frederick Olmsted: Designing America". Πηγή: <https://www.pbs.org/video/wned-tv-history-frederick-law-olmsted-designing-america/>. Ανασύρθηκε την 2/9/2020.

46 Ο.π.

47 Ο.π.

48 Πηγή: <https://www.pbs.org/wned/frederick-law-olmsted/learn-more/olmsted-and-america/>. Ανασύρθηκε την 3/9/2020.

49 Κ. Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου: Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, σελ. 310

50 Ο.π. σελ 310

51 Αναφορά στο Ντοκιμαντέρ PBS: "Frederick Olmsted: Designing America". Πηγή: <https://www.pbs.org/video/wned-tv-history-frederick-law-olmsted-designing-america/>. Ανασύρθηκε την 2/9/2020.

Εικόνα 25: Παγοδρομικό κέντρο του Central Park της Νέας Υόρκης, το 1890 με πλήθος επισκεπτών. Στο βάθος το γνωστό κτίριο Dakota Apartments, ένα από τα τοπία της πόλης κατασκευασμένο το 1881.

Εικόνα 26: Το Sheep Meadow, ένα από τα δύο λιβάδια του Central Park που σχεδίασαν οι Olmsted και Vaux στο αρχικό τους σχέδιο 'Greensward Plan'. Αποτελεί κεντρικό στοιχείο του τοπιακού σχεδιασμού και λειτουργεί μέχρι σήμερα ως κοινωνικός πυρήνας του πάρκου. Οι σχεδιαστές του αντιτάχθηκαν στην προτεινόμενη χρήση του λιβαδιού για στρατιωτικούς σκοπούς και μετέτρεψαν το λιβάδι σε βοσκότοπο με πρόβατα, τα οποία παρέμειναν στο πάρκο μέχρι το 1934. Οι Olmsted και Vaux δημιούργησαν στο κέντρο του Manhattan βουκολικά, ειδυλλιακά τοπία που θυμίζουν τη μυθική Αρκαδία.

αστικό χώρο πρασίνου και αναψυχής που λειτουργεί για παραπάνω από ενάμιση αιώνα και συγκεντρώνει εκατομμύρια επισκέπτες τον χρόνο⁵². Στην πραγματικότητα, ένα κεντρικό τμήμα της σημασίας του Central Park προέρχεται από το γεγονός ότι είναι ένα όμορφο δημόσιο τοπίο της Νέας Υόρκης, στο οποίο γενιές ανθρώπων το έχουν χρησιμοποιήσει και το έχουν «επαναφεύρει» μέσα από τη διαδικασία χρήσης του στο πέρασμα του χρόνου⁵³.

Πρώτος μερικός Επίλογος

Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας, αναλύσαμε συνοπτικά το έργο του Frederick Law Olmsted, η συμβολή του οποίου υπήρξε καθοριστική στη συγκρότηση της νεότερης θεώρησης της τοπιακής πολεοδομίας. Τα πάρκα του Olmsted όπως και του Loudon, καθώς και οι πολιτικές, περιβαλλοντικές και πολιτιστικές απαιτήσεις, οι οποίες συνδέονται με την παρουσία τους μέσα στην πόλη, αποτελούν για τον σύγχρονο ερευνητή προσεγγίσεις συναφείς με ό,τι εμφανίζεται σήμερα ως σύγχρονη και καινοτομική διατύπωση στο πλαίσιο της προσέγγισης της τοπιακής πολεοδομίας. Η πρότασή του για παράδειγμα για το σύστημα δημόσιων πάρκων στη Βοστώνη αντιστοιχεί στις σύγχρονες προτάσεις του πράσινου αστικού δικτύου και στη διάχυση φυσικών ποιοτήτων στο αστικό πεδίο, ενώ οι προτάσεις του για τους δρόμους – πάρκα αντιστοιχούν σε σύγχρονες πρακτικές που αφορούν τη δημιουργία πράσινων διαδρομών στην πόλη. Αναγνωρίζοντας τον Olmsted ως έναν από τους «πατέρες των δημόσιων πάρκων», κληθήκαμε να προσεγγίσουμε επαρκώς το σχεδιαστικό και κατασκευαστικό υπόβαθρο των τοπίων του, καθώς και το σύστημα αρχών που διέπει το ευρύτερο έργο του για την καλύτερη κατανόηση της απαρχής της δημιουργίας των δημόσιων πάρκων στο νεότερο Δυτικό πολιτισμό.

Εικόνα 27 : Οι John Lennon, Paul McCartney and Ringo Starr φωτογραφίζονται στο Central Park, τον Φεβρουάριο του 1964.

52 Σύμφωνα με τη σχετική αναφορά στο Wikipedia ο αριθμός των επισκεπτών κυμαίνεται στα 25 εκατομμύρια τον χρόνο. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Central_Park. Ανασύρθηκε την 30/9/2020.

53 Αναφορά στο Ντοκιμαντέρ PBS: "Frederick Olmsted: Designing America". Πηγή: <https://www.pbs.org/video/wned-tv-history-frederick-law-olmsted-designing-america/>. Ανασύρθηκε την 2/9/2020.

Εικόνα 28 : Σύγχρονη φωτογραφία από το Sheep Meadow στο Central Park.

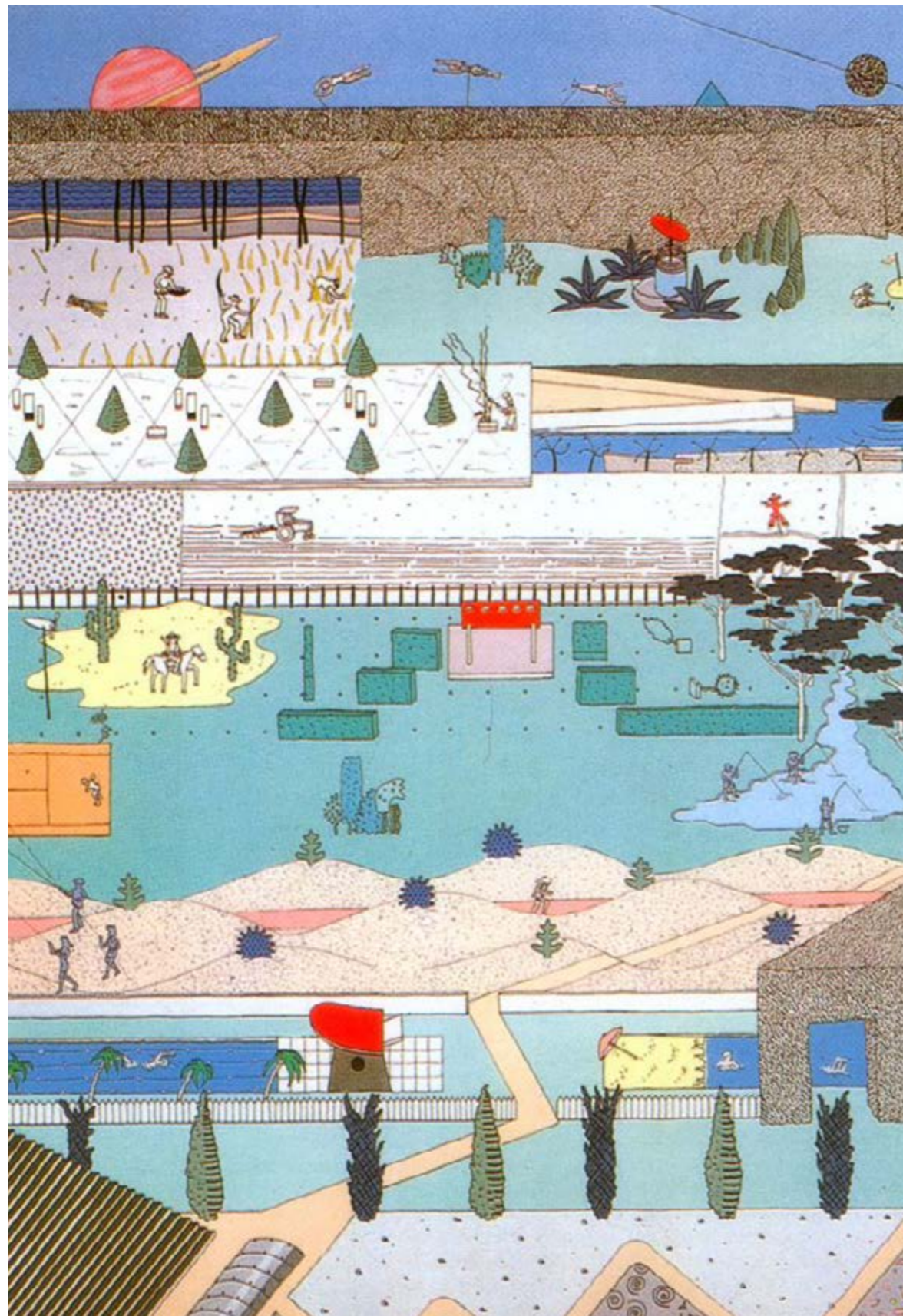
Εικόνα 29 : Γήπεδα τένις στο Central Park της Νέας Υόρκης στις αρχές του 20ου αιώνα.

Εικόνα 30 : Σημερινή αεροφωτογραφία του Central Park και του αστικού περιβάλλοντος της Νέας Υόρκης.

Κεφάλαιο 2

Σύγχρονες θεωρήσεις της πόλης ως τοπίο

Εικόνα 31 : Rem Koolhaas/Oma - Η πρότασή τους για τον διαγωνισμό 'Parc de la Villette', το 1982. Η οργάνωση του τοπίου μέσω της οργάνωσης δραστηριοτήτων για τους χρήστες του πάρκου. Το τοπίο χωρίζεται σε strips - λωρίδες που προσφέρουν στον χρήστη διαφορετικές εμπειρίες. Πρόκειται για αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της τοπιακής πολεοδομίας που αναφέρεται στη συμμετοχή του τοπίου ως εργαλείο συσχετισμένο με την πολιτιστική παραγωγή.

2.1 Σύγχρονες προσεγγίσεις της πόλης ως τοπίο. Η θεωρία του landscape urbanism

Η τοπιακή πολεοδομία αποτελεί μια ιδιαίτερα διαδεδομένη προσέγγιση των τελευταίων δεκαετιών με εφαρμογή σε πολλές μεγάλες πόλεις ανά τον κόσμο. Το τοπίο αποτελεί μοντέλο για την επίλυση θεμάτων που προκύπτουν από την ταχύτητα εξελισσόμενη σύγχρονη αστικοποίηση και θέτει ζητήματα που αφορούν την ανάγκη για αποκέντρωση. Επιπλέον, όπως αναφέρει ο Waldheim Charles⁵⁴ στο βιβλίο του "Landscape as Urbanism", η τοπιακή πολεοδομία ως θεωρία ασκεί έμμεση κριτική στην αδυναμία από τη μεριά της «παραδοσιακής» αρχιτεκτονικής και του αστικού σχεδιασμού να προσφέρουν συνεκτικές, επαρκείς και πειστικές εξηγήσεις για τη σύγχρονη αστική πραγματικότητα⁵⁵. Ως σχεδιαστική προσέγγιση, τείνει να αντικαθιστά την επικρατούσα κυρίαρχη θέση της αρχιτεκτονικής κτιρίων, η οποία ανέκαθεν αποτελούσε το βασικό δομικό στοιχείο του αστικού σχεδιασμού.

Σύμφωνα με τον Stan Allen⁵⁶ «όλο και περισσότερο, το τοπίο αναδύεται ως μοντέλο αστικοποίησης. Το τοπίο παραδοσιακά ορίζεται ως η τέχνη της οργάνωσης οριζόντων επιφανειών... Δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή σε αυτές τις επιφανειακές συνθήκες, όχι μόνο ως προς τη διαμόρφωση, αλλά και ως προς την υλικότητα και την απόδοση - συμπεριφορά, οι σχεδιαστές μπορούν να ενεργοποιήσουν τον χώρο και να παράγουν αστικά φαινόμενα χωρίς τη χρήση βαριών συστημάτων που προέρχονται από παραδοσιακές προσεγγίσεις δημιουργίας χώρου»⁵⁷. Ο W. Charles, σχολιάζει αυτήν την παρατήρηση του S. Allen που αφορά την ικανότητα παραγωγής αστικών συμβάντων, δράσεων μέσα από μια πιο απλή, σε σχέση με την κτιριακή κατασκευή, οργάνωση των οριζόντων επιφανειών. **Το τοπίο σύμφωνα με τον ίδιο αποτελεί μέσο κατάλληλο για τον σχεδιασμό του σύγχρονου αστικού χώρου, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την οριζόντια εξάπλωση και τις γρήγορες αλλαγές και ο τοπιακός σχεδιασμός εμφανίζεται πιο γρήγορος και εύρηστος για τη διαχείριση της σύγχρονης αστικής πραγματικότητας.**

Σύμφωνα με τον James Corner, αρχιτέκτονα τοπίου και εκπρόσωπο της τοπιακής πολεοδομίας, η συνθετική και ευρηματική ανασυγκρότηση των κατηγοριών-αντικειμένων του δομημένου αστικού περιβάλλοντος αποτελεί έναν κατάλληλο τρόπο αντιμετώπισης του σύγχρονου «αδιεξόδου» που αντιμετωπίζουμε στις πόλεις στο πλαίσιο της μεταβιομηχανικής εποχής. Ως προς τον τοπιακό σχεδιασμό, κεντρικό ενδιαφέρον για τον ίδιο έχει η συμβολή του στην παραγωγή «σκηνογραφικών προβολών» για περιβάλλοντα κατασκευασμένα και συγκροτημένα από άλλα (επιστημονικά) πεδία⁵⁸, άποψη που μας θυμίζει τη σκηνογραφική αντίληψη του Olmsted για το τοπίο.

Μια άλλη επικρατούσα τάση που αφορά τη σημασία του τοπίου, αναφέρεται σε ζητήματα συνδεδεμένα με την οικολογία. Αρκετοί αρχιτέκτονες τοπίου, όπως για παράδειγμα ο Ian McHarg⁵⁹, τείνουν μέσα από το έργο τους να αναδείξουν με έναν ρομαντικό θα λέγαμε τρόπο, την επιβολή της φύσης στον αστικό χώρο ή καλύτερα την κατασκευή μιας «φύσης» η οποία θα φαίνεται σαν να υπάρχει αργiori στον αστικό χώρο, αποκομμένη από την πολιτιστική και πολιτισμική εξέλιξη της σύγχρονης εποχής. Η συγκεκριμένη θέση μπορεί να θίγει θέματα σημαντικά που αφορούν την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση, όμως φαίνεται σαν να αρνείται τη σύγχρονη πραγματικότητα και να αντιτίθεται στις επικρατούσες συνθήκες αστικοποίησης. Ο W. Charles αντιμετωπίζει κριτικά τη συγκεκριμένη θέση που θέλει τη φύση να αντιτίθεται στην πόλη, παρόλο που αναγνωρίζει τη σημαντική συμβολή των έργων τοπιακών αρχιτεκτόνων που υποστηρίζουν αυτήν την κατεύθυνση.

⁵⁴ Ο Charles Waldheim είναι Αμερικανός-Καναδός αρχιτέκτονας και πολεοδόμος. Η έρευνα του Waldheim εξετάζει τις σχέσεις μεταξύ του τοπίου, της οικολογίας και της σύγχρονης αστικοποίησης. Ο Waldheim είναι συγγραφέας, συντάκτης πολυάριθμων βιβλίων για αυτά τα θέματα και διδάσκει ως καθηγητής στη Μεταπτυχιακή Σχολή Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Harvard, όπου διευθύνει το Γραφείο της Πολεοδομίας της σχολής. Πηγή: <https://www.gsd.harvard.edu/person/charles-waldheim/>. Ανασύρθηκε την 9/9/2020.

⁵⁵ Charles Waldheim, 'Landscape as Urbanism: A General Theory', Princeton University Press, 2016, σελ.37

⁵⁶ Ο Stan Allen είναι αναγνωρισμένος αρχιτέκτονας στη Νέα Υόρκη, το Νιου Τζέρσεϊ και την Πενσυλβάνια. Από το 2002 έως το 2012 υπηρέτησε ως Κοσμήτορας της Σχολής Αρχιτεκτονικής στο Πανεπιστήμιο του Princeton, όπου είναι σήμερα ο Καθηγητής Αρχιτεκτονικής του George Dutton '27. Το 2011 προάγεται στο College of Fellows του Αμερικανικού Ινστιτούτου Αρχιτεκτόνων και το 2012 και εξελέγη στην Εθνική Ακαδημία Σχεδιασμού. Πηγή: <http://www.stanallenarchitect.com/information>. Ανασύρθηκε την 11/9/2020.

⁵⁷ Stan Allen, "Mat Urbanism: The Thick 2-D", in Hashim Sarkis, (a cura di), CASE: Le Corbusier's Venice Hospital, Munich: Preste, 2001, σελ. 124. Πηγή: https://issuu.com/alessandroabbianelli/docs/stanallen_mat-urbanism. Ανασύρθηκε την 9/9/2020.

⁵⁸ Charles Waldheim, 'Landscape as Urbanism: A General Theory', Princeton University Press, 2016, σελ.38

⁵⁹ Ο Ian L. McHarg (1920-2001) υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς περιβαλλοντικούς σχεδιαστές και αρχιτέκτονες τοπίου του 20^{ου} αιώνα. Το βιβλίο του με τίτλο «Design with Nature» αποτελεί ένα από τα πιο γνωστά του έργα. Στο συγκεκριμένο βιβλίο ο McHarg αναφέρεται στη μεγάλη έμφαση που πρέπει να αποδίδεται τόσο στην οικολογία όσο και στον χαρακτήρα του εκάστοτε τοπίου. Γενικότερα κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής του πορείας εστίασε σε μια πιο φυσικο-κεντρική αντιμετώπιση για την επίλυση προβλημάτων που αφορούν τη σύγχρονη αστικοποίηση. Για περισσότερα βλ. <https://mcharg.upenn.edu/conversations/what-does-it-mean-design-nature-now>. Ανασύρθηκε την 6/9/2020.

2.2 Η καταγωγή της τοπιακής πολεοδομίας

Η θεωρία της τοπιακής πολεοδομίας προήλθε μέσα από κριτικές της μεταμοντέρνας περιόδου, οι οποίες αφορούσαν τα αποτελέσματα της αρχιτεκτονικής του μοντερνισμού. Ο Charles Jencks⁶⁰ και άλλοι μεταμοντέρνοι αρχιτέκτονες ασκούν κατηγορηματική κριτική στο μοντερνισμό και στην ανικανότητα του να παράγει ένα «ουσιαστικό» και «βιώσιμο» δημόσιο χώρο, στην αποτυχία του να συλλάβει την πόλη ως μία ιστορική κατασκευή συλλογικής συνείδησης, καθώς και να ανταποκριθεί στο ρόλο της αρχιτεκτονικής ως επικοινωνιακό μέσο με παραλήπτες τα πολλαπλά υποκείμενα της πόλης⁶¹. Επιπλέον, λόγω των εμφανών κοινωνικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων της βιομηχανικής περιόδου, η μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική ανατρέχει αρχικά με νοσταλγία σε πιο ασφαλείς, σταθερές μορφές συγκρότησης του αστικού χώρου, σαν ένα είδος «προληπτικής πολιτιστικής παλινδρόμησης»⁶² για την αντιμετώπιση των σύγχρονων πολεοδομικών θεμάτων.

Πιο σημαντικά όμως, στη μεταμοντέρνα προσέγγιση επιχειρείται η αναδιοργάνωση της τάξης του αστικού χώρου και δίνεται έμφαση στην επικοινωνιακή σημασία της αρχιτεκτονικής ως μέσο παραγωγής αστικών χώρων που μπορούν να ανταπεξέλθουν στις σύγχρονες καταναλωτικές αγορές. Οι ανασχεδιασμοί δημοσίων χώρων σε πόλεις όπως η Βαρκελώνη στις δεκαετίες των 80' και 90' θέτουν σε εφαρμογή προγράμματα που αφορούν έργα υποδομών μεγάλης κλίμακας, δηλαδή τοπιακές παρεμβάσεις που συνιστούν κεντρικές αστικές υποδομές και δεν αφορούν σημειακές παρεμβάσεις στην κλίμακα για παράδειγμα μίας πλατείας. Επιπλέον, τα δημόσια πάρκα του 19^{ου} αιώνα του Olmsted αποτελούν πρότυπα έργα για τη νεότερη θεώρηση της τοπιακής πολεοδομίας. Παρ'όλ'αυτά στη μεταμοντέρνα θεώρηση προτείνεται η χρήση των συστημάτων υποδομής και των δημόσιων τοπίων ως μηχανισμοί οργάνωσης του αστικού πεδίου. Με την έννοια αυτή δεν επιχειρείται σχεδιαστικά η μεταμπίεση τους σε οικολογικά συστήματα που θα αποτελούν πιστά αντίγραφα της φύσης.

2.3 «Το Πάρκο του 21^{ου} αιώνα». Το τοπίο ως μοντέλο αστικοποίησης και εργαλείο «πολιτιστικής παραγωγής»

Η σημασία της ανασυγκρότησης του αστικού πεδίου στη μεταμοντέρνα εποχή συνδέεται με τη θεώρηση του τοπίου ως μέσο παραγωγής αστικών χώρων που συμμετέχουν στη συγκρότηση του «αβέβαιου» οικονομικού, πολιτικού, κοινωνικού μέλλοντος⁶³. Η σύγχρονη εποχή επιτάσσει την εύρεση ενός μοντέλου ανάπτυξης που αφορά και την πόλη και το οποίο θα μπορεί να ανταπεξέλθει στις αλλαγές που θα συνδεθούν και με την ταχύτατη τεχνολογική ανάπτυξη. Στο πλαίσιο αυτό, το τοπίο αποτελεί σύμφωνα με τον **Corner Allen ένα μέσο κατάλληλο ώστε να ανταπεξέλθει σε «παροδικές αλλαγές, μετασχηματισμούς, προσαρμογές, διαδοχές» που αφορούν τις επικρατούσες αστικές συνθήκες. Σύμφωνα με τον ίδιο «το τοπίο δεν είναι μόνο ένα επίσημο μοντέλο αστικοποίησης, αλλά πιθανόν πιο σημαντικά, (αποτελεί) ένα μοντέλο της διαδικασίας»⁶⁴.** Με την έννοια αυτή θεωρείται κατάλληλο για την παραγωγή ανοιχτών αστικών συστημάτων, συστημάτων ικανών να ανταπεξέλθουν στις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές αλλαγές.

Ένα από τα πρώτα έργα που αποκαλύπτουν αυτό το δυναμικό για το τοπίο που λειτουργεί ως «μοντέλο της αστικής διαδικασίας»⁶⁵ είναι το Πάρκο της Villette. Για την ανάθεση του έργου εκπονείται το 1982 διαγωνισμός που καλεί τους αρχιτέκτονες να σχεδιάσουν τις προτάσεις τους για το «Αστικό Πάρκο του 21^{ου} αιώνα». Στον διαγωνισμό συμμετέχουν περίπου 470 προτάσεις, από τις οποίες ξεχωρίζουν οι προτάσεις των Bernard Tschumi και της ομάδας OMA. Κεντρικό ζητούμενο του διαγωνισμού υπήρξε η πολεοδομική μεταμόρφωση και ανασυγκρότηση ενός τμήματος της πόλης που αποτελούσε παλαιότερα σημαντικό σύνολο της παραγωγικής ζωής του Παρισιού. Συγκεκριμένα, η περιοχή παρέμβασης λειτουργούσε ως ένα από τα μεγαλύτερα σφαγεία της πόλης. Η μετα-βιομηχανική συνθήκη και οι αλλαγές στο επίπεδο της

Εικόνα 32 : 'Parc de la Creueta del Coll', Βαρκελώνη, 1976. Το συγκεκριμένο πάρκο τοποθετείται στην περιοχή Gràcia της Βαρκελώνης και ξεκίνησε η κατασκευή του εν μέσω πολλών αντιπαραθέσεων σχετικά με την ιδιοκτησία και τη χρήση του πρώην λατομείου του El Coll. Αντί να χρησιμοποιηθεί η έκταση για την ανέγερση πολυκατοικιών όπως ήταν προβλεπόμενο από πολλούς, τελικά άρτηκε η απόφαση για τη δημιουργία ενός δημόσιου πάρκου ανοιχτού σε όλες τις γειτονιές της περιοχής Gràcia, με χώρους πρασίνου, κολύμβησης και δραστηριοτήτων αναψυχής.

Εικόνα 33 : 'Diagonal Mar i el Front Marítim del Poblenou'. Η ανέγερση του έργου ξεκινά στα τέλη της δεκαετίας του 90' και η έκταση τοποθετείται σε παραθαλάσσια περιοχή της Βαρκελώνης, μεταξύ της παραλίας, του Sant Adrià de Besòs και του ποταμού Besòs. Η ευρύτερη περιοχή αποτελούσε, πρώτου ξεκινήσει η ανέγερση του συγκεκριμένου έργου, ένα πολύ φτωχό τμήμα της πόλης. Το έργο βρίσκεται ακόμα και σήμερα σε εξέλιξη και αποτελεί ένα από τα πιο φιλόδοξα σχέδια αστικής ανάπτυξης στην Βαρκελώνη. Επιπλέον, λόγω της εμφανής απόκλισης που παρουσιάζει σε σχέση με το καθιερωμένο αστικό μοντέλο της πόλης θεωρείται αμφιλεγόμενο ως προς το θέμα της ένταξης. Στο 'Diagonal Mar i el Front Marítim del Poblenou' μεταξύ άλλων περιλαμβάνονται το μεγαλύτερο εμπορικό κέντρο της Καταλονίας Comercial Diagonal Mar, καθώς και το Parc de Diagonal Mar, σχεδιασμένο από τους Enric Miralles και Benedetta Tagliabue.

60 Ο Charles Jencks (1939 –2019) υπήρξε Αμερικανός θεωρητικός, σχεδιαστής τοπίου, ιστορικός της αρχιτεκτονικής και συνιδρυτής των Κέντρων Φροντίδας Καρκίνου Maggie. Στα βιβλία του με τις μεγαλύτερες πωλήσεις περιλαμβάνονται το 'The Language of Post-Modern Architecture', το 'Adhocism', το 'The Architecture of the Jumping Universe' και το 'The Architecture of Hope'. Στη Σκωτία φιλοξενούνται πολλά από τα σημαντικότερα έργα του, όπως το The Garden of Cosmic Spekulation και το Jupiter Artland. Πηγή: <https://www.charlesjencks.com/>. Ανασύρθηκε την 9/9/2020.

61 Charles Waldheim, 'Landscape as Urbanism: A General Theory', Princeton University Press, 2016, σελ.38

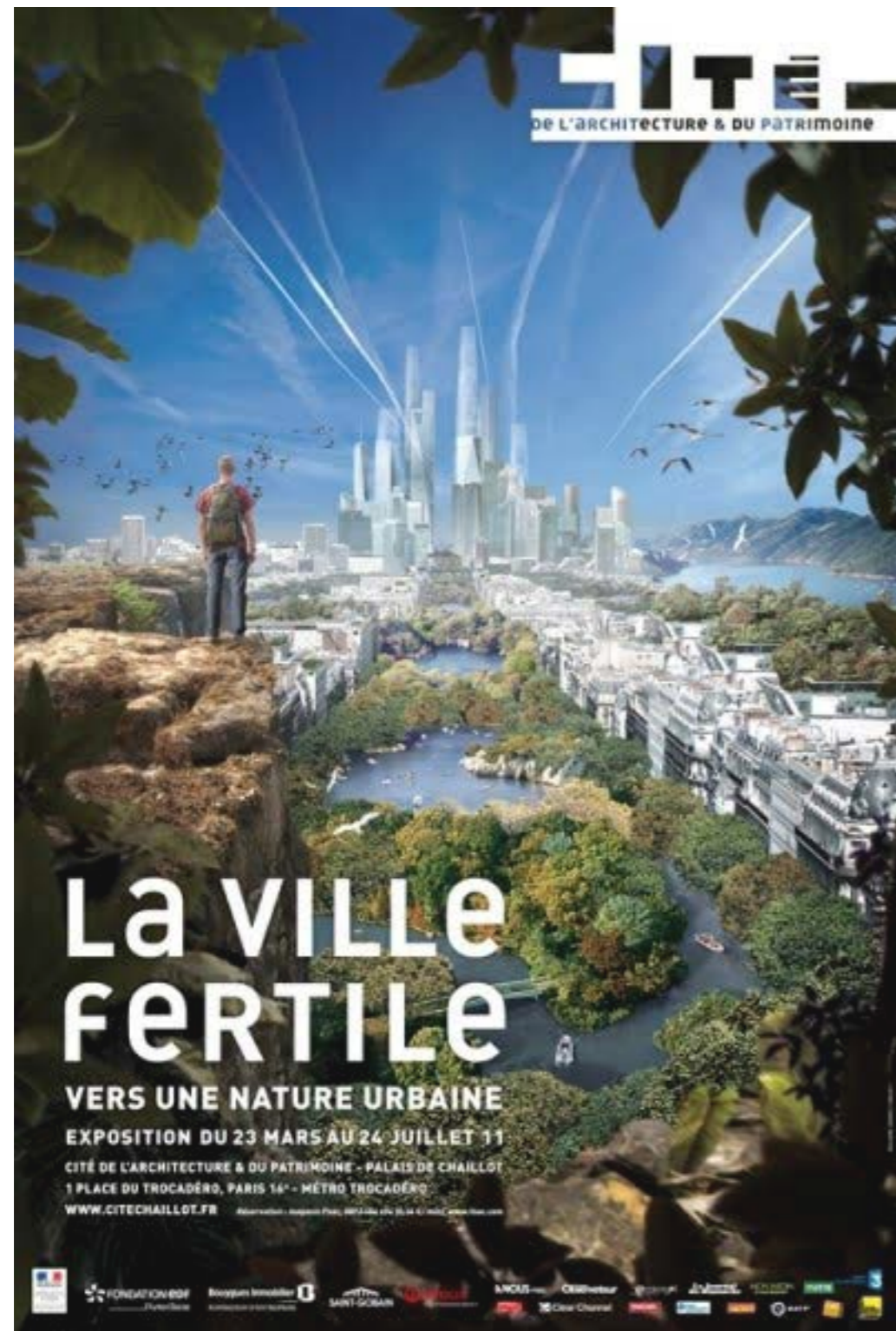
62 Ο.π. σελ.38

63 Ο.π. σελ. 39

64 Stan Allen, "Mat Urbanism: The Thick 2-D", in Hashim Sarkis, (a cura di), CASE: Le Corbusier's Venice Hospital, Munich: Preste, 2001, σελ. 125. Πηγή: https://issuu.com/alessandroabbianelli/docs/stanallen_mat-urbanism. Ανασύρθηκε την 9/9/2020.

65 Charles Waldheim, 'Landscape as Urbanism: A General Theory', Princeton University Press, 2016, σελ.39

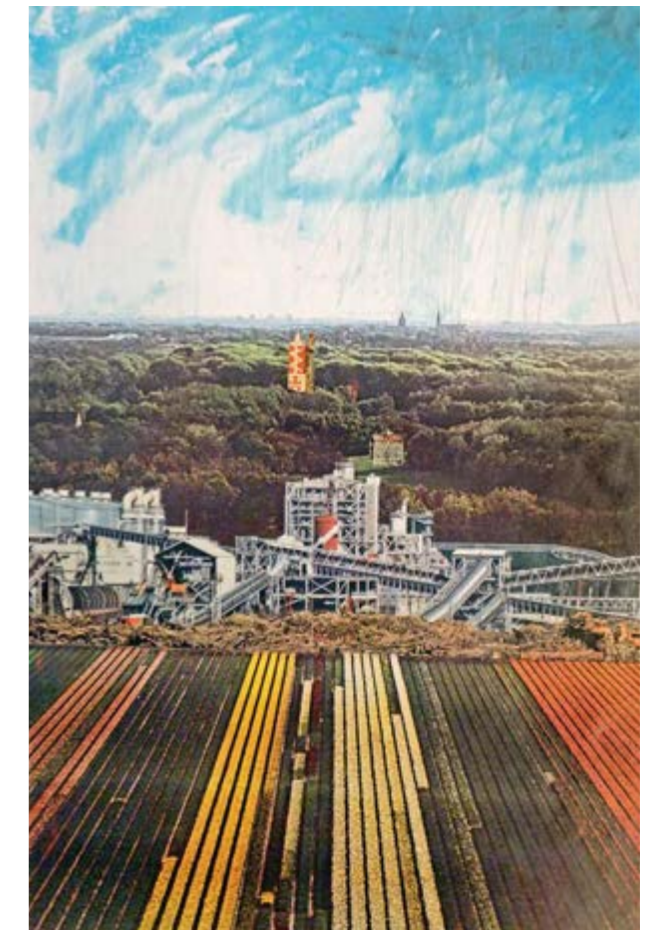

Εικόνα 34 : 'Η Γόνιμη Πόλη, προς μια Αστική Φύση'. Αφίσα από την έκθεση στο Palais de Chaillot, στο Παρίσι του 2012. Η σύγχρονη μητρόπολη καταλαμβάνεται από βλάστηση και η επαναφορά της φύσης παρουσιάζεται ως λύση σε θέματα που προκύπτουν από τη σύγχρονη αστικοποίηση. Για περισσότερα βλ. : <https://www.citedelarchitecture.fr/fr/programme-culturel?f%5B0%5D=type-activite%3A98>

Εικόνα 35 (δεξιά) : OMA / Rem Koolhaas: Haarlemmermeerpolder, 1986 : "Agricultural industry" (collage, OMAR-NAi, Rotterdam)

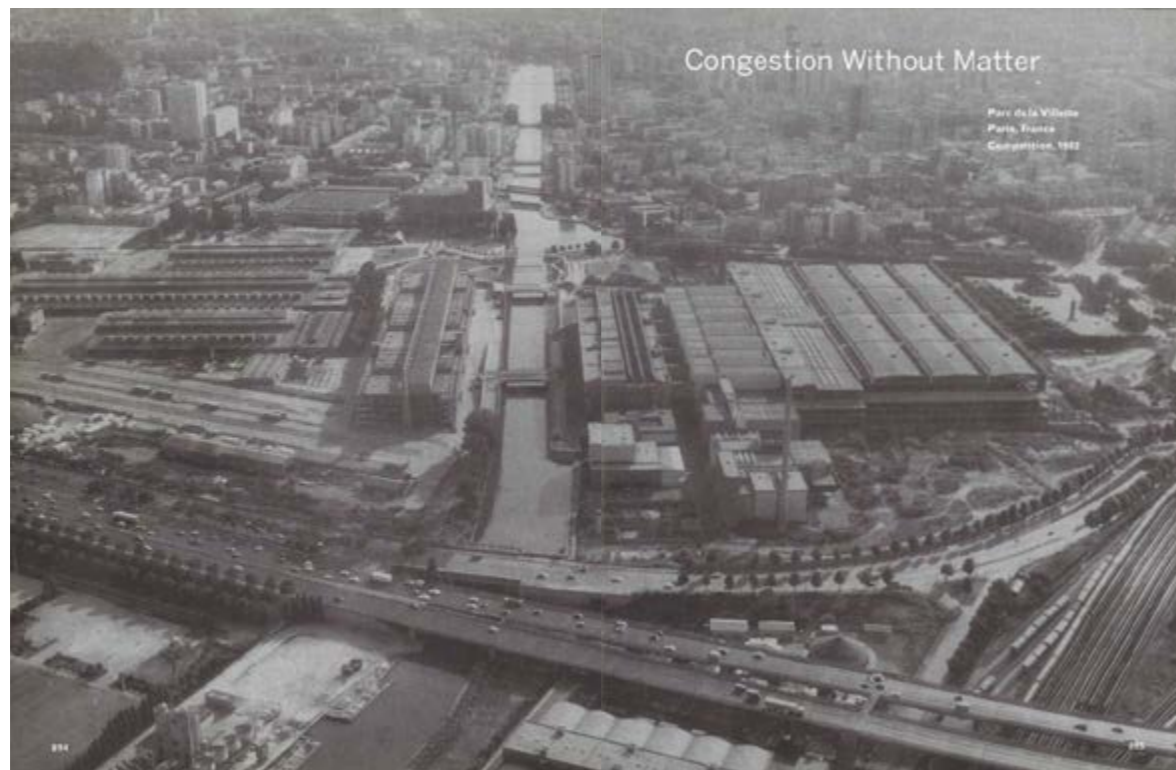
Εικόνα 36 (αριστερά) : OMA / Rem Koolhaas: Haarlemmermeerpolder, 1986: "A young, rich farmer" (collage, OMAR-NAi, Rotterdam)

Εικόνα 37 : OMA / Rem Koolhaas: Haarlemmermeerpolder, 1986: "A landscape grid towards the North Sea" (collage, OMAR-NAi, Rotterdam)

Εικόνα 38 : Nus de la Trinitat Park, Enric Batlle and Joan Roig - Architects, Βαρκελώνη, 1992, αεροφωτογραφία. Για περισσότερα βλ. <http://www.batlleiroig.com/en/landscape/parc-del-nus-de-la-trinitat/>

Εικόνα 39 : Εξώφυλλο του τεύχους με την πρόταση της ομάδας OMA : 'Congestion Without Matter', για το Πάρκο της Villette. Αεροφωτογραφία της περιοχής επέμβασης με τις εγκαταλελειμμένες βιομηχανικές εγκαταστάσεις.

οικονομίας και των μοντέλων παραγωγής και κατανάλωσης, συντελούν στην υποβάθμιση της περιοχής και στην αναζήτηση του νέου ρόλου της μέσα στην πόλη. Στο πλαίσιο του διαγωνισμού και της σύγχρονης αντίληψης της τοπιακής πολεοδομίας, προτείνεται το τοπίο ως η βασική δομή για τη μεταμόρφωση και ανασυγκρότηση της περιοχής.

Επιπλέον κεντρικοί στόχοι του διαγωνισμού ήταν από τη μία η σηματοδότηση του οράματος μιας νέας εποχής, καθώς και η οργάνωση μιας χωρικής υποδομής που θα συνέβαλλε «στη μελλοντική οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη μιας σημαντικής περιοχής του Παρισιού»⁶⁶. Όπως περιγράφεται στην προκήρυξη του διαγωνισμού, η οποία ως προς το ύφος του κειμένου θυμίζει αυτό των Μανιφέστων, «αυτό το πάρκο θα έχει την ιδιαιτερότητα και τη δύναμη μιας πρωτογενούς δημιουργίας, ενός χαρακτήρα ανανεωτικού»...«Θα είναι εγγεγραμμένα σε αυτό τα σύμβολα του παρόντος. Πραγματοποίηση ενός νέου πνεύματος, θα είναι το πάρκο του εικοστού πρώτου αιώνα»⁶⁷.

2.4 Το Πάρκο της Villette του Tschumi

Το πάρκο της Villette αποτελεί ένα πρότυπο υπόδειγμα δημόσιου πάρκου του 21^{ου} αιώνα, όπου το τοπίο προσεγγίζεται ως μέσο ικανό να «αρθρώσει σχέσεις μεταξύ των αστικών υποδομών, των δημόσιων εκδηλώσεων» και του αβέβαιου μέλλοντος των μεταβιομηχανικών τμημάτων των πόλεων⁶⁸. Η συμβολή της τοπιακής πολεοδομίας ως πρακτικής για την επίλυση θεμάτων στη σύγχρονη πόλη, δεν περιορίζει τη σημασία του τοπίου ως ένα μέσο που συμβάλλει απλά στην περιβαλλοντική αναβάθμιση της πόλης. Αντιθέτως, αναφέρεται στη συμμετοχή του τοπίου ως μέσο για τη συγκρότηση του πολιτισμού. Η πρόταση που επιλέγεται στο πλαίσιο του διαγωνισμού είναι του Bernard Tschumi, η οποία αντιπροσώπευε ένα μεγάλο «εννοιολογικό άλμα στην ανάπτυξη του αστικού τοπίου»⁶⁹.

Το Πάρκο της Villette αποτελεί ένα πρωτοποριακό έργο της μεταμοντέρνας τοπιακής πολεοδομίας, παραδειγματικό για τα σύγχρονα αστικά πάρκα με ιδιαίτερη επιτυχία όσο αφορά τον βαθμό οικειοποίησής του από τους κατοίκους και τους επισκέπτες⁷⁰. Η στρατηγική οργάνωσης και συγκρότησής του σε επίπεδο τόσο λειτουργικό όσο και σχεδιαστικό σχετίζεται, όπως ήδη σχολιάσαμε, με τη σύγχρονη τοπιακή θεωρηση που αναφέρεται πρωτίστως στη συμμετοχή του τοπίου ως εργαλείο συσχετισμένο με την πολιτιστική παραγωγή. Έτσι, στο masterplan του B. Tschumi δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη συγκρότηση ενός δικτύου διαφορετικών δραστηριοτήτων και στην κατασκευή των απαιτούμενων υποδομών τους. Πέραν, λοιπόν, της τοπιακής διαμόρφωσης της ευρύτερης έκτασης, στην πρόταση περιλαμβάνονται ο σχεδιασμός και η κατασκευή περίπου είκοσι πέντε κτηρίων, περιπάτων, στεγασμένων διαδρομών, γεφυρών, θεματικών κήπων, καθώς και ένα σύνολο από μεταλλικά περίπτερα στα οποία στεγάζονται διάφορες πολιτιστικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες⁷¹.

Κεντρικό ενδιαφέρον για τον δημιουργό αποτελεί η ανασύσταση των εκδηλώσεων που θα λάβουν χώρο στο πάρκο και η κεντρική σημασία του προγραμματισμού αυτών των δραστηριοτήτων. Όπως αναφέρει ο ίδιος στο κείμενο που καταθέτει στα πλαίσια του διαγωνισμού: «Η δεκαετία του 70' υπήρξε μια περίοδος ανανεωμένου ενδιαφέροντος όσο αφορά την επίσημη συγκρότηση της πόλης, τις τυπολογίες και τις μορφολογίες της. Μέσα από τις αναλύσεις με επίκεντρο της ιστορία της πόλης [...] δεν αναφέρεται το ζήτημα των δραστηριοτήτων που πρόκειται να συμβούν στην πόλη. Ούτε αντιμετωπίζεται σωστά το γεγονός ότι η οργάνωση των λειτουργιών και των εκδηλώσεων ήταν τόσο αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος, όσο και η επεξεργασία μορφών ή (αρχιτεκτονικών) styles»⁷². Ο Tschumi διαπιστώνει ότι κεντρικό σημείο όσο αφορά τον τρόπο παρέμβασης στο σύγχρονο αστικό χώρο, αποτελεί η συγκρότηση ενός προγράμματος «πρόβλεψης» των δραστηριοτήτων που πρόκειται να συμβούν στην πόλη και ο ανάλογος σχεδιασμός, μια άποψη καινοτομική για την εποχή.

Στην επίσημη περιγραφή του έργου στη σελίδα του γραφείου Bernard Tschumi Architects αναφέρεται ότι το

66 Ο.π. σελ 39

67 Κωνσταντίνος Μωραΐτης, "Σχήματα Τοπίου: Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής", Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015, σελ. 113. Πηγή: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, <https://repository.kallipos.gr/>. Ανασύρθηκε την 5/5/2020.

68 Charles Waldheim, 'Landscape as Urbanism: A General Theory', Princeton University Press, 2016, σελ.40

69 Ο.π. σελ.40

70 Όπως αναφέρεται στην περιγραφή του έργου από το γραφείο Bernard Tschumi Architects, το πάρκο φιλοξενεί ετησίως περίπου οχτώ εκατομμύρια επισκέπτες. Πηγή: <http://www.tschumi.com/projects/3/> Ανασύρθηκε την 12/9/2020.

71 Ο.π.

72 Charles Waldheim, 'Landscape as Urbanism: A General Theory', Princeton University Press, 2016, σελ.41

Πάρκο της Villette θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα «από τα μεγαλύτερα κτίρια που κατασκευάστηκαν ποτέ - ένα ασυνεχές κτήριο, το οποίο ωστόσο αποτελεί μια ενιαία κατασκευή, επικαλύπτοντας τα υφιστάμενα χαρακτηριστικά του τοπίου και διατυπώνοντας νέες δραστηριότητες»⁷³. Η συγκεκριμένη μεταφορά του τοπίου ως ενιαία δομική κατασκευή, ανάλογη του κτηρίου, αποτελεί εξέλιξη μιας μακροχρόνιας παράδοσης της Δυτικής θεώρησης του τοπίου που ξεκινά από τον Μεσαίωνα και αφορά τη συμβολικοποίηση σύμφωνα με την οποία τα κτίρια συνιστούν ως προς το τοπίο, πρότυπα δομικά.

Επιπλέον, στο ίδιο κείμενο αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι η συγκεκριμένη πρόταση για τη Villette αντιτίθεται στην τοπιακή αντίληψη του Frederick Law Olmsted που αφορά τα δημόσια πάρκα του 19^{ου} αιώνα, καθώς και στη γενική αντίληψη που θέλει την απομάκρυνση ή και αποκοπή του αστικού χώρου από ένα «φυσικό» σύνολο της πόλης όπως είναι το πάρκο. Στο πλαίσιο των ζητούμενων του διαγωνισμού, αναφέρεται ότι το Πάρκο της Villette δεν προοριζόταν ως ένα απλό «αντίγραφο τοπίου», αντίθετα όφειλε να περιλαμβάνει «ένα σύνθετο πρόγραμμα πολιτιστικών και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων»⁷⁴. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, ο Tschumi συγκροτεί τον κοινωνικό και πολιτιστικό χαρακτήρα του πάρκου, οργανώνοντας ένα σύνολο δραστηριοτήτων που περιλαμβάνουν εργαστήρια, επιστημονικά πειράματα, εγκαταστάσεις γυμναστηρίου και κολύμβησης, παιδικές χαρές, εκθέσεις, συναυλίες, κινηματογράφο, παιχνίδια και διαγωνισμούς. Επιπλέον, περιλαμβάνονται και κτηριακές κατασκευές όπως είναι για παράδειγμα το μουσείο η 'Πόλη των Επιστημών και της Βιομηχανίας', καθώς και ο πολιτιστικός χώρος η 'Πόλη της Μουσικής'.

2.5 Η σχηματοποίηση του Πάρκου της Villette από τον Tschumi. Το πάρκο ως πεδίο συγκρότησης πολιτιστικών αναφορών της νεότερης Δυτικής τοπιακής αρχιτεκτονικής

Οι προτάσεις των Bernard Tschumi, καθώς και της ομάδας OMA για το Πάρκο της Villette αποτελούν, όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνος Μωραΐτης, παραδείγματα τοπιακού σχεδιασμού «που επιχειρούν μεταφορικά να αναφερθούν στους όρους της επιστημονικής και τεχνολογικής ηλεκτρονικής πρωτοπορίας, μέσω της μορφικής του επεξεργασίας»⁷⁵. Η πρόταση του Tschumi, επιχειρεί μέσα από την αναλυτική παρουσίαση του πάρκου σε επάλληλα layers να αποδώσει σχεδιαστικά τις διαφορετικές στρώσεις της ηλεκτρονικής σχεδίασης. Επιπλέον, μέσω της συγκεκριμένης οργανωτικής συνθετικής πρακτικής, επιχειρεί να περιγράψει όχι μόνο τη σχηματική οργάνωση των μορφών του πάρκου, αλλά την ίδια «τη νοητική διεργασία της συνθετικής πρακτικής».

Το γνωστό αξονομετρικό της πρότασης του Bernard Tschumi, αναφέρεται στην παράλληλη σχηματοποίηση του τοπίου της Villette με τρεις διαφορετικούς τρόπους. Το πρώτο layer αφορά τη σχηματοποίηση της φύτευσης, και περιγράφεται στο διάγραμμα αφαιρετικά με κάποια σχήματα. Μπορούμε να εντοπίσουμε έναν κεντρικά αποδομημένο κύκλο, κάποιες γραμμικές φυτεύσεις που δημιουργούν διαδρομές ή αποδομημένα «κηπευτικά δωμάτια»⁷⁶. Επιπλέον, εμφανίζονται ενδιάμεσα κάποιες καμπύλες χαράξεις που μπλέκονται με τα αυστηρά γεωμετρικά σχήματα. Ως προς τη γραφή, όπως αναφέρει ο Κ. Μωραΐτης, αναγνωρίζουμε τη συνύπαρξη της αναφοράς στην αισθητική του Baroque, η οποία υποδηλώνεται με τη χρήση αυστηρών γεωμετρικών σχημάτων και τη γεωμετρική επιβολή στα φυσικά στοιχεία, με τη ρομαντική αισθητική των αγγλικών κήπων του 18^{ου} αιώνα και τις φυσικότερες χαράξεις. Με αυτήν την έννοια ο Tschumi αναφέρεται σε «απώτερα παραδείγματα», όπως αυτά της τοπιοτεχνίας του Baroque ή της αγγλικής τοπιοτεχνίας και προσπαθεί να συνδέσει το έργο «με το μεγαλύτερο δυνατό βάθος αναφορών στην αρχιτεκτονική»⁷⁷. Επιπλέον, όπως σημειώνει ο Tom Turner, το έργο αυτό καθίσταται ως σύμβολο αρχιτεκτονικής και αποτελεί μέσο ανάδειξης της σημαντικής πολιτιστικής θέσης που κατέχει η Γαλλία στη νεότερη Δυτική τοπιακή θεώρηση. Ένα έργο που στέκεται στην ιστορία της αρχιτεκτονικής με ανάλογο τρόπο με αυτόν που τοποθετούνται οι κήποι των Βερσαλλιών του André Le Nôtre ή οι πολεοδομικές παρεμβάσεις του Hausmann στο Παρίσι⁷⁸. Το Πάρκο της Villette του Tschumi συμβάλλει με αυτήν την έννοια στην προβολή της πολιτιστικής

73 Πηγή: <http://www.tschumi.com/projects/3/> Ανασύρθηκε την 12/9/2020.

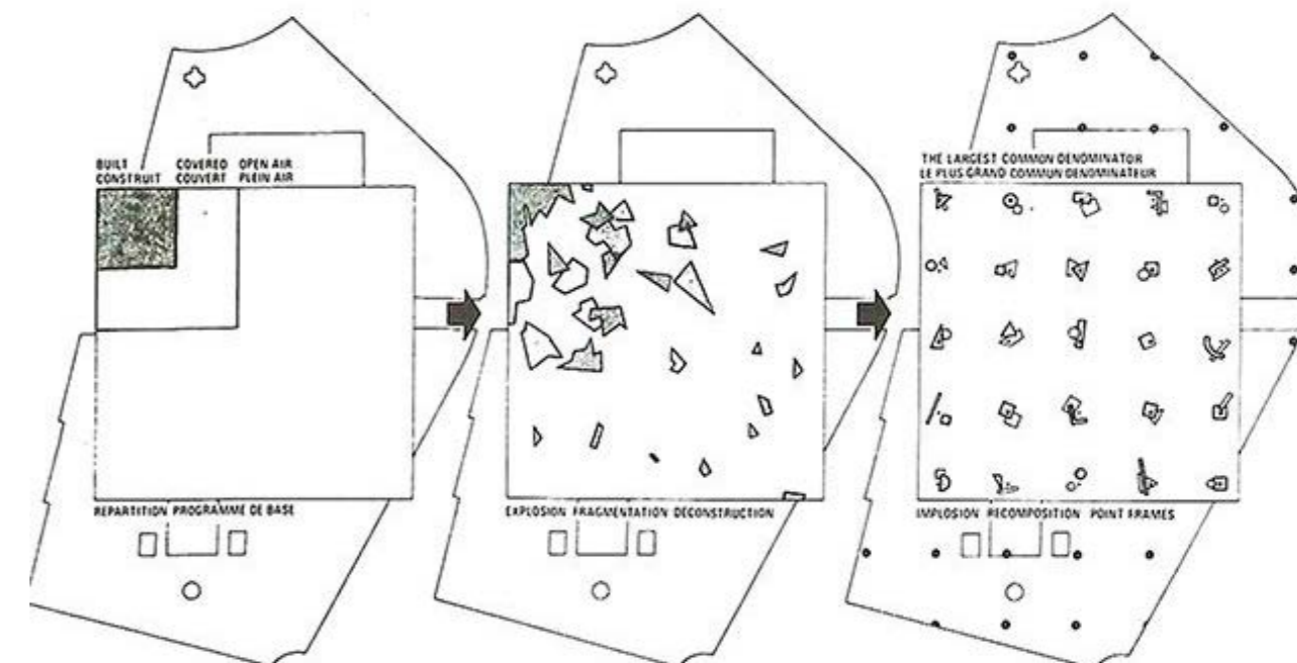
74 Ο.π.

75 Κωνσταντίνος Μωραΐτης, "Σχήματα Τοπίου : Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής", Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015, σελ. 76.

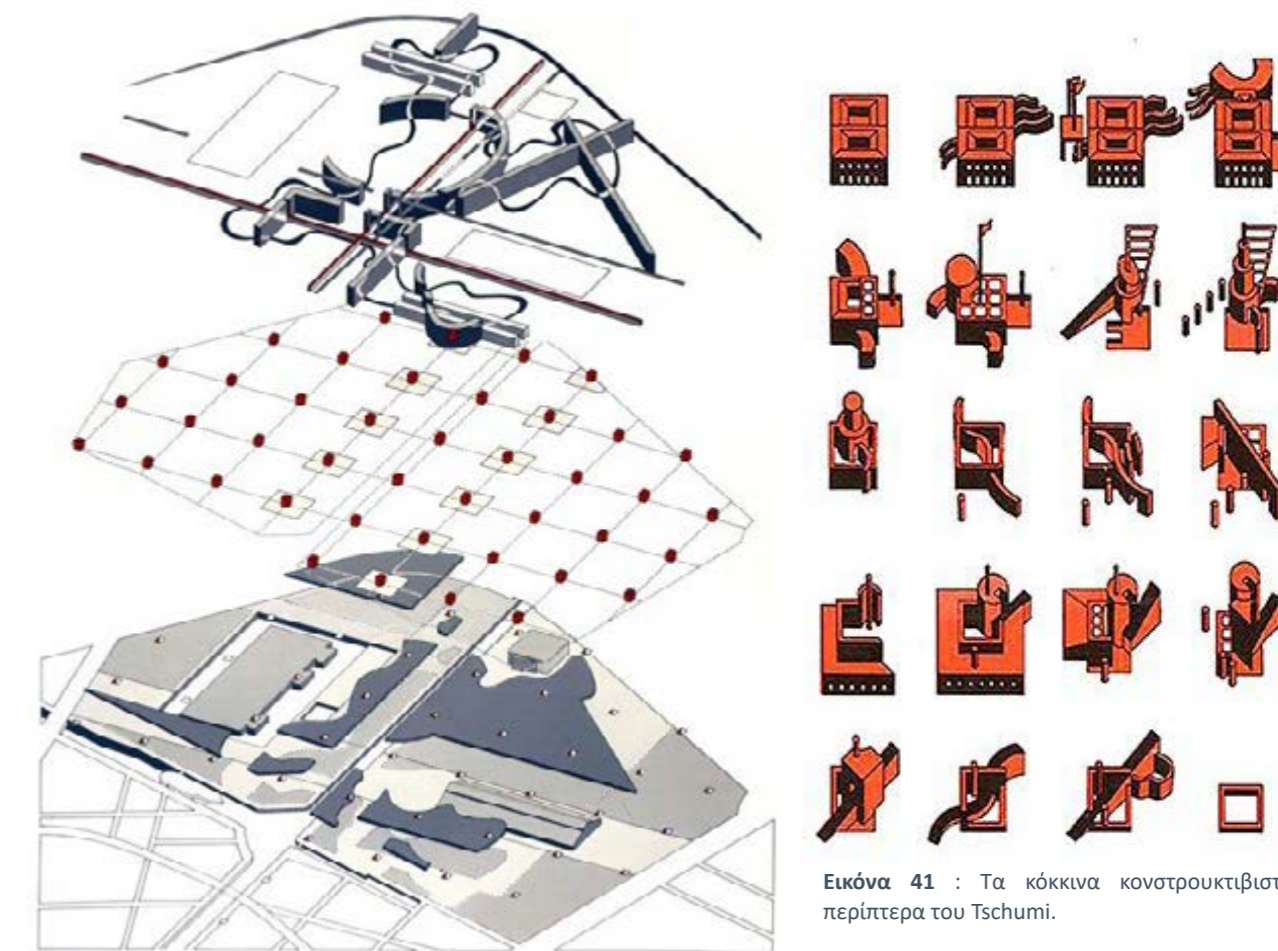
76 Με την φράση «κηπευτικό δωμάτιο» αναφερόμαστε σε μια συνθετική λογική σχεδιασμού του τοπίου, η οποία προέρχεται από το αναγεννησιακό παράδειγμα του ιταλικού «κήπου αισθουσας», γνωστού ως stanza. Η συγκεκριμένη συνθετική ιδέα βασίζεται σε μια «λογική κλειστών χωρικών ενότητων», είτε ως κλειστά κτηριακά κελύφη, είτε ως υπαίθριες ενότητες. Η αυστηρή σχηματοποίηση της φύσης, όπως στην περίπτωση των κήπων stanza φανερώνει μια λογική ελέγχου, προκειμένου να επιτευχθεί η επιθυμητή οργάνωση του τοπίου. Για περισσότερα βλ. Κωνσταντίνος Μωραΐτης, Διδ. Διατριβή, 'Το Τοπίο Πολιτιστικός Προσδιορισμός του Τόπου', Αθήνα 2012, σελ.129.

77 Κωνσταντίνος Μωραΐτης, "Σχήματα Τοπίου : Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής", Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015, σελ. 113.

78 Tom Turner, 'City as Landscape', London: Chapman & Hall, 1996, σελ. 211.

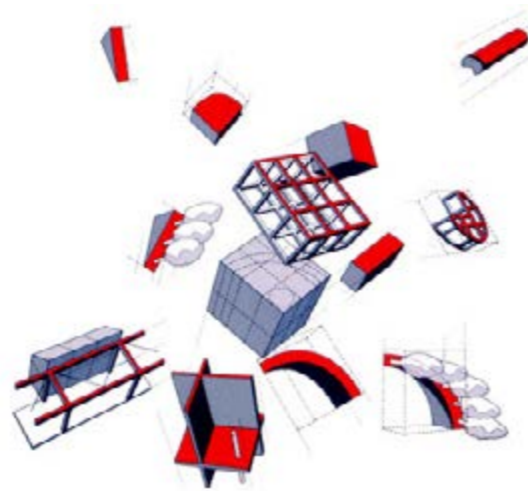

Εικόνα 40 : Bernard Tschumi: Parc de la Villette. Διάγραμμα προγράμματος για τα "follies". Η οργανωτική σύνοψη της λειτουργίας του πάρκου αρχικά αποσυντίθεται και επανασυναρμολογείται με νέο τρόπο πριν διασκορπιστεί στο πεδίο της παρέμβασης μέσω ενός "τυχαίου" πλέγματος.

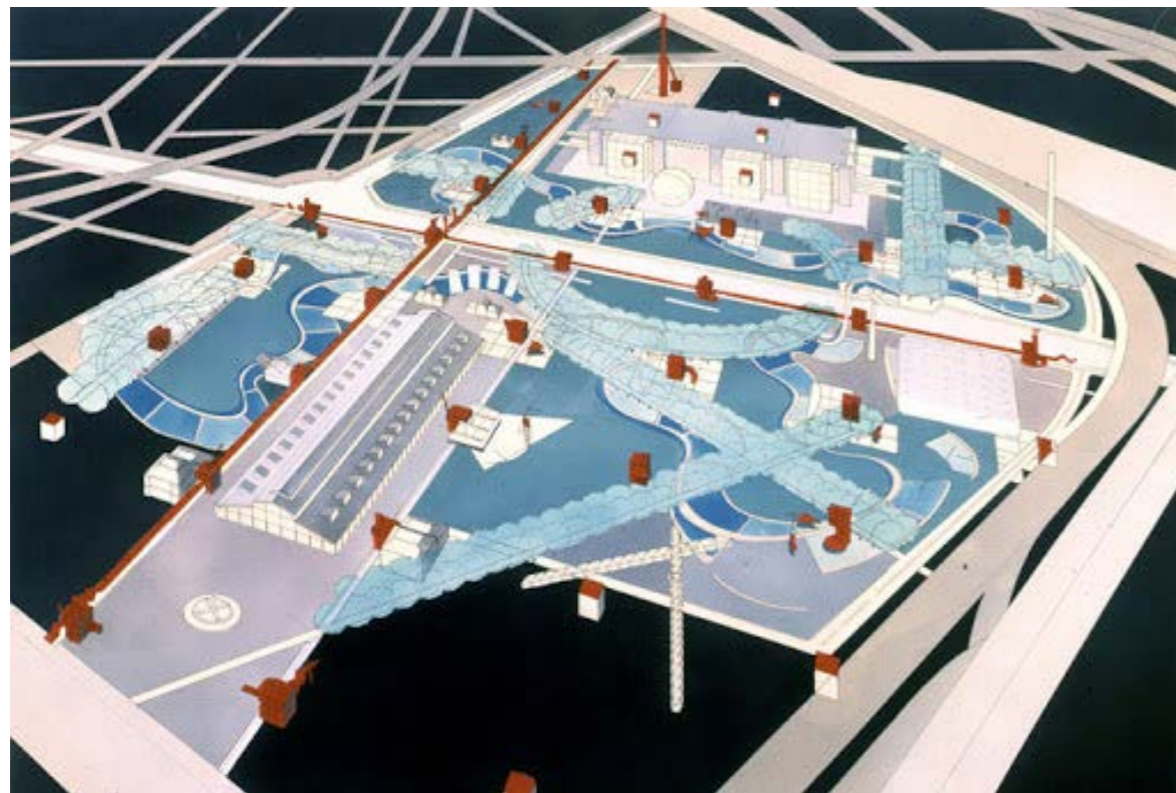
Εικόνα 41 : Τα κόκκινα κωνστρουκτιβιστικά περίπτερα του Tschumi.

Εικόνα 42 : Το γνωστό παλίμψηστο του Tschumi για το πάρκο της Villette. Πάνω layer οι φυτεύσεις, στο μεσαίο layer το πλέγμα που τοποθετούνται τα κωνστρουκτιβιστικά περίπτερα "follies" και στο κάτω layer η οργάνωση των λειτουργικών περιοχών του πάρκου.

Εικόνα 43 (αριστερά) : Σύμφωνα με τον B. Tschumi, οι γεωμετρικές των γραμμών στους δρόμους, στις επιφάνειες (φύτευσεις και επιστρώσεις) και στα "follies" έχουν σχεδιαστεί για να δημιουργήσουν μια σειρά από υπολογισμένες εντάσεις που ενισχύουν το δυναμισμό του τόπου.

Εικόνα 44 (δεξιά) : Σχέδιο των 'follies' του Bernard Tschumi με σαφείς αναφορές στο κίνημα του ρώσικου κονστρουκτιβισμού.

Εικόνα 45 : Προοπτικό σχέδιο της πρότασης του Bernard Tschumi, με τις φύτευσεις, τις υπαίθριες διαμορφώσεις, τις κτιριακές εγκαταστάσεις και τα κόκκινα περίπτερα.

άρα και πολιτικής ισχύος της Γαλλίας, μία θέση που συνδέεται με ιδέες που απορρέουν από τον Ρομαντισμό και αφορούν την προσέγγιση του τοπίου ως στοιχείου της «εθνικής κοινότητας»⁷⁹.

Το δεύτερο-ενδιάμεσο layer του διαγράμματος αναφέρεται στη γεωμετρική οργάνωση ενός αυστηρού καρτεσιανού κανάβου από κόκκινα σημεία, τα οποία αντιστοιχούν στα περίπτερα - follies που προτείνει ο Tschumi, ως υποσύνολο «του λειτουργικού εξοπλισμού του πάρκου»⁸⁰. Τα περίπτερα αυτά μας θυμίζουν ανάλογες κατασκευές που τοποθετούνται σε κήπους του Βαγορκε και της Αγγλικής σχολής. Η κύρια όμως αναφορά που κάνει ο Tschumi μέσα από τις «τρέλες»⁸¹ του αφορά τη σύνδεση με ιδέες που απορρέουν από τη θεωρία της αποδόμησης⁸², καθώς και «αρχιτεκτονικούς πειραματισμούς του Ρώσικου κονστρουκτιβισμού»⁸³. Η συγκεκριμένη πρόθεση του δημιουργού, εκδηλώνεται στα κόκκινα περίπτερα-follies. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των περιπτέρων είναι ότι σχεδιάστηκαν χωρίς να γνωρίζει ο Tschumi εξαρχής τη χρήση τους, τους δόθηκε δηλαδή μια φόρμα πριν τους ανατεθεί μια λειτουργία. Πρόκειται, όπως αναφέρει ο Turner, για μια έκφραση «της αρχιτεκτονικής που εναντιώνεται στον εαυτό της»⁸⁴, και όσο αναρθόδοξη κι αν φαίνεται, αποτελεί μία καινοτομική προσέγγιση μέσα από την οποία εξελίσσεται η προκείμενη διαδικασία σχεδιασμού. Επιπλέον, τα σχέδια που καταθέτονται για τα follies στο πλαίσιο του διαγωνισμού, παραπέμπουν έντονα σε πίνακες του ρώσικου κονστρουκτιβισμού. Πέραν των συγκεκριμένων κατασκευών, οι ιδέες της αποδόμησης διαφαίνονται επίσης και στον τρόπο σχηματοποίησης των φυτεύσεων. Όπως, ήδη αναφέραμε ο Tschumi αποδομεί αυστηρά γεωμετρικά σχήματα και αποσπά τμήματά τους. Τέλος, στο τρίτο και κατώτερο layer του διαγράμματος παρουσιάζεται η σχηματοποίηση των λειτουργικών περιοχών που οργανώνουν τις χωρικές υποενότητες του συνολικού πεδίου του πάρκου.

Η αναλυτική περιγραφή του διαγράμματος που προηγήθηκε αποσκοπεί στην κατανόηση των πολλαπλών, επάλληλων αναφορών που χρησιμοποιεί ο Tschumi, καθιστώντας το συγκεκριμένο έργο ως ένα σύγχρονο εκλεκτικιστικό δείγμα αρχιτεκτονικής. Επιπλέον, η καινοτομική για την εποχή δημιουργία του προσέγγιση δεν αφορά την πολύπλευρη ανάλυση των υποσυνόλων που συγκροτούν αυτό το παλίμψηστο, αλλά κυρίως τη συνολική σχηματοποίηση που προτείνεται. Η σχηματοποίηση αυτή αφορά τη συγκρότηση των επάλληλων στρώσεων, από τη μία ως μεθόδου οργάνωσης ενός συνόλου διαφορετικών πολιτιστικών και πολιτισμικών αναφορών και από την άλλη ως μεθόδου οργάνωσης που αναφέρεται «στη σχεδιαστική διαδικασία κατά τη διάρκεια της ηλεκτρονικής σχεδίασης»⁸⁵. **Η πρόταση, λοιπόν, του Tschumi για το Πάρκο της Villette, αφορά σε σημαντικό βαθμό την πρόθεση αναδιοργάνωσης σημαντικών πολιτιστικών αναφορών της νεότερης Δυτικής τοπιακής θεώρησης, καθώς και την ανάδειξη της σύγχρονης μεθόδου σχεδιασμού ως σημαντικής σχεδιαστικής συνθήκης.** Η σχηματοποίηση όσο αφορά το συγκεκριμένο έργο στο σύνολο της αποτελεί σύμφωνα με τον Κ. Μωραΐτη: «... έναν μεθοδικό, συστηματικό τρόπο οργάνωσης των πραγμάτων», μια θέση η οποία αναγνωρίζει την «οργανωτική φυσιογνωμία αυτού του πολιτισμού»⁸⁶.

79 Κωνσταντίνος Μωραΐτης, Διδ. Διατριβή, 'Το Τοπίο Πολιτιστικός Προσδιορισμός του Τόπου', Αθήνα 2012, σελ. 496.

80 Κωνσταντίνος Μωραΐτης, "Σχήματα Τοπίου : Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής", Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015, σελ.114.

81 Ελληνική μετάφραση της λέξης "follies". Πηγή: <https://www.wordreference.com/engr/follies> . Ανασύρθηκε την 10/9/2020.

82 Ο Tschumi επικαλεί τη βοήθεια του Jacques Derrida, «πατέρα» της αποδόμησης, για το Πάρκο της Villette. Παρόλο που ο Derrida υπήρξε αρκετά καχύποπτος όσο αφορά την πρακτική εφαρμογή μιας «αποδομητικής» αρχιτεκτονικής, πιστεύοντας ότι θα αποτελούσε μια υπερβολικά απλουστευμένη αναλογία των ιδεών της, βρίσκει ενδιαφέρον το εγχείρημα του Tschumi και τον βοηθά. Όπως αναφέρει ο Turner, ο Derrida αναγνώρισε ότι οι θεμελιώδεις αρχές της αρχιτεκτονικής δεν έπρεπε να απορριφθούν στο πλαίσιο μιας «αποδομητικής» προσέγγισης, αλλά μέσα από τη διαδικασία της αποδόμησής τους να επανεγγραφούν, δημιουργώντας μια νέα συνθήκη, μια νέα εποχή. Για περισσότερα βλ. Tom Turner, 'City as Landscape', London: Charman & Hall, 1996, σελ. 208.

83 Κωνσταντίνος Μωραΐτης, "Σχήματα Τοπίου : Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής", Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015, σελ.113.

84 Ελεύθερη μετάφραση από τη γράφουσα. Αρχική φράση από τον Tom Turner "architecture against itself". Ο.π. σελ. 208.

85 Κωνσταντίνος Μωραΐτης, "Σχήματα Τοπίου: Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής", Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015, σελ.114.

86 Ο.π. σελ. 113.

Ο Bernard Tschumi και οι συνεργάτες του συγκροτούν ένα δίκτυο υπαίθριων χώρων και αποδίδουν σε κάθε υποσύνολο τη δική του μοναδική σχεδιαστική λογική και χρήση. Το πάρκο καθορίζεται ως πολιτιστικός πυρήνας και ως ζωτικός χώρος αναψυχής της πόλης.

Εικόνα 46 : Le jardin du dragon, Parc de la Villette

Εικόνα 47 : Jardin des dunes et des vents, Parc de la Villette

Εικόνα 48 : Le cylindre sonore, Jardin des Bambous, Parc de la Villette

Εικόνα 49 : Le jardin des ombres, Parc de la Villette

Εικόνα 50 : Jardin des voltiges, Parc de la Villette

Εικόνα 51 : The Bamboo Garden, Parc de la Villette

2.6 Η πρόταση της ομάδας OMA για το Πάρκο της Villette

Εξίσου σημαντικό και αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της μεταμοντέρνας προσέγγισης του σύγχρονου αστικού πάρκου αποτελεί η πρόταση της ομάδας OMA με επικεφαλή των Rem Koolhaas, η οποία αποσπά το β' βραβείο στον διαγωνισμό της Villette. **Η πρόταση της OMA αποτελεί μια ιδιαίτερα καινοτομική προσέγγιση όσο αφορά «τη γενική οργανωτική αρχή του σχεδιασμού και των πολιτιστικών αναφορών, αλλά και του τρόπου σχηματοποίησης του τοπίου και των φυτεύσεων»⁸⁷.**

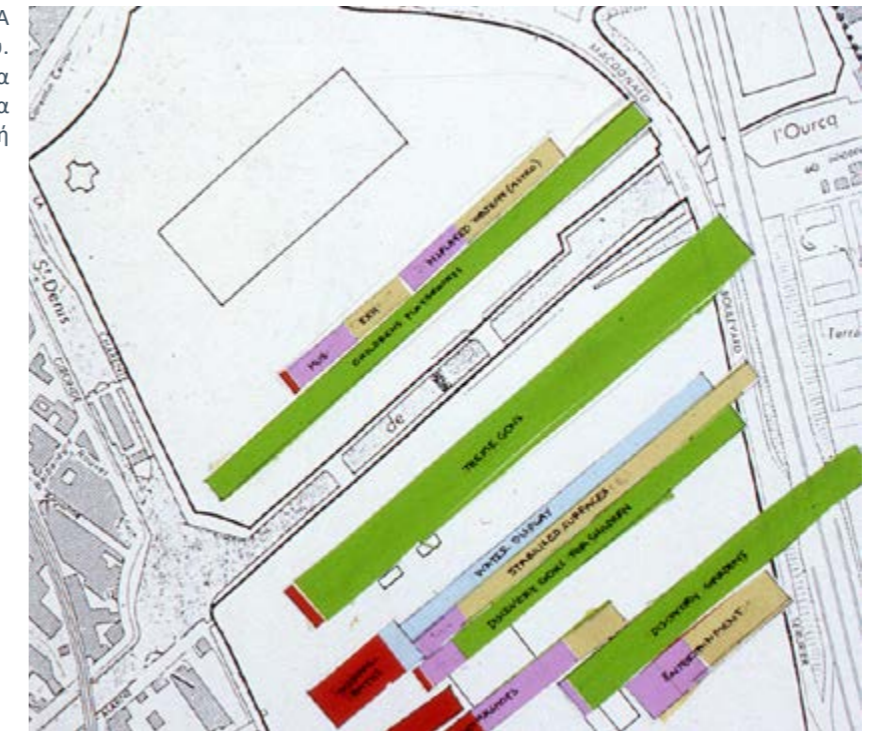
Όσο αφορά την κεντρική ιδέα, στο συγκεκριμένο σχέδιο επιχειρείται η «παράθεση μη προγραμματισμένων σχέσεων μεταξύ διαφορετικών προγραμμάτων πάρκων»⁸⁸. Έτσι, ο Koolhaas συλλαμβάνει την οργάνωση του συνολικού πεδίου σε παράλληλες λωρίδες διαφορετικών τοπικών ενότητων. Όπως ορίζεται από την ομάδα μελέτης, **η στρατηγική οργάνωσης της υποδομής του πάρκου βασίζεται στην ιδέα του άγνωστου φάσματος των χρήσεων που θα φιλοξενηθούν στο μέλλον**. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο ο Koolhaas αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «είναι ασφαλές να προβλεφθεί ότι το πρόγραμμα (λειτουργίας) του πάρκου θα υποστεί (στο μέλλον) αλλαγές, προσαρμογές. Όσο περισσότερο θα λειτουργεί το πάρκο, τόσο περισσότερο θα υπόκειται σε μια συνεχή διαδικασία αναθεώρησης». Αυτή η αρχή της προγραμματικής αβεβαιότητας ως βάση της κεντρικής ιδέας επιτρέπει να πραγματοποιηθεί μελλοντικά οποιαδήποτε αλλαγή, τροποποίηση, αντικατάσταση χωρίς να καταστραφεί η αρχική υπόθεση»⁸⁹.

Τόσο στο παράδειγμα του Tschumi όσο και της OMA για το Πάρκο της Villette αναπτύσσονται κάποιες κεντρικές σημασίας ιδέες που αφορούν την «ανοιχτά προσδιοριζόμενη πόλη του μέλλοντος». Τα συγκεκριμένα έργα σηματοδοτούν τον σημαντικό ρόλο της τοπικής πολεοδομίας ως κατάλληλη πρακτική για τη διαμόρφωση της σύγχρονης πόλης. Η καταλληλότητα αυτή αναφέρεται στην πολυεπίπεδη (layered), μη ιεραρχική, ευέλικτη και στρατηγικά συντονισμένη ανάλυση και εφαρμογή που την χαρακτηρίζει⁹⁰.

Όσο αφορά τον σχεδιασμό, στην πρόταση της OMA γίνεται μια μεταφορά της ιδέας του «zapping» στο τοπικό υπόβαθρο του πάρκου. Συγκεκριμένα, η χωρική οργάνωση του συνολικού πεδίου σε ισότιμες ζώνες διαφορετικών τοπικών υποπεριοχών, αναφέρεται στις «ισότιμες ζώνες ηλεκτρονικής πληροφορίας»⁹¹. Για την χωρική απόδοση αυτής της συνθήκης χρησιμοποιείται η φύτευση ως δομική κατασκευή και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη σχηματοποίησή της με σκοπό τη διαμόρφωση διαφορετικών, ως προς τα τοπικά τους χαρακτηριστικά, ζωνών του πάρκου. Η κεντρική ιδέα του «zapping» αποδίδεται χωρικά μέσα από τη διαρκή μετατροπή του προγράμματος φύτευσης και αφορά κυρίως τη δυνατότητα μετάβασης από τη μία ζώνη σε μία άλλη.

Έτσι, όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Κ. Μωραΐτης, η κεντρική αναφορά της συγκεκριμένης πρότασης παραπέμπει στη σύγχρονη τεχνολογική ανάπτυξη του πολιτισμού, όπου «η δυνατότητα παραγωγής και διανομής πληροφορίας» γίνεται με ιδιαίτερη ευκολία. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, λοιπόν, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συνολικότερη διαχείριση και εποπτεία των διαφορετικών ζωνών πληροφορίας και ο τρόπος μετάβασης μεταξύ αυτών και όχι το εκάστοτε περιεχόμενο - μήνυμα που «εκπέμπεται» σε μια δεδομένη χρονική στιγμή. Πρόκειται για μια μεταφορά, η οποία εφαρμόζεται στο τοπίο και απευθύνεται στη «μετακίνηση» του σύγχρονου ανθρώπου κατά την παρακολούθηση διαφορετικών ζωνών τόσο στην τηλεόραση όσο και στο ηλεκτρονικό διαδίκτυο.

Εικόνα 52: Πρόχειρο σχέδιο της ομάδας OMA για την οργάνωση της κάτοψης του πάρκου. Οι χρωματιστές λωρίδες απεικονίζουν τα προτεινόμενα διαφορετικά προγράμματα δραστηριοτήτων και αποτελούν την κεντρική ιδέα της πρότασής τους.

Εικόνα 53: Η τελική κάτοψη του 'Πάρκου της Villette' από την ομάδα OMA και τον Rem Koolhaas.

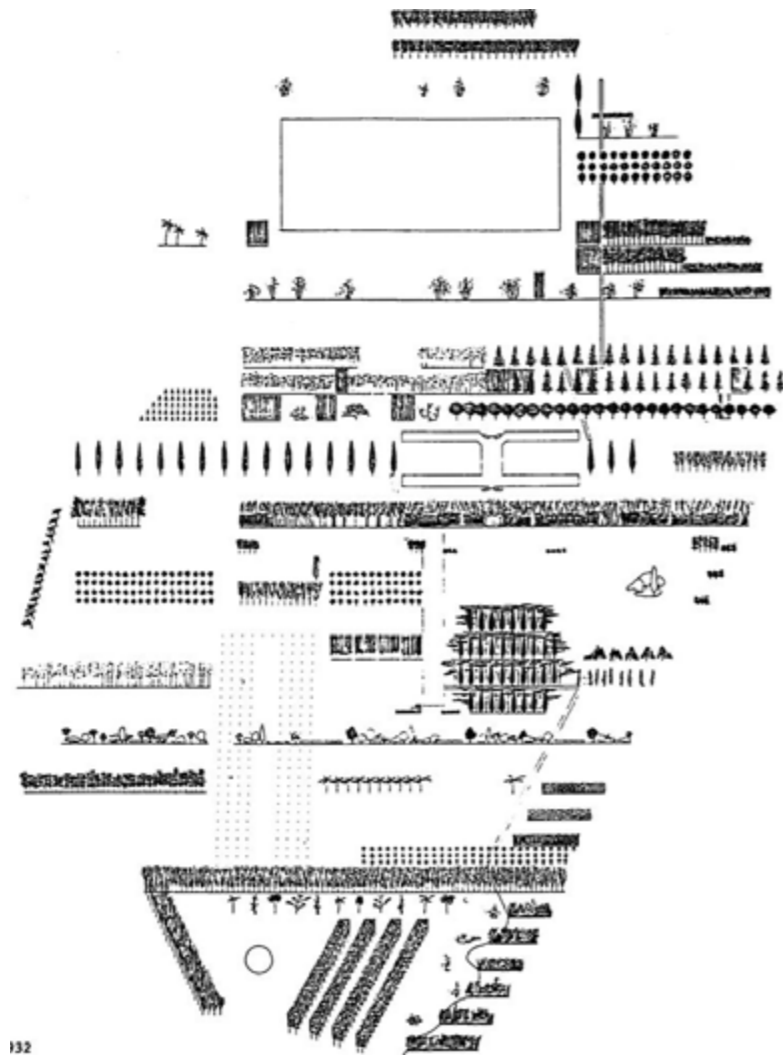
87 Κωνσταντίνος Μωραΐτης, "Σχήματα Τοπίου : Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής", σελ.113.

88 Charles Waldheim, 'Landscape as Urbanism: A General Theory', Princeton University Press, 2016, σελ.41.

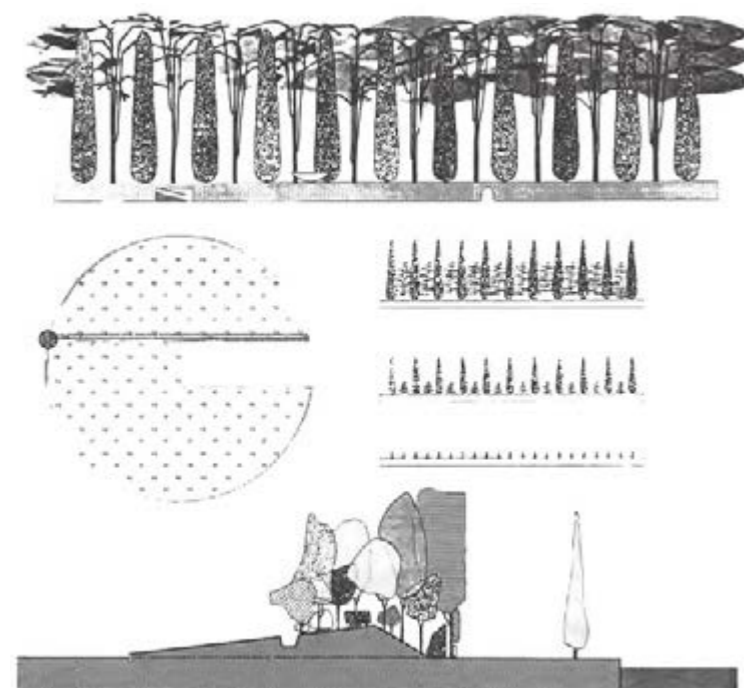
89 Μετάφραση από την γράφουσα. Αρχικό κείμενο: Rem Koolhaas, "Congestion without Matter", S,M,L,XL, New York: Monacelli, 1999, σελ.921. Πηγή: <https://oma.eu/projects/parc-de-la-villette>. Ανασύρθηκε την 5/9/2020.

90 Charles Waldheim, 'Landscape as Urbanism: A General Theory', Princeton University Press, 2016, σελ.41.

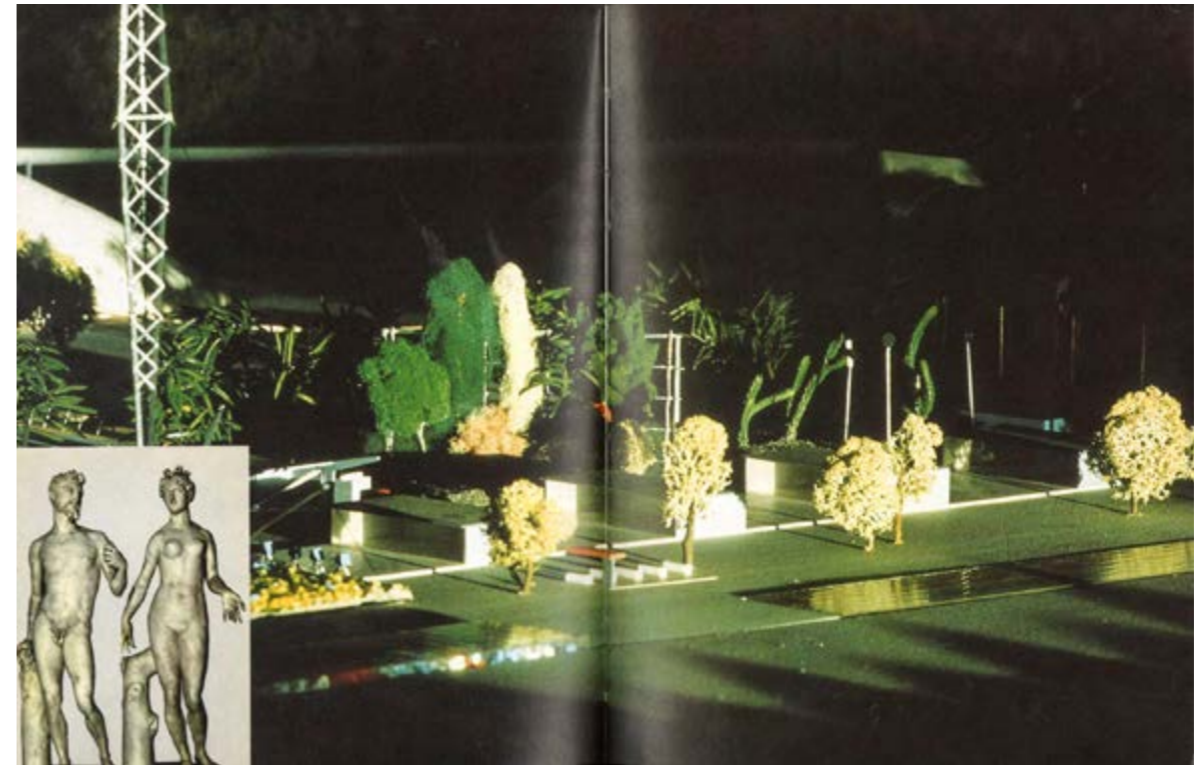
91 Κωνσταντίνος Μωραΐτης, "Σχήματα Τοπίου : Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής", Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015, σελ.115.

Εικόνα 54 : Διάγραμμα των φυτεύσεων στην κάτοψη του 'Πάρκου της Villette' από την πρόταση της OMA. Η κεντρική ιδέα του «zapping» αποδίδεται χωρικά μέσα από τη διαρκή μετατροπή του προγράμματος φύτευσης και αφορά κυρίως τη δυνατότητα μετάβασης από τη μία ζώνη σε μία άλλη.

Εικόνα 55 : Σκίτσο των φυτεύσεων από την πρόταση της OMA. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στην έντεχνη χρήση της φύτευσης ως δομικής κατασκευής. Μέσω της φύτευσης επιχειρήσαν να προσδώσουν στις διαφορετικές χωρικές υποενότητες του πάρκου τα επιθυμητά τοπικά χαρακτηριστικά.

Εικόνα 56 και Εικόνα 57 : Μακέτες από το 'Πάρκο της Villette' της ομάδας OMA. Όπως παρατηρούμε, η σχηματοποίηση των φυτεύσεων αποτελεί βασικό σχεδιαστικό εργαλείο για τη διαμόρφωση των διαφορετικών, ως προς τα τοπικά τους χαρακτηριστικά, ζωνών του πάρκου.

Δεύτερος μερικός Επίλογος

Τόσο στην πρόταση του Tschumi, όσο και σε αυτή της OMA εντοπίζουμε την αναφορά και την αναπαραγωγή τοπιακών παραδειγμάτων που προέρχονται από τη σύγχρονη Δυτική τοπιακή θεώρηση με σκοπό τη συμβολικοποίηση του τοπίου και την αντιμετώπισή του με όρους πολιτιστικούς και πολιτισμικούς. Στο πλαίσιο αυτής της ιστορικής αναφοράς επιχειρείται μια σύγχρονη απόδοση αυτών των τοπιακών παραδειγμάτων. Επιπλέον, λόγω των σύγχρονων προβληματισμών για το μέλλον των πόλεων και την ταχύτατη τεχνολογική ανάπτυξη, επιλέγονται προτάσεις οι οποίες διαπραγματεύονται την αβεβαιότητα της μελλοντικής εξέλιξης αυτών των δημόσιων χώρων. Για τον λόγο αυτό διαμορφώνονται προγράμματα δραστηριοτήτων «ανοιχτά» και ευπροσάρμοστα σε πιθανές μελλοντικές αλλαγές.

Το «Πάρκο του 21^{ου} αιώνα» σύμφωνα με τον Bernard Tschumi, είναι ένα μέρος όπου οι άνθρωποι παίζουν με τις «τρέλες» των νεοκοστρουκτιβιστικών περιπτέρων του, περιηγούνται σε ελικοειδείς διαδρομές και τελικά αλληλεπιδρούν μεταξύ τους ως κοινωνικά όντα. Ο Georges Seurat το 1884 δίνει τη δική του οπτική για το παρισινό πάρκο του 19^{ου} αιώνα στον γνωστό του πίνακα 'A Sunday afternoon on La Grande Jatte'⁹². Ο πίνακας απεικονίζει μία απογευματινή σκηνή στο νησί όπου η καλοντυμένη μπουρζουαζία απολαμβάνει με χαλαρότητα μια φυσική όαση σε ένα καταπράσινο νησί εντός της βιομηχανικής πόλης. Οι επισκέπτες του φαίνεται να συνυπάρχουν αρμονικά και να απολαμβάνουν μοναχικά αυτή τη φυσική αστική όαση. Για τους Παριζιάνους του 19^{ου} αιώνα το πάρκο αποτελεί ένα δημόσιο σύνολο της πόλης όπου μπορούν να περάσουν το κυριακάτικο απόγευμα, να χαλαρώσουν και να απολαύσουν στο επικλινές πράσινο τοπίο τη θέα του ποταμού Σηκουάνα. Για τους Παριζιάνους όμως του 21^{ου} αιώνα, οι λόγοι που επισκέπτονται το Πάρκο της Villette ταυτίζονται εν μέρει με την οπτική του Seurat, αλλά αφορούν και έναν ακόμα ανανεωμένο σκοπό: την κοινωνική αλληλεπίδραση.

Το πρότυπο πάρκο του 21^{ου} αιώνα αποτελεί έναν ζωτικό χώρο της σύγχρονης πόλης, ο οποίος συμμετέχει στην ανάπτυξη διαπολιτισμικών και υπερτοπικών επαφών μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Με αυτήν την έννοια αποτελεί έναν δημόσιο χώρο που ενθαρρύνει την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Επιπλέον, επιδιώκεται η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη οικειοποίησή του από τη μεριά των επισκεπτών, καθώς και η κοινωνική συμμετοχή τους σε αυτό, ιδέες που μας θυμίζουν την προσέγγιση των πάρκων του Olmsted ως δημοκρατικά τοπία.

Εικόνα 58 : Το παρισινό πάρκο του 19ου αιώνα. Πίνακας του Georges Seurat, 'A Sunday afternoon on La Grande Jatte', 1884.

Εικόνα 59 : Το παρισινό πάρκο του 21ου αιώνα. Το Parc de la Villette ως χώρος κοινωνικής δικτύωσης και αναψυχής.

92 Για περισσότερα βλ. <https://www.artic.edu/artworks/27992/a-sunday-on-la-grande-jatte-1884>. Ανασύρθηκε την 1/10/2020.

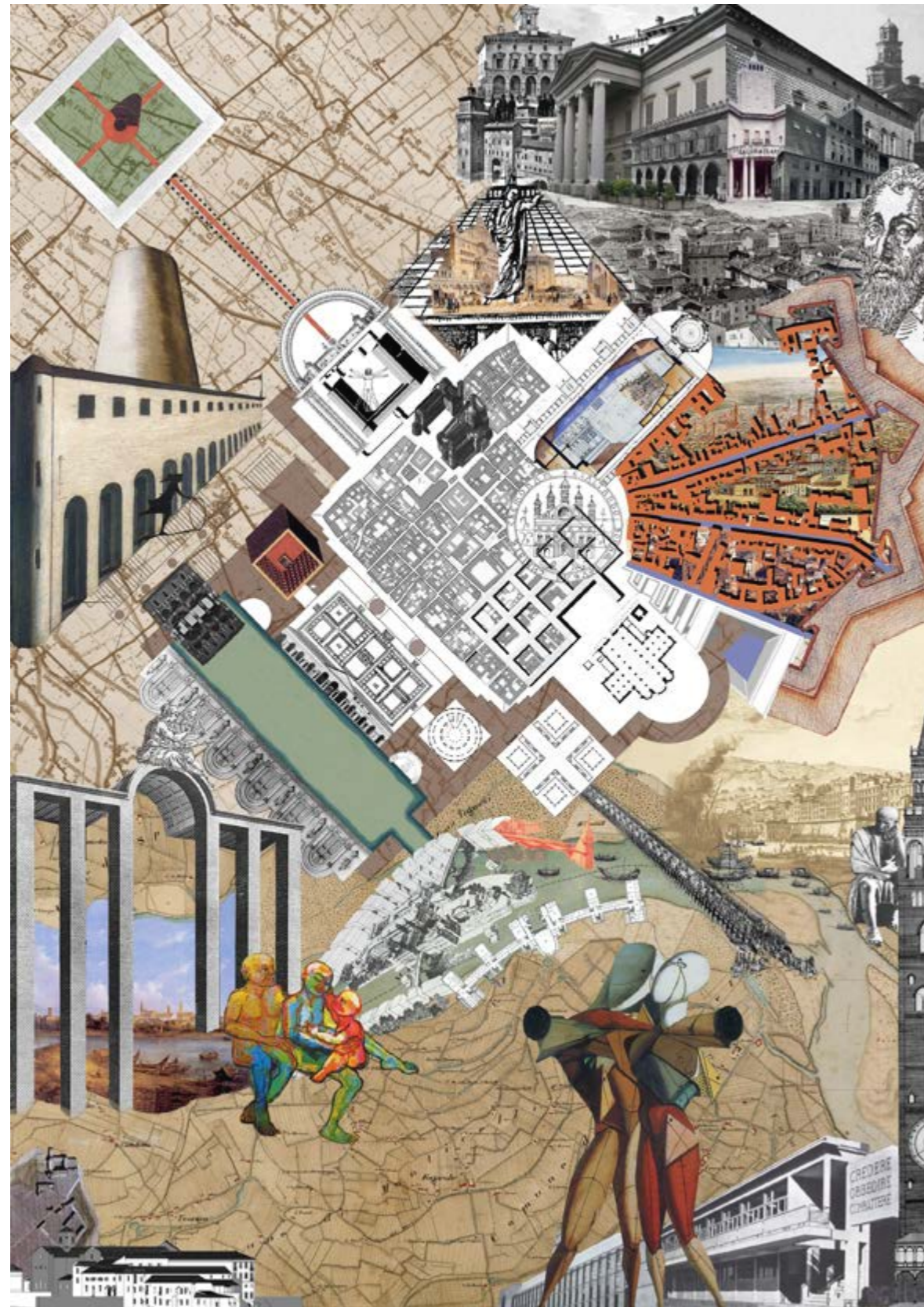

Εικόνα 60 : Σε πρώτο πλάνο το 'Parc de la Villette' και στο βάθος το Παρίσι. Το πάρκο του 21ου αιώνα στέκεται ως σημαντικό τμήμα του αστικού χώρου και συμμετέχει στην αντιμετώπιση θεμάτων που αφορούν την «ανοιχτά προσδιοριζόμενη πόλη του μέλλοντος».

Κεφάλαιο 3

Το τοπίο ως φορέας πολιτισμού

'It is the landscape as a whole – that largely manmade tapestry, in which all other artefacts are embedded ... which gives them their sense of place'¹

Εικόνα 61 : La "Città Analoga", Giuliana Gallaccio, 2004. Η πόλη ως πολιτισμικό τοπίο. Ο δημόσιος χώρος, τα μνημεία και τα κτίριά της ως το χωρικό πεδίο της ανθρώπινης δράσης και ως τεκμήριο της ανθρώπινης ιστορίας.

1 D. Lowenthal, Introduction in Lowenthal, D., & Binney, M., *Our Past Before Us. Why Do We Save It?*, Temple Smith, London, 1981.

3.1 Προσέγγιση του περιεχομένου του πολιτισμικού τοπίου

Οι όροι «πολιτισμικό τοπίο» αναφέρονται στη σύνδεση που ενυπάρχει μεταξύ της φύσης και του πολιτισμού, «της απτής και της άυλης κληρονομιάς, της βιολογικής και της πολιτιστικής ποικιλομορφίας»⁹³. Το **πολιτισμικό τοπίο αποτελεί χώρο διερεύνησης των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων, των γεγονότων και των τόπων μέσα στον χρόνο**. Αποτελεί «σύμβολο της αυξανόμενης αναγνώρισης των θεμελιωδών δεσμών» που αναπτύσσονται μεταξύ των τοπικών κοινοτήτων και της κληρονομιάς τους, μεταξύ των ανθρώπων και του φυσικού τους περιβάλλοντος»⁹⁴, με καθοριστική σημασία για τη συγκρότηση της πολιτιστικής και πολιτισμικής ταυτότητας των ανθρώπων. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, **τα τοπία εν γένει αντιμετωπίζονται ως «μορφώματα του πολιτισμού» που μπορούν να συσχετιστούν με μεγάλο αριθμό από «κοινωνικές πρακτικές»⁹⁵.**

Τη δεκαετία του 1990 υπήρξε ένα ανανεωτικό ενδιαφέρον για την κατανόηση και ανάλυση αυτού που αποκαλούμε «πολιτισμικό τοπίο». Ο David Jacques⁹⁶ αναφέρεται σε αυτό και το περιγράφει ως «την άνοδο των πολιτισμικών τοπίων»⁹⁷. Το συγκεκριμένο γεγονός συνδέεται με μια προγενέστερη στροφή των δεκαετιών του 1960 και του 1970 προς τις έννοιες της πολιτιστικής κληρονομιάς με επίκεντρο σημαντικά μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους, διάσημα αρχιτεκτονικά έργα ή ιστορικούς χώρους που συνδέονται με πλούσια και διάσημα πρόσωπα⁹⁸. Επιπλέον, το αυξανόμενο ενδιαφέρον των μεταμοντέρνων προσεγγίσεων για την ιστορία της πόλης, καθώς και τους τρόπους ανάλυσης και ανάγνωσής της συνδέεται με τη θεώρηση του τοπίου ως ιστορικού τεκμηρίου, με την έννοια ότι «...το τοπίο από μόνο του, για όσους είναι σε θέση να το αναγνώσουν, αποτελεί το μεγαλύτερο ιστορικό αρχείο που έχουμε στη διάθεσή μας»⁹⁹. Έτσι, η εκτενής ενασχόληση με αυτό που αποκαλούμε «πολιτισμικό τοπίο» εμφανίζεται στις μέρες μας επιτακτική, ειδικά όταν καλούμαστε ως αρχιτέκτονες, σχεδιαστές να επεμβούμε σε τόπους με ισχυρή ιστορική ταυτότητα, όπως είναι το παράδειγμα της Αθήνας ή της Ρώμης.

Επιπλέον, όπως αναφέρουν ο Ken Taylor και η Jane Louise Lennon στο άρθρο τους με τίτλο *'Cultural landscapes: A bridge between culture and nature?'*, η έννοια του «πολιτισμικού τοπίου» αφορά επίσης την αναγνώριση της σημασίας των τοπίων ως τόπων που αντικατοπτρίζουν τον καθημερινό τρόπο ζωής, τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι δημιουργούν το μέρος που ζουν, καθώς και την ακολουθία ή τον ρυθμό της ζωής με την πάροδο του χρόνου. Λειτουργούν, δηλαδή, ως αφηγητές της ιστορίας της ανθρωπότητας, της ιστορίας των τόπων και των γεγονότων που έχουν συμβεί μέσα στον χρόνο. Μέσω των τοπίων μας δίνεται η δυνατότητα να συνδεθούμε με την ιστορία και το παρελθόν της ανθρωπότητας. **Στο συγκεκριμένο πλαίσιο συζήτησης το τοπίο συμμετέχει στη συγκρότηση αυτού που συνηθίζουμε να αποκαλούμε πολιτιστική και πολιτισμική κληρονομιά.**

3.2 Η συγκρότηση του «πολιτισμικού τοπίου» μέσα από το πεδίο της γεωγραφίας

Η πιο σημαντική ίσως συνεισφορά στην καταξίωση των όρων «πολιτισμικό τοπίο» προέρχεται από την επιστημονική περιοχή της γεωγραφίας. Για την ανάδειξη της σημασίας του πολιτισμικού τοπίου στάθηκε πολύ σημαντική η συμβολή του επιστημονικού έργου αρκετών γεωγράφων από το πεδίο της «πολιτισμικής γεωγραφίας» που δραστηριοποιήθηκαν τις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Ακόμα όμως πιο καθοριστική υπήρξε η συνεισφορά του Γερμανού γεωγράφου Otto Ludwig Karl Schlütter στις αρχές του 20ου αιώνα, καθώς και του ακόλουθού του Αμερικανού γεωγράφου, Carl Ortwin Sauer.

Ο **Otto Schlütter** εισήγαγε στην ουσία τον όρο «πολιτισμικό τοπίο». Μέσω του επιστημονικού πεδίου της γεωγραφίας προσέγγισε τη «μορφολογία του τοπίου» ως «πολιτιστικό προϊόν»¹⁰⁰. Για τον ίδιο «η γεωγρα-

93 M. Rossler, World Heritage cultural landscapes, *Landscape Research*, 31, 2006, σελ. 333-353. Βλ. αναφορά στο άρθρο των Ken Taylor και η Jane Louise Lennon, 'Cultural landscapes: A bridge between culture and nature?', Δημοσίευση στο περιοδικό 'International Journal of Heritage Studies', 2011, σελ. 1. Πηγή: <https://www.researchgate.net/publication/233317235>. Ανασύρθηκε την 29/8/2020.

94 Ο.π.σελ 1.

95 Κ. Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων σελ. 14.

96 Ο David Jacques είναι καθηγητής στο MA του Ινστιτούτου Ιστορικής Έρευνας του Πανεπιστημίου School of Advanced Study of London σε μαθήματα με αντικείμενο μελέτης την Ιστορία των κήπων και του Τοπίου. Ως προς το ερευνητικό του ενδιαφέρον εξειδικεύεται σε θέματα προστασίας του τοπίου και στην ιστορία των κήπων του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Πηγή: <https://www.history.ac.uk/people/david-jacques>. Ανασύρθηκε την 20/9/2020.

97 David Jacques, "The Rise of Cultural Landscapes", *International Journal of Heritage Studies*, 1-2, 1995, σελ. 91-101.

98 Άρθρο των Ken Taylor και η Jane Louise Lennon, 'Cultural landscapes: A bridge between culture and nature?', σελ 1. Δημοσίευση στο περιοδικό 'International Journal of Heritage Studies', Νοέμβριος 2011.

99 Μετάφραση από τη γράφουσα. Hoskins, WG (1955), *The Making of the English Landscape*, Hodder & Stoughton, London, σελ. 14.

100 Άρθρο των Ken Taylor και η Jane Louise Lennon, 'Cultural landscapes: A bridge between culture and nature?', σελ 2. Δημοσίευση

φία ήταν μια επιστήμη τοπίου η οποία « ... όφειλε να μπορεί να επικοινωνήσει και με άλλες επιστημονικές περιοχές που αφορούσαν τη διερεύνηση των κοινωνικών και πολιτισμικών δεδομένων»¹⁰¹. Για αυτό και όσο αφορά το έργο του διαχώρισε το φυσικό τοπίο (Urlandschaft) από το πολιτισμικό τοπίο (Kulturlandschaft) και θεώρησε «υποχρέωση της γεωγραφίας την περιγραφή των αλλαγών σε αυτές τις κατηγορίες»¹⁰².

Αμέσως μετά ακολούθησε ο Carl Sauer ο οποίος, στη δεκαετία του 1920, συνέχισε αυτήν τη συζήτηση με την άποψη ότι «**το πολιτισμικό τοπίο διαμορφώνεται από το φυσικό τοπίο, από μια πολιτισμική ομάδα. Ο πολιτισμός είναι ο φορέας, η φύση το μέσο και το πολιτισμικό τοπίο το αποτέλεσμα**»¹⁰³. Στη συγκεκριμένη άποψη αναγνωρίζουμε τη βασική θέση σύγχρονων κατευθύνσεων όπως η πολιτισμική οικολογία, η πολιτική οικολογία ή η ιστορική οικολογία, η οποία αφορά την ανάδειξη της πολιτισμικής και πολιτιστικής διαδικασίας ως κινητήριας δύναμης για τη δημιουργία πολιτισμικών τοπίων και πολιτισμού εν γένει. Η άποψη αυτή αντιτίθεται σε κατευθύνσεις που ορίζουν τις φυσικές περιβαλλοντικές συνθήκες και το φυσικό υπόβαθρο ως καθοριστικά στοιχεία για τη δημιουργία κοινωνικών περιβάλλοντων. Επιπλέον, με τη συγκεκριμένη άποψη ο Sauer πρότεινε «**την ανάγνωση του τοπίου ως αρχείου της ανθρώπινης ιστορίας**»¹⁰⁴, την ανάγνωση των πολλαπλών χρονικών επιπέδων του με σκοπό τη σύνδεσή μας με την ιστορία του εκάστοτε τόπου.

3.3 Πρακτικές προσεγγίσεις των πολιτισμικών τοπίων

Πέραν του θεωρητικού πλαισίου αναφοράς για τους όρους «**πολιτισμικό τοπίο**» και της αναγνώρισης της πολιτισμικής και πολιτιστικής αξίας του τόπου για την κοινωνία, στο πλαίσιο μιας περισσότερο πρακτικής προσέγγισης, συγκροτούνται κινήσεις για τη διαφύλαξη και προστασία των πολιτισμικών τοπίων. Συγκεκριμένα, το 1992 συγκροτείται από την Επιτροπή για την Παγκόσμια Κληρονομιά¹⁰⁵, μια οργανωμένη κίνηση στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποιούνται σημαντικές εξελίξεις, όπως είναι το Μνημόνιο της Βιέννης το οποίο υπογράφεται το 2003¹⁰⁶. Όπως αναφέρεται από τον Κ. Μωραΐτη, «**το Μνημόνιο αυτό, μαζί με τη Χάρτα της Φλωρεντίας η οποία εγκρίθηκε από τη Διεθνή Επιτροπή του ICOMOS - IFLA το 1982, με σκοπό την προστασία των ιστορικών κήπων και τοπίων, περιγράφουν την επίσημη παγκόσμια αποδοχή της συσχέτισης των πολιτισμικών και πολιτιστικών εγγραφών με το τοπιακό υπόβαθρο των κοινωνιών**»¹⁰⁷. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο συζήτησης, στη δεκαετία του 90' το «**κίνημα**» του **πολιτισμικού τοπίου** απέκτησε μεγάλη δυναμική και βρήκε πρακτική εφαρμογή σε έργα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και στην αναζήτηση σύγχρονων προσεγγίσεων σχεδιασμού που να λαμβάνουν υπόψη και να διαφυλάσσουν τα πολιτισμικά τοπία.

Πέραν της σημαντικής αντίληψης του τοπίου ως φορέα πολιτισμού και της πολιτιστικής, πολιτισμικής και ιστορικής αξίας που του αποδίδεται, μια εξίσου σημαντική ιδέα, η οποία συνδέεται με όσα αναφέρθηκαν, αφορά την αναγνώριση της συμμετοχής των ανθρώπων στη συγκρότηση του πολιτισμικού τοπίου. Η συγκεκριμένη άποψη συνδέεται με την αντίληψη του τοπίου ως πεδίου που εμπλεκόμαστε ενεργά στη δημιουργία του. **Συνεπώς, η επισκεψιμότητα πολιτισμικών τοπίων, η ενσώματη δηλαδή επαφή μας με τα τοπία αυτά ως επισκέπτες, συνδέεται με το φαινόμενο της οικειοποίησης, της ανάπτυξης δεσμών οικειότητας με τους συγκεκριμένους τόπους.** Όπως αναφέρεται από τους Ken Taylor και Jane Louise Lennon, «**για τους επισκέπτες των πολιτισμικών τοπίων θα μπορούσε να δοθεί μια αίσθηση συμμετοχής μέσω της παρουσίασης του κατάλληλου επεξηγηματικού υλικού**»¹⁰⁸. Με αυτό το σχόλιο, μας υποδεικνύεται η ανάγκη απόκτησης ενός συγκεκριμένου γνωσιακού υποβάθρου προκειμένου να μπορούμε να συνδεθούμε με το παρελθόν και τις πολιτισμικές αξίες που πρεσβεύει ο κάθε τόπος. **Η ικανότητα, λοιπόν, συμμετοχής στο πολιτισμικό τοπίο σχετίζεται άμεσα με τη δυνατότητα αναγνώρισης της αξίας των πολιτισμικών τοπίων ως χωρικές εκφράσεις που αντικατοπτρίζουν με την ταυτότητά μας.**

στο περιοδικό 'International Journal of Heritage Studies', 2011.

101 Κ. Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων σελ. 16.

102 Ο.π. σελ. 16.

103 Από το "The Morphology of Landscape" του Sauer που εκδόθηκε στα 1925. Πρβλ. C. Sauer: "The Morphology of Landscape", από *Foundation Papers in Landscape Ecology*: New York: 2007, σσ. 36-70. Βλ. αναφορά της Θ. Τερκενλή: *Το Πολιτισμικό Τοπίο: Γεωγραφικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: 1996, σελ. 14.

104 Άρθρο των Ken Taylor και η Jane Louise Lennon, 'Cultural landscapes: A bridge between culture and nature?', σελ 2. Δημοσίευση στο περιοδικό 'International Journal of Heritage Studies', Νοέμβριος 2011.

105 Για περισσότερα βλ. <https://whc.unesco.org/en/about/>. Ανασύρθηκε την 23/9/2020.

106 Για περισσότερα βλ. <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-47-2.pdf>. Ανασύρθηκε την 23/9/2020.

107 Κ. Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων σελ. 49.

108 Άρθρο των Ken Taylor και η Jane Louise Lennon, 'Cultural landscapes: A bridge between culture and nature?', σελ 2. Δημοσίευση στο περιοδικό 'International Journal of Heritage Studies', Νοέμβριος 2011.

Εικόνα 62 : Το Σινικό Τείχος, ένα από τα σημαντικότερα μνημεία του κινεζικού πολιτισμού.

Εικόνα 63 : Το Stonehenge, ένα από τα σημαντικά μνημεία που περιλαμβάνεται στη λίστα της UNESCO World Heritage Site από το 1986.

Εικόνα 64 : Τόποι καλλιέργειας ρυζιού στην περιοχή Honghe της Κίνας αναγνωρισμένοι ως πολιτισμικά τοπία της Unesco.

Εικόνα 65 : Το ιστορικό κέντρο της πόλης George Town στη Μαλαισία έχει εγγραφεί ως Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO από το 2008.

Εικόνα 66 : Ο βουδιστικός ναός Wat Xieng Thong, του 16ου αιώνα, αντιπροσωπευτικό δείγμα αρχιτεκτονικής της πόλης Luang Prabang στο Λάος. Αποτελεί μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO από το 1995.

Εικόνα 67 : Ιστορικό πάρκο Ayutthaya στην Ταϊλάνδη, έχει εγγραφεί ως Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO από το 1991.

Το πολιτισμικό τοπίο ως τοπίο καθημερινό. Η συμπερίληψη αστικών περιοχών, ιστορικών πόλεων, ή τμήματα αυτών στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς.

3.4 Το «πολιτισμικό τοπίο» ως ζωντανός οργανισμός και ως αρχείο της ιστορίας των κοινωνιών

Τα περισσότερα πολιτισμικά τοπία λειτουργούν σαν ζωντανοί οργανισμοί, αποτελούν ένα παλίμψηστο που απαρτίζεται από διαφορετικά στρώματα (layers), τα οποία προκύπτουν μέσα από την πάροδο του χρόνου. Κάθε στρώμα αφηγείται μια διαφορετική συνθήκη που αφορά τα γεγονότα, τις ιδεολογίες, τις κοινωνικές συγκυρίες της περιόδου που δημιουργήθηκε. «Είναι πλέον, ευρέως αποδεκτό το γεγονός ότι τα τοπία αντικατοπτρίζουν την ανθρώπινη δραστηριότητα και διαποτίζονται από πολιτισμικές αξίες. Συνδυάζουν τα στοιχεία του χρόνου και του χώρου και αποτελούν πολιτικά, αλλά και κοινωνικά και πολιτισμικά οικοδομήματα. Καθώς εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου, και καθώς η ανθρώπινη δραστηριότητα αλλάζει, έχουν επενδυθεί με πολλά διαφορετικά επίπεδα σημασιών που μπορούν να αναλυθούν μέσω ιστορικών, αρχαιολογικών, γεωγραφικών και κοινωνιολογικών μελετών»¹⁰⁹. Ο χαρακτήρας του τοπίου αντικατοπτρίζει έτσι τις αξίες των ανθρώπων που το έχουν διαμορφώσει και που συνεχίζουν να ζουν σε αυτό. **Ο πολιτισμός, η κουλτούρα είναι η κινητήριος δύναμη που διαμορφώνει το τοπίο. Συνεπώς, το τελευταίο «αποτελεί μια πολιτισμική και πολιτιστική έκφραση που δεν συμβαίνει τυχαία, αλλά δημιουργείται από σχεδιασμό που σχετίζεται άμεσα με τις επικρατούσες ιδεολογίες»¹¹⁰.**

Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, οι Ken Taylor και η Jane Louise Lennon δίνουν τον εξής περιγραφικό ορισμό για το πολιτισμικό τοπίο:

«Περιβαλλόμαστε από τοπία στα οποία οι άνθρωποι έχουν εγκατασταθεί, εξελιχθεί ή αλλάξει με την πάροδο του χρόνου. Αυτά τα τοπία είναι πολιτισμικά τοπία, τα καθημερινά τοπία που μας περιβάλλουν και στα οποία διεξάγουμε τις δραστηριότητές μας. Είναι το αποτέλεσμα της ανθρώπινης παρέμβασης στο φυσικό τοπίο και αποτελούν ένα αρχείο της ανθρώπινης δραστηριότητας, των αξιών και ιδεολογιών. Με αυτόν τον τρόπο δεν αντιπροσωπεύουν απλώς φυσικές αλλαγές που προκύπτουν από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Αποτελούν επίσης τεκμήρια της υλικής κουλτούρας που εκδηλώνονται μέσα από το τοπίο και ως εκ τούτου αντικατοπτρίζουν τις ανθρώπινες σχέσεις με το περιβάλλον. Έτσι, αποτελούν ένα αναπόσπαστο και συνεκτικό μέρος του πνευματικού και πολιτιστικού μας υπόβαθρου».

Συνεχίζουν λέγοντας, **«τα πολιτισμικά τοπία είναι κυριολεκτικά ένα αποτύπωμα της ανθρώπινης ιστορίας. Μπορούν να μας πουν, εάν μας ενδιαφέρει να τα διαβάσουμε και να τα ερμηνεύσουμε, κάτι για τα επιτεύγματα και τις αξίες των προκατόχων μας».** Με αυτόν τον τρόπο αποτελούν σύμβολα της πολιτισμικής μας ταυτότητας και μας υπενθυμίζουν το παρελθόν μας. Επιπλέον, επειδή αποτελούν ένα αρχείο από παλαιότερες και τωρινές ανθρώπινες δράσεις, **τα πολιτισμικά τοπία αποτελούν προϊόν της εξελικτικής διαδικασίας της ανθρώπινης ιστορίας. «Ενσωματώνουν φυσικές αλλαγές που με τη σειρά τους αντικατοπτρίζουν τις εξελισσόμενες στάσεις απέναντι στο τοπίο»¹¹¹.** Για τον λόγο αυτό, οι Ken Taylor και η Jane Louise Lennon καταλήγουν ότι είναι σημαντικό να μάθουμε να ερμηνεύουμε τα πολιτισμικά τοπία ως ζωντανή ιστορία και ως μέρος της εθνικής μας ταυτότητας.

Η αντίληψη του πολιτισμικού τοπίου ως τοπίο καθημερινό, σημαίνει ότι πέραν των μνημείων και των ιστορικών κατασκευών με ευρέως αναγνωρισμένη πολιτισμική και πολιτιστική αξία, στη συγκεκριμένη κατηγορία περιλαμβάνονται και αστικές περιοχές, ιστορικές πόλεις, ή τμήματα αυτών καθώς και αγροτικές περιοχές. Στον «Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς» περιλαμβάνονται τέτοια παραδείγματα, πολλά εκ των οποίων τοποθετούνται στην Ασία, όπως είναι η πόλη George Town στην Μαλαισία, η Luang Prabang, η Hoi An, η Ayutthaya και η Sukhothai¹¹².

¹⁰⁹ Lyn Leader-Elliott, Richard Maltby and Heather Burke, 'Understanding Cultural Landscapes – Definition', July 2004. Πηγή: https://fhrc.flinders.edu.au/research_groups/cult_landscapes/definition.html Ανασύρθηκε την 24/9/2020.

¹¹⁰ Άρθρο των Ken Taylor και η Jane Louise Lennon, 'Cultural landscapes: A bridge between culture and nature?', σελ 3. Δημοσίευση στο περιοδικό 'International Journal of Heritage Studies', Νοέμβριος 2011.

¹¹¹ Ο.π. σελ 3.

¹¹² Για περισσότερα βλ. <https://whc.unesco.org/en/list/>. Ανασύρθηκε την 22/9/2020.

3.5 Η συλλογική μνήμη και η σημασία διατήρησής της μέσω της ανάδειξης των πολιτισμικών τοπίων

«Τι θα ήταν ο καθένας μας χωρίς τη μνήμη, μια μνήμη που κατά μεγάλο μέρος της είναι φτιαγμένη από λήθη, αλλά θεμελιώδης;»

Jorge Luis Borges

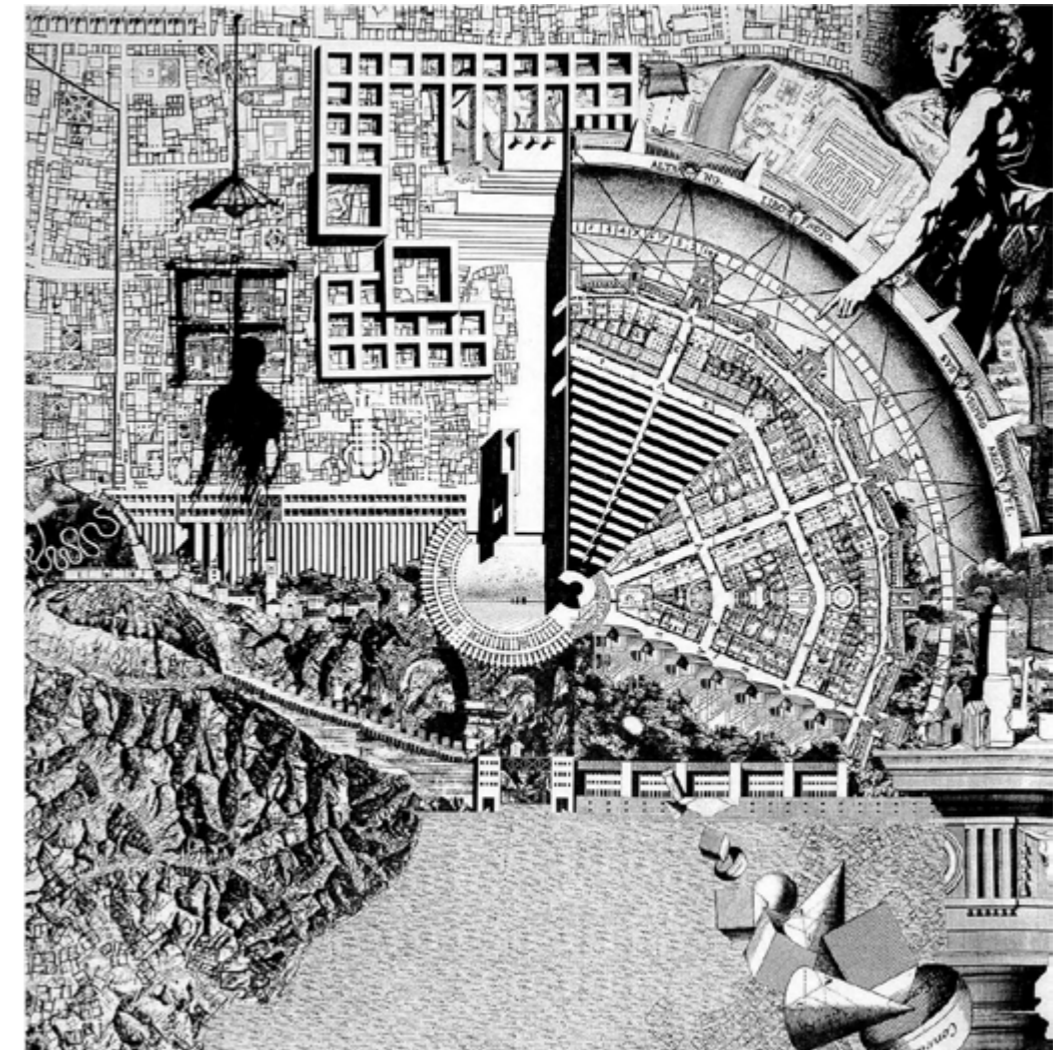
Η μνήμη αναφέρεται κυρίως στον χώρο του εγκέφαλου, όπου αποθηκεύονται και συνειδητά ανασύρονται πληροφορίες. Στην έννοια αυτή εμπεριέχεται και η ικανότητα διατήρησης εντυπώσεων ή πληροφοριών που έχουν παρέλθει¹¹³. Σε ένα πρώτο επίπεδο θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στην ατομική μνήμη ως ικανότητας που αναπτύσσει κάθε άτομο και εξαρτάται από τα βιώματα, τον χαρακτήρα και τον τόπο διαμονής και καταγωγής. Οι συγκεκριμένες παράμετροι συμβάλλουν στη διαμόρφωση του τρόπου σκέψης και αντίληψης που αναπτύσσει κάθε άτομο κατά τη διάρκεια της ζωής του. Η προσπάθεια συγκρότησης της ατομικής ταυτότητας συνδέεται άμεσα με μια προσωπική προσπάθεια διαφύλαξης διαφόρων ειδών που μας συνδέουν με το παρελθόν όπως είναι οι φωτογραφίες, τα οικογενειακά κειμήλια ή οι αναμνηστικές ευχετήριες κάρτες. Η μνήμη με αυτήν την έννοια ταυτίζεται με συμβάντα του παρελθόντος και διαφυλλάσσεται μέσα από προσωπικές προσπάθειες «προστασίας» και ανάδειξης αντικειμένων που προέρχονται από το παρελθόν. Έτσι, η **μνήμη αποτελεί ένα βοηθητικό υπόβαθρο υπενθύμισης του «ποιοί είμαστε» και εργαλείο συγκρότησης της ταυτότητας μας στο παρόν και κατ'επέκταση στο μέλλον.**

Σε ένα δεύτερο, ευρύτερο επίπεδο, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στη **συλλογική μνήμη** η οποία αφορά την ικανότητα μιας κοινωνικής ομάδας να διαφυλάσσει και να προστατεύει ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος, τα οποία συμβάλλουν στη συγκρότηση της συλλογικής - κοινωνικής ταυτότητας της ομάδας. Η **συλλογική μνήμη** στο πλαίσιο του συγκεκριμένου κεφαλαίου μας ενδιαφέρει ως προς τον συσχετισμό της με την έννοια του **πολιτισμικού τοπίου**. Τα αστικά περιβάλλοντα συγκροτούνται από πλήθος χωρικών υποσυνόλων, αρχιτεκτονικών έργων, μνημείων και άλλων στοιχείων, τα οποία αποτελούν ενόητες πολιτισμικών τοπίων. Η σημασία διαφύλαξης, προστασίας και ανάδειξής τους, όπως αναφέραμε ήδη, συνδέεται άμεσα με την ενίσχυση αυτού που αποκαλούμε **συλλογική μνήμη**.

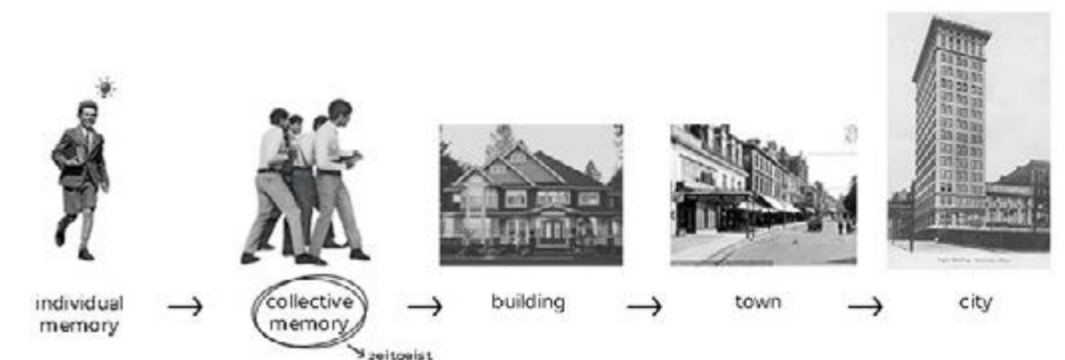
Όπως αναφέρεται από τον Le Goff «Η μνήμη [...] προσπαθεί να διασώσει το παρελθόν μονάχα για να εξυπηρετήσει το παρόν και το μέλλον»¹¹⁴. Η συλλογική μνήμη δεν είναι σταθερή μιας και η συγκρότησή της εξαρτάται από τη διαδικασία ανάκλησης του παρελθόντος μέσα από το πρίσμα της τρέχουσας σκέψης που συνδέεται με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο της κάθε εποχής. **Συνεπώς, η μνήμη, είτε συλλογική είτε ατομική, δεν αποτελεί μια συνθήκη σταθερή και πάγια, αλλά αντίθετα μεταβάλλεται μέσα στον χρόνο.**

Επιπλέον, όπως σημειώνει η Α. Μάντογλου «η μνήμη φέρνει το παρελθόν στο παρόν με ενεργό τρόπο και πρέπει να της αναγνωρίσουμε τη μοναδικότητά της να κάνει διάλογο με το παρελθόν, το οποίο δεν είναι στατικό αλλά αποτελεί πεδίο δράσης των δρώντων υποκειμένων. Βλέπουμε το παρελθόν με τα μάτια του παρόντος, ενώ τα δρώμενα του παρόντος επηρεάζονται από το παρελθόν. Σαφώς συχνά, μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος υπάρχουν συγκρούσεις. **Παρελθόν και παρόν κάνουν προβλέψεις για το μέλλον. Η χρήση του παρελθόντος καθορίζει το παρόν και υποθηκεύει το μέλλον**»¹¹⁵. Ο Π. Τουρνικιώτης με ανάλογο τρόπο αναφέρεται στη «φανταστική κατασκευή του παρελθόντος» και εξηγεί ότι «η ταυτότητά του ανθρώπου αναγνωρίζεται [...] μέσα από μια αναδημιουργία του παρελθόντος που στηρίζει τις συμβολικές αναφορές του παρόντος»¹¹⁶. Η συγκεκριμένη άποψη αν εφαρμοστεί στην περιοχή των ενδιαφερόντων μας, εξηγεί πως ο προσδιορισμός του παρελθόντος σε κάθε εποχή εξαρτάται από το συγκεκριμένο ιδεολογικό υπόβαθρό της και η συμβολική «χρήση» του καθορίζεται από τα πολιτικά και πολιτισμικά αιτήματά της.

Τα πολιτισμικά τοπία αποτελούν χωρικές κατασκευές που αποδεικνύουν ως υλική πραγματικότητα την πολυεπίπεδη φύση του ανθρώπινου περιβάλλοντος και μαρτυρούν την ανθρώπινη ιστορία που έλαβε χώρα σε αυτά, γεγονός που επιβεβαιώνει την πολιτισμική και πολιτιστική αξία τους, για την κατανόηση της περιόδου που κάθε φορά εντάσσονται. Ο τρόπος ερμηνείας τους και η συμβολική αξία που αποκτούν σε κάθε χρονική περίοδο της ιστορίας συνδέεται, όπως είπαμε, με το ευρύτερο κοινωνικό-πολιτισμικό

Εικόνα 68 : “La Città Analoga” | Aldo Rossi, Eraldo Consolascio, Bruno Reichlin and Fabio Reinhart, Μπιενάλλε Αρχιτεκτονικής της Βενετίας, 1976. Ο Aldo Rossi αντιπροσωπεύει την πόλη ως ένα collage από σημαντικές μνήμες και μέρη. Με την πάροδο του χρόνου τα διαφορετικά στοιχεία της πόλης γίνονται διαφορετικά είδη μνημείων. Η ανθρώπινη δραστηριότητα και οι μεταβάλλουσες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές συνθήκες αλλάζουν τη νοηματοδότησή τους και την παρουσία αυτών των στοιχείων μέσα στην πόλη. Κατά την επαγγελματική του σταδιοδρομία ο Α. Rossi δεν επικεντρώθηκε στις μορφές των κτιρίων, αλλά στη σημασία της συλλογικής μνήμης των χρηστών της πόλης. Συνεπώς, υποστήριξε εκείνο το είδος της αρχιτεκτονικής που θα σέβεται και δεν θα διαταράσσει την υφιστάμενη οργάνωση της πόλης.

Εικόνα 69 : Διάγραμμα για τη συλλογική μνήμη.

“ Μπορεί κανείς να πει ότι η ίδια η πόλη είναι η συλλογική μνήμη των ανθρώπων της, και όπως η μνήμη συνδέεται με αντικείμενα και μέρη. Η πόλη είναι ο τόπος της συλλογικής μνήμης .. ”

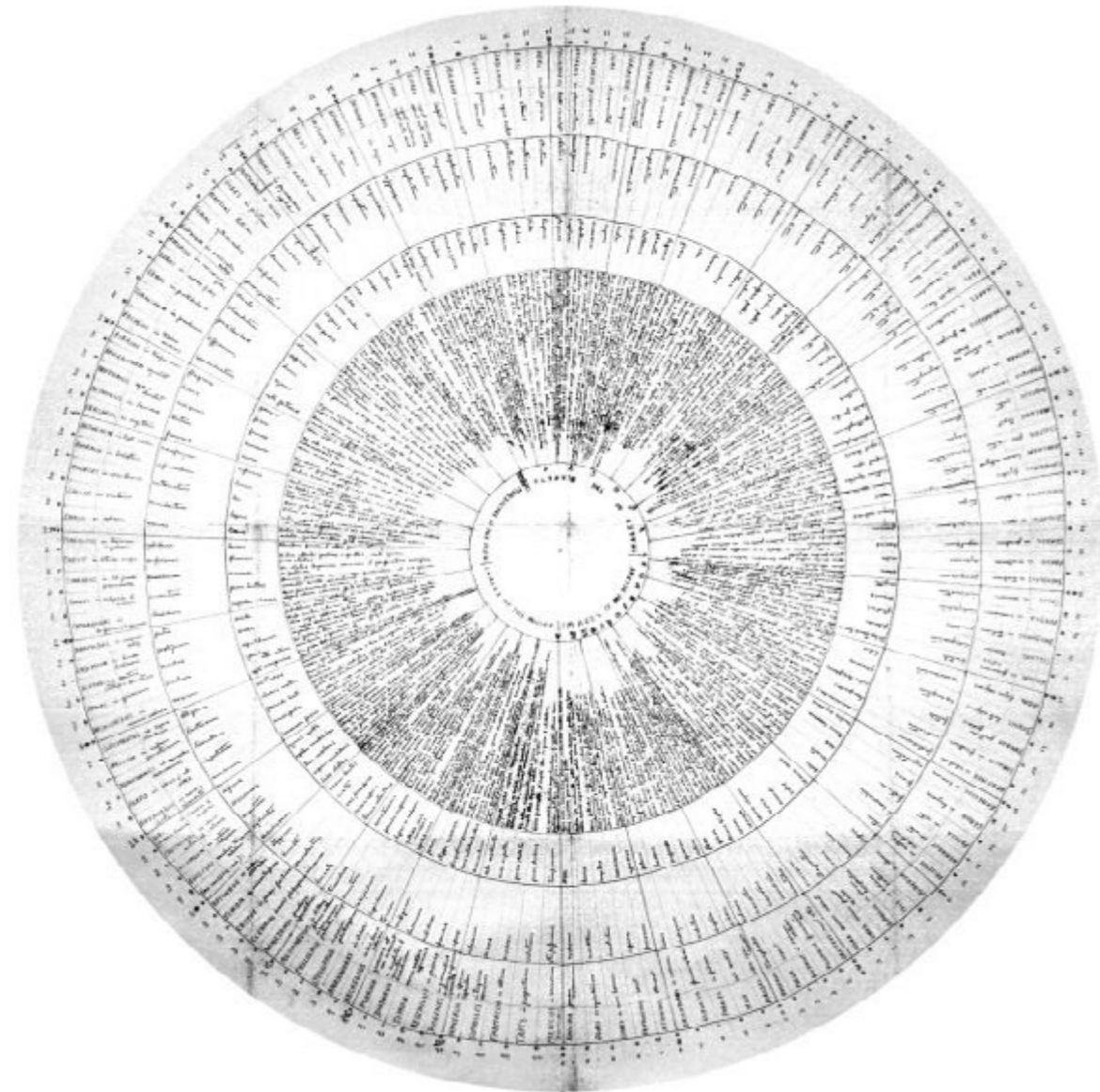
(Aldo Rossi, 1982, “Architettura Della Città”, MIT Press)

113 Ελένη Μαμουλάκη, ‘Η διαχείριση της μνήμης και η πόλη, από το συλλογικό έργο ‘Μνήμη και Εμπειρία του Χώρου’, (επιμ. Σταύρος Σταυρίδης), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006, σελ.165.

114 Jacques Le Goff, ‘Ιστορία και Μνήμη’, Εκδ. Νεφέλη, 1998, σελ.145.

115 Άννα Μαντόγλου, ‘Κοινωνική μνήμη, κοινωνική λήθη, Αθήνα: Εκδ. Πεδίο, 2010, σελ. 23.

116 Παναγιώτης Τουρνικιώτης, ‘Η Αρχιτεκτονική στη Σύγχρονη Εποχή’, Εκδ. Futura, Αθήνα 2006, σελ. 30.

Εικόνα 70 : 'Memory wheel', Giordano Bruno / Frances Yates

Εικόνα 71 : Dieter Urbach, Collage towards the Palace of the Republic from the bottom of the TV tower, 1973.

πλαίσιο της κάθε εποχής μέσα από το οποίο αναδεικνύονται συγκεκριμένες ερμηνείες. Τα πολιτισμικά τοπία αποτελούν τεκμήρια του θανάτου που αφορούν την ιστορία της ανθρωπότητας. «*Η παρουσία τους αποκτά ρόλο μεσίτη της απουσίας. Η αναμέτρηση με την απουσία καθίσταται, λοιπόν, η βασικότερη λειτουργία της μνήμης και κυκλώνει το πεδίο δράσης των θνητών [...]. Η πόλη είναι το κατεξοχήν πεδίο εγγραφής αυτής της ανάπλασης, ο τόπος ταυτόχρονα του αφανισμού και της διάρκειας*»¹¹⁷.

Στη σύγχρονη εποχή, λόγω της ταχύτατης τεχνολογικής ανάπτυξης, η διαδικασία εξέλιξης και μεταβολής των πολιτισμικών και πολιτιστικών αξιών είναι πιο γρήγορη και απρόβλεπτη σε σχέση με παλαιότερες περιόδους και συνεπώς επικρατεί μια αίσθηση αστάθειας όσο αφορά την πολιτισμική και πολιτιστική ταυτότητα. Όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο και συγκεκριμένα στο παράδειγμα του Πάρκου της Villette, τόσο ο Tschumi όσο και η OMA επιχείρησαν μέσα από έναν μεθοδικό τρόπο οργάνωσης και αναπαραγωγής διαφορετικών τοπιακών αναφορών να αναδείξουν την «οργανωτική φυσιολογία του πολιτισμού». Στο πλαίσιο των προβληματισμών για το μέλλον των πόλεων και του πολιτισμού εν γένει που χαρακτηρίζει τη μεταμοντέρνα περίοδο, επιχείρησαν να συγκροτήσουν ένα πάρκο, το οποίο θα λειτουργεί ως ένα ανοιχτό αστικό σύστημα, ικανό να ανταπεξέλθει στις μελλοντικές αλλαγές.

Το πάρκο της Villette θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα σύγχρονο πολιτισμικό τοπίο, το οποίο αποτελεί ένα collage από στοχευμένα επιλεγμένες τοπιακές αναφορές κεντρικής πολιτιστικής και πολιτισμικής αξίας. Το συγκεκριμένο γεγονός σχετίζεται με την ανάγκη για την κατασκευή ενός σταθερού υπόβαθρου, το οποίο συμμετέχει στην ενίσχυση της συλλογικής μνήμης και στη συγκρότηση της πολιτισμικής ταυτότητας στη σύγχρονη εποχή. Στην περίοδο της ρευστής νεωτερικότητας¹¹⁸ η παρουσία ενός συστήματος διατήρησης και ανάδειξης του παρελθόντος δρα θετικά όσο αφορά τη συγκρότηση του παρόντος και τη δημιουργία μιας αίσθησης ασφάλειας για τον σύγχρονο άνθρωπο. Παράλληλα όμως, όσο αφορά το πάρκο της Villette, η ανάδειξή του σε «πολιτισμικό τοπίο» επιχειρείται μέσω της αφαιρετικής απεικόνισης των απώτερων τοπιακών προτύπων. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο επιχειρείται η επαναδιατύπωση και ο εκσυγχρονισμός του παρελθόντος, με σκοπό τη συγκρότηση του πολιτισμού στο παρόν και το μέλλον. Το παράδειγμα του πάρκου της Villette, στο πλαίσιο του συγκεκριμένου κεφαλαίου αναφέρθηκε ως δείγμα της σύγχρονης τοπιακής πολεοδομίας που αντιμετωπίζει το τοπίο με όρους πολιτισμικούς.

Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στο Ελληνικό τοπίο και στη συμβολή του στη συγκρότηση του νεότερου Δυτικού πολιτισμού, καθώς και σε επιλεγμένα παραδείγματα σχετικών αστικών παρεμβάσεων στην Αθήνα που επιχειρούν να αναδείξουν το πολιτισμικό τοπίο της. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, η αναφορά μας στο Ελληνικό τοπίο σχετίζεται με το ευρύτερο ενδιαφέρον μας που αφορά την ανάδυση σκέψεων σχετικών με τρόπους παρέμβασης στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον της Αθήνας ως το πιο εγγύς σε εμάς περιβάλλον. Επιπλέον, το ιστορικό κέντρο της στέκεται στη σύγχρονη εποχή ως ένα σημαντικό πολιτισμικό τοπίο κι αυτό γιατί η πόλη οργανώνεται γύρω από ένα από τα σημαντικότερα μνημεία του σύγχρονου Δυτικού πολιτισμού, τον Ιερό Βράχο της Ακρόπολης. Η αξία του συγκεκριμένου μνημείου για τη σύγχρονη εποχή, δεν αφορά την «ελληνική» καταγωγή του με όρους εθνικιστικούς, αλλά αφορά κυρίως την αξία του ως σύμβολο της αστικής δημοκρατίας, του πολιτικού πεδίου που παραμένει μέχρι σήμερα πρότυπο πολιτικής οργάνωσης των κοινωνιών. Στο πλαίσιο αυτό, είμαστε αρχικά υποχρεωμένοι να αναφερθούμε στην παρουσία του Ελληνικού τοπίου στη νεότερη Δυτική ιστορία. Στη συνέχεια, θα αναλύσουμε κάποιες σύγχρονες προσεγγίσεις αστικών παρεμβάσεων με στόχο την ανάδειξη της πολιτιστικής και πολιτισμικής ιδιαιτερότητας του ιστορικού κέντρου της Αθήνας.

117 Άλκης Χατζηανδρέου, *Θνητότητα: Προσεγγίσεις μιας κατοίκησης*, από το συλλογικό έργο 'Μνήμη και Εμπειρία του Χώρου', Επιμέλεια Σταύρος Σταυρίδης, Εκδ. Αλεξάνδρεια, 2006, σελ.215.

118 Ο Zygmunt Bauman στο ομώνυμο βιβλίο του χρησιμοποιεί την ονομασία «liquid modernity» για τον χαρακτηρισμό της σύγχρονης εποχής, την οποία συνδέει με την τεχνολογική ανάπτυξη, τους γρήγορους ρυθμούς αλλαγών και της κατάργηση σταθερών, πάγιων και διαρκών δεσμών.

3.6 Η συμβολική αναφορά του Ελληνικού τοπίου ως κεντρικό πολιτιστικό και πολιτικό παράδειγμα για τη συγκρότηση του νεότερου Δυτικού Πολιτισμού

Όπως ήδη αναφέραμε, η αναφορά μας στους όρους *πολιτισμικό τοπίο* συνδέεται με την άποψη που θέλει την τοπιακή προσέγγιση να διαθέτει κεντρική σημασία στην πολιτισμική και πολιτιστική παραγωγή των σύγχρονων κοινωνιών. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας, το Ελληνικό τοπίο μας ενδιαφέρει ως κεντρική αναφορά στη συγκρότηση του νεότερου Δυτικού πολιτισμού. Συνεπώς, θα κάνουμε μια σύντομη αναδρομή στη συμβολή του Ελληνικού τοπίου μέσα από τοπιακά παραδείγματα της νεότερης Δυτικής ιστορίας. Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε σε ορισμένα εγχώρια παραδείγματα τοπιακών παρεμβάσεων, τα οποία επιχειρούν να αναδείξουν την κεντρική συμβολική θέση που κατέχει το Ελληνικό τοπίο στη νεότερη Δυτική ιστορία. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης συζήτησης το Ελληνικό τοπίο δεν προσεγγίζεται ως σχεδιαστικό υπόδειγμα της νεότερης Δυτικής τοπιοτεχνίας, αλλά κυρίως αναφερόμαστε στην καθοριστική συμβολή του στη συγκρότηση του νεότερου Δυτικού πολιτισμού.

Ο Η. J. S. Maine¹¹⁹ αναφέρει ότι **«εκτός από τις τυφλές δυνάμεις της Φύσης, κάθε τι που υπάρχει σε αυτόν τον κόσμο έχει τις ρίζες του από την Αρχαία Ελλάδα»**.¹²⁰ Ξεκινώντας από την περίοδο της Αναγέννησης, η τοπιακή αρχιτεκτονική και κηποτεχνία χρησιμοποιούν αρχαία παραδείγματα με στόχο τον συσχετισμό με το αρχαίο Ρωμαϊκό και Ελληνικό πολιτισμό. Την περίοδο της Αναγέννησης η πολιτική μεταβολή που συνδέεται με τη συγκρότηση της αστικής τάξης οδηγεί στη διαμόρφωση ενός νέου κοινωνικού σκηνικού, το οποίο αναζητά την πολιτική της αναφορά. Έτσι, η αστική τάξη επιλέγει τις πολιτιστικές και κυρίως πολιτικές αναφορές από την αρχαία ρωμαϊκή και ελληνική δημοκρατία¹²¹ και «αντιγράφει» κλασικιστικά πρότυπα στην αρχιτεκτονική, τα οποία εντάσσει σε τοπία και κήπους. Για τον Giorgio Vasari¹²², ο όρος Αναγέννηση μιλά για «αυτή την μεταβολή που επιτρέπει να γεννηθεί ξανά, στην Ιταλία, η αίγλη της ελληνικής και της ρωμαϊκής αρχαιότητας»¹²³. **Η περίοδος της Αναγέννησης συνδέεται με μια σειρά από συμβολικές αναφορές που εφαρμόζονται και στο τοπίο και παραπέμπουν άμεσα στην αρχαιότητα ως πρότυπο για την ανασυγκρότηση του πολιτισμού. Μέσω της αρχαιότητας, ως κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό πρότυπο, επιχειρήθηκε μια αναλογική συσχέτιση, του επιτυχούς πολιτικά και πολιτιστικά παρελθόντος, δίνοντας την υπόσχεση για ένα εξίσου επιτυχές παρόν και μέλλον.**

Στο πλαίσιο της πολιτικής και πολιτιστικής αναφοράς του αρχαιοελληνικού ιδεώδους, γράφεται από τον Francesco Colonna ένα πρωτότυπο για την εποχή κείμενο, η *Ύπνερωτομαχία του Πολύφλου*, στο οποίο περιγράφονται αναλυτικά φανταστικοί κήποι που παραπέμπουν σε αρχαίες κοινωνίες. Κεντρικός ήρωας της ιστορίας είναι ο Πολύφλος, ο οποίος δίνει την προσωπική του μάχη μέσα στο όνειρό του, ώστε να συναντηθεί με την αγαπημένη του Πόλια. **Η κύρια μεταφορά του συγκεκριμένου ποιήματος αναφέρεται στον μεγάλο έρωτα του «αναγεννησιακού» ανθρώπου με την Αρχαιότητα και στη συμβολική συνένωσή του με αυτήν.**

Το αναγεννησιακό τοπίο ως υλική έκφραση της πολιτικής διεργασίας της περιόδου συμμετέχει ενεργά σε αυτήν την απόπειρα αναγέννησης του αρχαίου κόσμου. Η *Άνοιξη* του Santro Boticelli με φόντο το έντεχνα αποδοσμένο τοπίο της Τοσκάνης επιμένει όπως τονίζει ο Κ. Μωραΐτης «να υποβάλει συνειρμούς αρχαϊζόντες... επιμένει στη συγγένεια της νεότευκτης πολιτιστικής πραγματικότητας της Αναγεννησιακής Ιταλίας με παλιότερες καταγωγικές αναφορές». Αυτός ο συμβολικός σχεδιασμός μεταφέρει το πνεύμα της αρχαιότητας με την εποίκηση των κήπων της Αναγέννησης και του Μανιερισμού από μυθολογικά όντα, θεότητες, νύμφες που μαρτυρούν αυτήν τη βαθύτερη σύνδεση σε επίπεδο συμβολικής τάξης¹²⁴ που επιχειρείται με την αρχαιότητα.

Συνεχίζοντας, στην περίοδο του Baroque η πολιτική κατεύθυνση των μεγάλων Ευρωπαϊκών δυνάμεων

119 Ο Sir Henry James Sumner Maine (1822-1888), με βρετανική καταγωγή ήταν ιστορικός και ασχολήθηκε με το συγκριτικό δίκαιο. Το έργο του σχετικά με τον Αρχαίο νόμο, στο οποίο εκφράζει τη θέση του σύμφωνα με την οποία ο νόμος και η κοινωνία αναπτύχθηκαν μέσω μιας μετάβασης από το καθεστώς στις συμβάσεις, τον καταξίωσε ως έναν από τους προπάτορες της σύγχρονης κοινωνιολογίας του δικαίου. Πηγή: http://en.wikipedia.org/wiki/Henry_James_Sumner_Maine. Ανασύρθηκε την 7/8/2020.

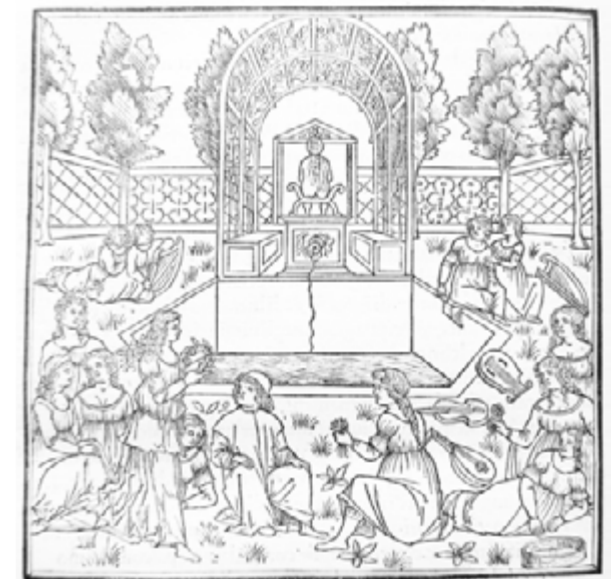
120 “Except the blind forces of Nature, nothing moves in this world which is not Greek in its origin”. Αναφορά σε: Tom Turner, *Garden Design: Philosophy and Design 2000 BC-2000 AD*, Routledge (2005), σελ.71.

121 Παρόλη την επιλογή της δημοκρατίας ως πολιτικό πρότυπο της περιόδου, η διακυβέρνηση της Ιταλίας αντιστοιχεί, όπως αναφέρει ο Κ. Μωραΐτης σε μια αστική ολιγαρχία. Αναφορά σε: Κωνσταντίνος Μωραΐτης, Διδ. Διατριβή, *Το Τοπίο Πολιτιστικής Προσδιορισμός του Τόπου*, Αθήνα 2012, Σημ. 47, σελ. 111).

122 (1511-1574), Ιταλός ζωγράφος, αρχιτέκτονας, συγγραφέας και ιστορικός, γνωστός κυρίως για το έργο του *Οι βίοι των πλέον εξαιρετών ζωγράφων, γλυπτών και αρχιτεκτόνων*, με βιογραφικά στοιχεία διακεκριμένων καλλιτεχνών που θεωρείται η ιδεολογική βάση της συγγραφής της ιστορίας της τέχνης. Πηγή: <http://el.wikipedia.org/wiki/>. Ανασύρθηκε την 18/8/2020.

123 Κωνσταντίνος Μωραΐτης, Διδ. Διατριβή, *Το Τοπίο Πολιτιστικής Προσδιορισμός του Τόπου*, Αθήνα 2012, σελ.111.

124 Ως συμβολική τάξη εννοούμε το φαινόμενο απόδοσης σημασιών στα πράγματα και τη σταδιακή ταξινόμησή τους, μαζί με την πολιτισμική εξέλιξη, θεωρώντας ότι η τάξη στον πολιτισμό και στην ανθρώπινη σκέψη είναι σε σημαντικό βαθμό τάξη συμβολική.

Εικόνα 72 : Σχέδια από την εικονογράφηση του βιβλίου *Ή Υπνερωτομαχία του Πολύφλου*. Σκίτσο ενός φανταστικού κήπου από τον Francesco Colonna.

Εικόνα 73 : Άποψη από την Έπαυλη του Αδριανού στο Τίβολι της Ιταλίας (118-134 μ.Χ.) Ο *“Φιλέλληνας”* αυτοκράτορας Αδριανός χρησιμοποιεί κλασικές αναφορές για το σχεδιασμό των κτιρίων και των υπαίθριων εγκαταστάσεων.

Εικόνα 74 : Πίνακας *“Η Άνοιξη”*, Botticelli, Φλωρεντία, 1482.

Εικόνα 75 : 'Apollo Fountain in the Gardens of Versailles', το τέθριππο άρμα του Απόλλωνα στην καρδιά των κήπων των Βερσαλλιών.

Εικόνα 76 : "Paysage avec Bergers", Claude Lorrain, 1646.

Εικόνα 77 : Dominique Louis Papety, Rêve de bonheur, 1831.

αντιτίθεται στο δημοκρατικό πνεύμα της αστικής τάξης της Αναγέννησης. Παρ'όλα αυτά οι μονάρχες χρησιμοποιούν το αρχαίο παράδειγμα ως συμβολική αναφορά για την αναλογική συσχέτιση των ιδίων με τις θεϊκές οντότητες της αρχαιότητας με σκοπό την ανάδειξη της βασιλικής τους ισχύς. Το αρχαίο παράδειγμα συνεπώς, χρησιμοποιείται μέσα σε ένα τελείως διαφορετικό πλαίσιο ερμηνειών και νοήματος, όμως απώτερος σκοπός της αναφοράς του αποτελεί ο συσχετισμός του παρόντος με την ένδοξη αρχαιότητα.

Στις τοπιακές διαμορφώσεις της εποχής βρίσκουμε πλήθος από μυθικές αναφορές και παρατομπές στην αρχαιότητα, οι οποίες εκφράζουν αυτήν τη μεταφορική συσχέτιση της δύναμης των μονάρχων με τις μυθικές δυνάμεις των θεών. Οι βασιλικοί κήποι των Βερσαλλιών αποτελούν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα αυτοκρατορικής κηποτεχνίας της περιόδου. Ο Λουδοβίκος ΙΔ', γνωστός ως «Βασιλιάς Ήλιος» επιδίωξε την άμεση σύνδεση των Βερσαλλιών με κλασικές αναφορές από τον μυθικό κύκλο του Απόλλωνα. Ο διάσημος αρχιτέκτονας τοπίου André Le Nôtre που αναλαμβάνει το έργο σχεδιάζει μια αξονική πορεία προς τους κήπους των Βερσαλλιών, στην οποία συναντά κανείς αρχικά την κρίνη της Λιτούς, της μητέρας του Απόλλωνα στη συνέχεια μια ακολουθία υδάτινων δεξαμενών και προς την δύση την ανάδυση του τέθριππου άρματος του Απόλλωνα μέσα από μία κρίνη. Με αντίστοιχο τρόπο τον 17^ο αιώνα επιχειρεί ο εξίσου γνωστός μονάρχης Γουλιέλμος ο ΙΙΙ της Βρετανίας να συσχετίσει τον εαυτό του με τον μυθικό Ηρακλή. Έτσι στους κήπους του Het Loo ο Wilhelm της «Οράγγης-Νασσάου»¹²⁵ αναθέτει στους κηπουρούς του τη φύτευση πορτοκαλιών¹²⁶. Τα πορτοκάλια στη μυθολογία, αναφέρονται στους άθλους του Ηρακλή ως τα μυθικά μήλα των Εσπερίδων. Η φύτευση, λοιπόν, ενός πορτοκαλιώνα στους κήπους αποτελεί μια μεταφορική υπόδειξη της επιθυμητής συσχέτισης του μονάρχη με το μυθικό πρότυπο του Ηρακλή.

Όσο αφορά την τέχνη του γραφικού που ανθίζει από τον 16^ο αιώνα, παρατηρούμε σε πίνακες καλλιτεχνών όπως είναι Claude Lorrain και ο Nicolas Poussin, την απεικόνιση ειδυλλιακών τοπίων στα οποία εντάσσονται κλασικά κτίσματα στο φυσικό περιβάλλον. Όπως αναφέρει ο Δ. Φιλιππίδης, η γραφικότητα, η αισθητική συνάφεια δηλαδή με τα μέσα της ζωγραφικής απεικόνισης, «δεν είναι ταυτισμένη με κάποια ιδεολογία, αλλά παρουσιάζεται σαν αισθητική αξία, χαρακτηριστική του αγγλικού κήπου»¹²⁷. Η γραφική απεικόνιση τοπίων στη ζωγραφική αποτελούν συχνά τοπιακά πρότυπα όσο αφορά την αγγλική αρχιτεκτονική τοπίου του 18^{ου}. **Η γραφική ζωγραφική, η οποία χρησιμοποιεί την κλασικιστική αισθητική, εκφράζει τον επιθυμητό συσχετισμό της εποχής με το πνεύμα της αρχαιοελληνικής δημοκρατίας.**

Συνεχίζοντας με την περίοδο του 18^{ου} αιώνα, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε, αναδύεται ο όρος *landscape*, η αρχιτεκτονική τοπίου. Η ανάδυση της αστικής τάξης στο πλαίσιο της βιομηχανικής ανάπτυξης επαναφέρει στο προσκήνιο τη συμβολική αξία της αστικής δημοκρατίας ως ιδανικό πολίτευμα της εποχής. Στο αγγλικό τοπίο του 18^{ου} αιώνα επιχειρείται η συμβολική σύνδεση με το αρχαίο ελληνικό τοπίο, καταγωγική κοιλίδα της δημοκρατίας. Μέσα από τον σχεδιασμό φυσικότροπων τοπίων επιχειρείται η παραγωγή χώρων που εκφράζουν αυτήν την επιθυμητή ελευθερία του δημοκρατικού ιδεώδους. Επιπλέον, μέσω της εποίκισης των αγγλικών τοπίων από κλασικιστικές κατασκευές επιχειρείται αυτή η σημασιολογική σύνδεση με το αρχαίο πρότυπο. Συνεχίζοντας την περίοδο του 19^{ου} αιώνα, με την ανάδυση του κινήματος «park movement», είδαμε μέσα από το έργο του Olmsted την εκτενή ενασχόληση με θέματα διαχείρισης του δημόσιου χώρου και ανάπτυξης πράσινων δικτύων εντός των αστικών κέντρων. **Η ιδέα της συγκρότησης δημόσιων πάρκων για την ανάπτυξη δημοκρατικών κοινωνικών διεργασιών αποτελεί μια πολύ σημαντική συμβολική συνεισφορά του αρχαιοελληνικού παραδείγματος ως καταγωγικού πεδίου της δημοκρατίας.**

Μέσα από τη σύντομη αναδρομή στη νεότερη ιστορία του Δυτικού τοπίου είδαμε πως το κλασικό τοπίο αποτέλεσε κεντρική αναφορά ως πεδίο ανάπτυξης της Δυτικής αστικής δημοκρατίας. Για τον λόγο αυτό τον 18^ο και 19^ο αιώνα θεωρητικοί και περιηγητές της αναπτυσσόμενης Δύσης στράφηκαν σε περιοχές της ελληνικής επικράτειας, ώστε να μελετήσουν συστηματικά την αρχαιότητα «από επιτόπου έρευνες εκεί που άλλοτε απλώθηκε ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός»¹²⁸. Το κίνημα φιλελληνισμού απαιτεί την απελευθέρωση του τόπου που γέννησε τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, αναγνωρίζοντας τη κεντρική συμβολή του Ελληνικού παραδείγματος στη συγκρότηση του Δυτικού πολιτισμού. Η συμμετοχή μυθικών αρχαίων τόπων όπως αυτός της Αρκαδίας¹²⁹ ως ιδεατά πρότυπα τοπίου του 18^{ου} αιώνα, αποδεικνύουν τους λόγους που το ελληνικό τοπίο εν γένει αποτέλεσε περιοχή εξέχουσας πολιτικής σημασίας. **Το Αρκαδικό τοπίο σχετίστηκε με τα κοινωνικά ήθη και το δημοκρατικό πνεύμα που επικρατούν στη Δύση στα τέλη του 18^{ου} και αποτέλεσε ένα**

125 Αναφορά από τον Κ. Μωραϊτή, στο ηλεκτρονικό σύγγραμά του "Σχήματα Τοπίου: Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής", Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015, σελ.25.

126 Κωνσταντίνος Μωραϊτής, Διδ. Διατριβή, 'Το Τοπίο Πολιτιστικός Προσδιορισμός του Τόπου', Αθήνα 2012, σελ.247.

127 Δημήτρης Φιλιππίδης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, 1984, σελ.20.

128 Ο.π. σελ.17.

129 Αναφορά από τον Κ.Μωραϊτή, στο ηλεκτρονικό σύγγραμά του "Σχήματα Τοπίου : Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής", Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015, σελ.26.

όραμα ανάλογο του Παραδείσου. Στο πνεύμα του ρομαντισμού το Αρκαδικό τοπίο ως αναφορά σχετίζεται με την αναπόληση και την επαναφορά μιας ειρηνικής «ποιμενικής» ζωής και την αρμονική συνύπαρξη των ανθρώπων με τη φύση.

Όσο αφορά την ελληνική επικράτεια, το νεοσύστατο ελληνικό κράτος τον 19^ο αιώνα κυβερνάται αρχικά από ξένους βασιλείς, οι οποίοι επιχειρούν συστηματικά τη σύνδεση της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς με τον νεότερο Δυτικό πολιτισμό. Συνεπώς, χρησιμοποιείται ο κλασικισμός ως αισθητικό κίνημα για την ανοικοδόμηση της νέας πόλης, ο οποίος όμως στην περίπτωση της Αθήνας μεταλλάσσεται προκειμένου να αποκτήσει «έντονα εθνικό περιεχόμενο»¹³⁰, και να επιστρέψει στην ουσία του, δηλαδή σε μια «καθαρή ελληνική μορφή»¹³¹. Έτσι, υιοθετείται μια ελληνική εκδοχή του νεοκλασικισμού, η οποία απαιτεί την επανασύνδεση και την ταύτιση με την αρχαιότητα.

Κλείνοντας, όπως είδαμε μέσα από τη σύντομη ιστορική αναδρομή που προηγήθηκε, η **ανάπτυξη του νεότερου Δυτικού πολιτισμού από την Αναγέννηση έως τις ημέρες μας συνδέθηκε με την αναφορά στον Αρχαίο Ελληνικό πολιτισμό για λόγους πολιτιστικούς, πολιτισμικούς και κυρίως πολιτικούς.** Στις τοπιακές διαμορφώσεις του 18^{ου} αιώνα επιχειρήθηκε μέσα από τα κλασικιστικά πρότυπα και τις μυθικές αναφορές η συμβολική σύνδεση της Δύσης με την Ελληνική αρχαιότητα. Τα τοπία αυτά ανέδειξαν σε ένα βαθύτερο επίπεδο την πολιτική αξία της δημοκρατίας υποδεικνύοντας παράλληλα τον άμεσο συσχετισμό της με τη νεότερη Δυτική πολιτική κατεύθυνση.

3.7 Η ανάδειξη της συμβολικής σημασίας του ελληνικού τοπίου μέσα από αστικές παρεμβάσεις

«Το έρημο τούτο μονοπάτι είναι απείρως ανώτερο από τις λεωφόρους των μεγαλουπόλεων. Γιατί με κάθε πτυχή του, με τις καμπές του, τις άπειρες εναλλαγές της προοπτικής του χώρου που παρουσιάζει, μας μαθαίνει τη θεία υπόσταση της ατομικότητας της υποταγμένης εις την αρμονία του Όλου. Μελετούμε το πνεύμα που αναδίνεται απ'τους τόπους»

Δημήτρης Πικιώνης-Συναισθηματική Τοπογραφία¹³²

Στο παράδειγμα της Αθήνας, η παρουσία κλασικών μνημείων, το αττικό τοπίο και η σημαντική συμβολική αξία που κατέχει στη Δυτική ιστορία, καθιστούν το έργο των σύγχρονων αρχιτεκτόνων ιδιαίτερα απαιτητικό όταν πρόκειται για επεμβάσεις εντός του ιστορικού κέντρου. Η μεγάλη συζήτηση περί ανάδειξης των αρχαιοτήτων, καθώς και της συμβολικής αξίας που κατέχει η πόλη στην ιστορία του Δυτικού πολιτισμού καθιστούν αναγκαία μια πολύπλευρη διαχείριση των μνημειακών αντικειμένων της πόλης σε συνεργασία με τη σύγχρονη αστική πραγματικότητα. Η ιδεατή διαμόρφωση του σύγχρονου αττικού πεδίου σαν ένα σκηνογραφικό τοπίο επανενγράφης της «μυθικής Αρκαδίας», αποτελεί πλέον ένα ρομαντικό όραμα ελλιπές όσο αφορά την αντιμετώπιση της σύγχρονης αστικής ζωής. Παρ' όλα αυτά το κεντρικό αίτημα που αφορά την ανάδειξη της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς αποτελεί μέχρι σήμερα ένα ζήτημα επίκαιρο.

Το παράδειγμα των έργων της Ακρόπολης που εφαρμόζονται την περίοδο 1951-1957 αποτελεί ένα έργο πρότυπο όσο αφορά τη διαχείριση και ανάδειξη του πολιτιστικού και πολιτισμικού υπόβαθρου της Αθήνας στη σύγχρονη εποχή. Ο Δημήτρης Πικιώνης¹³³ σε ώριμη φάση της επαγγελματικής του διαδρομής αναλαμβάνει μια μεγάλη για την εποχή αστική παρέμβαση, στην οποία «πρωταγωνιστής» δεν είναι ο ίδιος ο αρχιτέκτονας, αλλά «αυτός μένει ένας απλός σχολιαστής του τοπίου»¹³⁴. Το έργο αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου συνόλου παρεμβάσεων με στόχο την προστασία και ανάδειξη του πολιτισμικού τοπίου της Αθήνας, στο πλαίσιο του οποίου περιλαμβάνονται και έργα φύτευσης δένδρων στην περιοχή της αρχαίας Αγοράς¹³⁵. Όσο αφορά τον Πικιώνη, στο έργο του περιλαμβάνονται η διαμόρφωση του κυκλοφοριακού δικτύου,

¹³⁰ Δημήτρης Φιλιππίδης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, 1984, σελ.70.

¹³¹ Ο.π. σελ.70.

¹³² Δημήτρης Πικιώνης, 'Συναισθηματική Τοπογραφία', 'Το Τρίτο Μάτι', σελ. 2-3, 1935.

¹³³ Εκείνη την περίοδο ο Δ. Πικιώνης «ήταν επικεφαλής της σταυροφορίας που διεξήγαγε η Κοσμητεία Εθνικού Τοπίου και Πόλεων για την προστασία του τοπίου, και ιδιαίτερα εκείνου της Αττικής και των αρχαιολογικών χώρων της.» Αναφορά στο κείμενο του Γιώργου Σημαιοφορίδη, 'Ένα από τα έργα του Πικιώνη στο πλαίσιο του. Έλεγχος εν δράσει', Δομές, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος, σελ. 73.

¹³⁴ Δημήτρης Φιλιππίδης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, 1984, σελ.295.

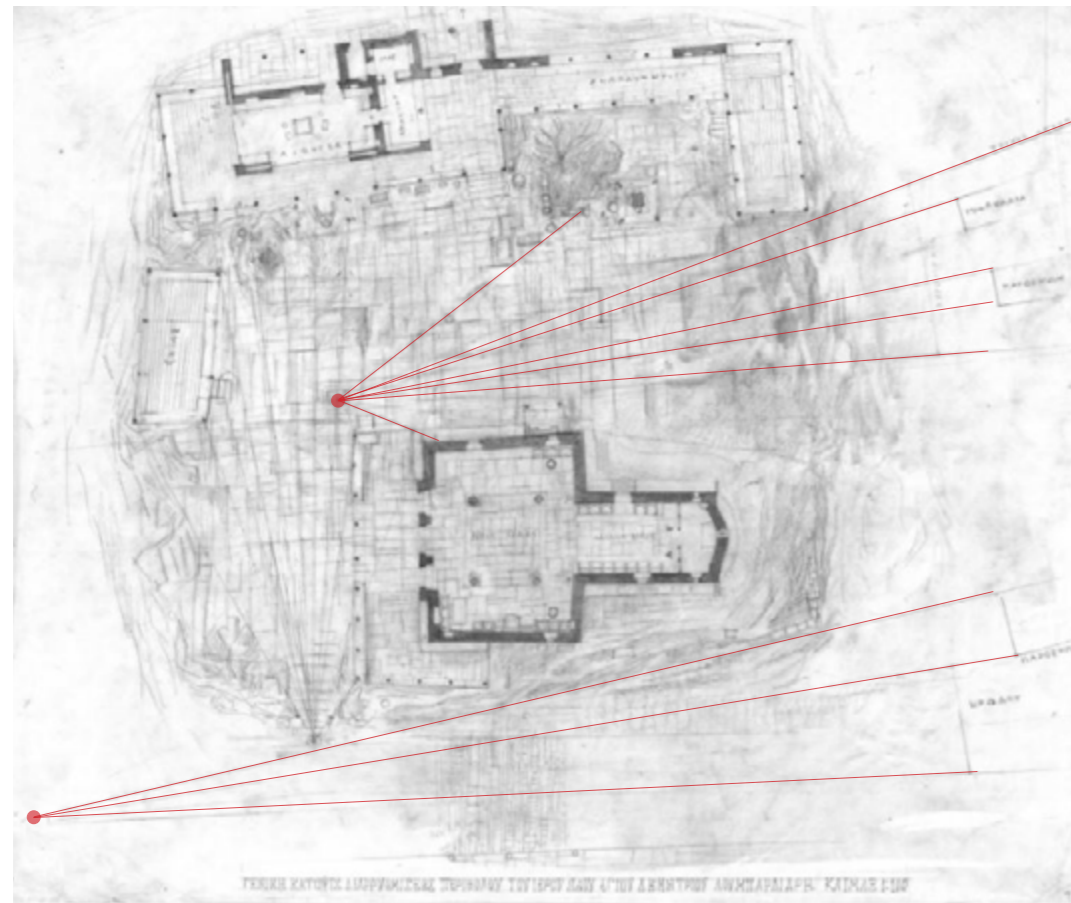
¹³⁵ Το συγκεκριμένο έργο συντονίζεται από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών και τον αρχιτέκτονα τοπίου Ralph E.Griswold.

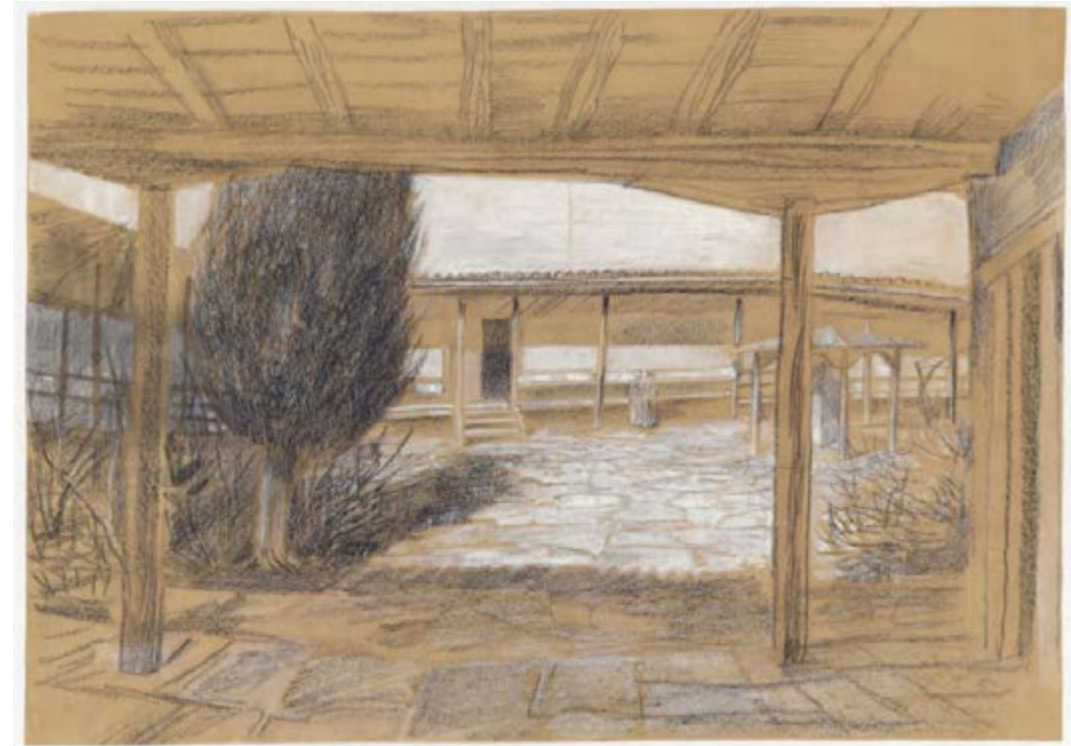
Εικόνα 78 : Ακρόπολη, 1956. Φωτογράφος Δημήτρης Χαρισιάδης, Αρχαία Μουσείου Μπενάκη.

Εικόνα 79 : Οι πλακόστρωτες διαδρομές και τα υπαίθρια καθιστικά του Δημήτρη Πικιώνη στον λόφο του Φιλοπάππου. Οπτικές συνδέσεις με τα μνημεία κατά την περιπλάνηση του επισκέπτη στα Έργα τη Ακρόπολης'.

Εικόνα 80 : Δημήτριος Λουμπαρδιάρης, Γενική κάτοψη περιβόλου 1954 - 1957. Διάταξη κτισμάτων και η χρήση της προοπτικής ως γεωμετρική κατασκευή για την επίτευξη των επιθυμητών οπτικών συνδέσεων με τα κλασικά μνημεία.

Εικόνα 81 : Δημήτριος Λουμπαρδιάρης, σχέδιο για τον ναό και τον περίβολο, 1954 - 1957.

η αναστήλωση και επέκταση της εκκλησίας του Αγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη, καθώς και η ανοικοδόμηση ενός μικρού συγκροτήματος από μικρά κτήρια που είναι «το αναψυκτήριο και τα βοηθητικά κτίσματα»¹³⁶ στον περιβάλλοντα χώρο της εκκλησίας. Επιπλέον, στις υπόλοιπες διαμορφώσεις των δρόμων προσπέλασης στους δύο λόφους, περιλαμβάνονται τα γνωστά πλακόστρωτα του Δ. Πικιώνη, ένα δίκτυο από επιμέρους καθιστικά και πλατώματα, καθώς και «η ενσωμάτωση των υπαρχόντων στοιχείων του τοπίου» που αφορούν «τοπογραφικές διαμορφώσεις εδάφους, βλάστηση, ανασκαφικά ευρήματα αφηρημένα επιτόπου»¹³⁷.

Στο πλαίσιο του συγκεκριμένου κεφαλαίου μας ενδιαφέρει η σύγχρονη ματιά του Πικιώνη, η οποία τείνει να διαφοροποιηθεί από τις απόψεις του φιλελληνισμού περί της ανάδειξης του κλασικού αρχαιοελληνικού παρελθόντος ως βασικής πολιτισμικής αναφοράς της σύγχρονης ιστορίας. Σύμφωνα με τον Γ. Σημαιοφορίδη, το τοπίο του Πικιώνη «δεν είναι ένα εξιδανικευμένο 'κλασικό' τοπίο. [...] Είναι ένα άλλο τοπίο: αυτό του διαλόγου, του εφήμερου φωτός, της πολλαπλότητας των μορφών, της ανθρωπότητας, της φιλίας, και της 'ανασφάλειας', το τοπίο της νοσταλγίας». Η αρχιτεκτονική του «πηγάει απευθείας από τη γη» και φέρει ιδέες του ρομαντισμού που αφορούν «τη στροφή προς τις καλλιτεχνικές ρίζες της φυλής και την κεντρικότητα της φύσης»¹³⁸. Επιπλέον, το έργο του Πικιώνη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα σημαντικό δείγμα της σύγχρονης ελληνική Τέχνης Τοπίου, "Landart"¹³⁹ παρά ως ένα έργο αποκατάστασης και προστασίας μνημείων. Εξάλλου και ο ίδιος σε επιστολή του στον τότε Υπουργό Δημοσίων Έργων Κ. Καραμανλή σχετικά με τα έργα της Ακρόπολης, αναφέρει μεταξύ άλλων ότι «η μετατροπή των αρχαιολογικών χώρων δεν είναι θέμα μηχανικού άλλα τέχνης»¹⁴⁰. Παρ'όλη όμως τη διαφοροποίηση του έργου του σε σχέση με τη γραμμή του νεοκλασικισμού, ο Πικιώνης επεμβαίνει με σεβασμό στην τοπογραφία του Αττικού χώρου και επιδιώκει να «δημιουργήσει μια νέα τοπογραφία» μέσω ενός περιπάτου, ο οποίος συγκροτείται με κεντρικό «σημείο αναφοράς τον Ιερό Βράχο της Ακρόπολης»¹⁴¹.

Ως προς τον σχεδιασμό των έργων της Ακρόπολης, καθοριστικό ρόλο κατέχουν οι προοπτικές φυγές και η χρήση της «προοπτικής ως γεωμετρική κατασκευή» με τέτοιο τρόπο ώστε μέσα από το συγκεκριμένο έργο ο παρατηρητής να αφήνεται «να ανακαλύψει μόνος του τα ιδανικά σημεία θέασης»¹⁴². Για την επίτευξη αυτού του στόχου, ο Πικιώνης με την ευρύτερη ομάδα του, σχεδιάζει και εργάζεται επιτόπου για τα έργα της Ακρόπολης¹⁴³ και προσπαθεί μέσα από την αναζήτηση των φυγών να δημιουργήσει το επιθυμητό για τον ίδιο αποτέλεσμα. Επιπλέον, μέσα από ένα σύνολο «αρμονικών χαράξεων» εφαρμόζει μια ενιαία σύνθεση και επιχειρεί να αποδώσει ένα συνεκτικό αρχιτεκτονικό σύνολο που απαρτίζεται από πλήθος διαφορετικών αναφορών. **Κεντρικό εργαλείο σχεδιασμού αποτελεί το δίπολο της κίνησης-στάσης, μέσω του οποίου επιτυγχάνεται από τη μία η διαμόρφωση ενός ροϊκού πεδίου κίνησης και από την άλλη η ανάδειξη σημαντικών σημείων θέασης μέσα από τη συγκρότηση ενός δικτύου από στρατηγικά σημεία στάσεων. Με αυτόν τον τρόπο ο επισκέπτης καλείται από «κινούμενος παρατηρητής να μετατραπεί στιγμιαία σε μια ακίνητη φωτογραφική μηχανή»¹⁴⁴ και να συνδεθεί με σημαντικές σκηνές της ιστορίας.** Πρόκειται για μία σχεδιαστική πρακτική, η οποία βασίζεται στη συγκρότηση του χώρου μέσα από σημεία θέασης. Τη συγκεκριμένη πρακτική την εντοπίζουμε και στο παράδειγμα του Εθνικού Κήπου της Αθήνας. Οι καμπυλόσχημες πορείες που σχεδιάζει ο κηποτέχνης Francois - Louis Bareaud, κατευθύνουν το βλέμμα του περιπατητή όπου σημειακά του αποκαλύπτεται το αρχαίο περιβάλλον της πόλης, γεγονός το οποίο δεν είναι εύκολα αντιληπτό σήμερα, λόγω της ανεξέλεγκτης ανάπτυξης της βλάστησης.

Αναφορά στο κείμενο του Γιώργου Σημαιοφορίδη, 'Ένα από τα έργα του Πικιώνη στο πλαίσιο του. Έλεγχος εν δράσει', Δομές, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος, σελ. 73.

136 Δημήτριος Φιλιππίδης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, 1984, σελ.295.

137 Ο.π. σελ 298.

138 Κείμενο Γιώργου Σημαιοφορίδη, 'Ένα από τα έργα του Πικιώνη στο πλαίσιο του. Έλεγχος εν δράσει', Δομές, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος, σελ. 73.

139 Ο Kenneth Frampton, αναφερόμενος στην οντο-τοπογραφική ευαισθησία του έργου του Πικιώνη, δηλαδή «την ικανότητά του να αντιλαμβάνεται την επιρροή που η ύπαρξη του χώρου και η γλυπτική μορφή της ασκούν η μία πάνω στην άλλη», παραλλήλισε το έργο του με αυτό των Brancusi, Bagrau και Scarpa. Αναφορά στο κείμενο του Γιώργου Σημαιοφορίδη, 'Ένα από τα έργα του Πικιώνη στο πλαίσιο του. Έλεγχος εν δράσει', Δομές, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος, σελ. 74.

140 Ο.π. σελ. 72.

141 Από κείμενο των Παυλίνα Μανέτα, Δήμητρα Παυλάκου, Αθανάσιος Σπανομαρίδης, 'Δημήτριος Πικιώνης. Η ψυχή του τόπου.', Δομές, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος, σελ. 96.

Από κείμενο του Γιώργου Σημαιοφορίδη, 'Ένα από τα έργα του Πικιώνη στο πλαίσιο του. Έλεγχος εν δράσει', Δομές, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος, σελ. 72.

142 Από κείμενο του Κώστα Τσιαμπάου, 'Πίσω από το ορατό', Δημοσίευση στο περιοδικό Δομές, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος, σελ. 53.

143 Χρ.Τσιλαλής, 'Η ζωή και το έργο του Πικιώνη, Θεσσαλονίκη', 1970, σελ. 358.

144 Από κείμενο του Κώστα Τσιαμπάου, 'Πίσω από το ορατό', Δημοσίευση στο περιοδικό Δομές, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος, σελ. 54.

Όσο αφορά τα έργα της Ακρόπολης, όπως αναφέρει ο Κ. Τσιαμπάος¹⁴⁵, τα σημεία στάσης «λειτουργούν ως κώδικες με την έννοια ότι αποκαλύπτουν την πρόθεση του αρχιτέκτονα να ενώσει το τοπίο, τις κατασκευές και τα σημαντικά γύρω κτήρια», όπως είναι ο Παρθενώνας, «σε μια ενιαία σύνθεση»¹⁴⁶, η οποία αποκρυπτογραφείται και συλλαμβάνεται από τον επισκέπτη μέσα από το βλέμμα του. Στο παράδειγμα του συγκροτήματος του Λουμπαρδιάρη αυτή η οπτική και νοηματική σύνδεση που πραγματοποιείται μέσα από την αναζήτηση φυγών είναι ιδιαίτερα εμφανής. Όπως περιγράφεται από τον Δ. Φιλιππίδη η κάτοψη του συγκροτήματος μας υποδεικνύει μια ξεκάθαρη οργάνωση αξόνων που δένουν το συγκρότημα του Λουμπαρδιάρη με την Ακρόπολη, η οποία αποτελεί το κυρίαρχο στοιχείο της συνολικής σύνθεσης.

Ως προς τον υφολογικό χαρακτήρα ο Πικιώνης μελετά στοιχεία τόσο της παραδοσιακής ελληνικής, όσο και της ιαπωνικής αρχιτεκτονικής και συνθέτει ένα ιδιαίτερα ασυνήθιστο, για την εποχή, έργο για το οποίο μάλιστα δέχεται πέραν των διθυραμβικών σχολίων και αυστηρή κριτική. Στο συγκρότημα του Λουμπαρδιάρη συνυπάρχουν και συνδιαλέγονται διαφορετικά αρχιτεκτονικά styles, όπως στοιχεία ηλιοπολιτικής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, αιγαιοπελαγίτικες και «εξωτικές» επιρροές, καθώς και ελαφριές, ξύλινες κατασκευές που παραπέμπουν στην ιαπωνική αρχιτεκτονική. Όσο αφορά την ιαπωνική αναφορά, **το πνεύμα του Πικιώνη ταυτίζεται με την αρχιτεκτονική φιλοσοφία της Άπω Ανατολής, όπου η αρχιτεκτονική συλλαμβάνεται ως «φυσικό» έργο, και καλείται να εναρμονιστεί ως τεχνητό σώμα με το φυσικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται**¹⁴⁷. Αυτή η σημαντική αρχή του σεβασμού της φύσης και του «πνεύματος του τόπου» από τη μεριά της αρχιτεκτονικής πρακτικής εκφράζεται έντονα στα έργα της Ακρόπολης μέσα από την επιλογή των συγκεκριμένων υλικότητων που χρησιμοποιήθηκαν.

Επιπλέον, χαρακτηριστικό στοιχείο του έργου αποτελούν οι υλικότητες των πλακόστρωτων διαμορφώσεων, των καθιστικών και των επενδύσεων στους τοίχους της εκκλησίας του Λουμπαρδιάρη. Ο Πικιώνης στο έργο του χρησιμοποιεί «περισσότερο ή λιγότερο σύγχρονα θραύσματα», τα οποία «αποτελούν γι' αυτόν κατεξοχήν οικοδομική ύλη, ακατέργαστα κατασκευαστικά υλικά και όχι μουσειολογικά αντικείμενα»¹⁴⁸. Η χρήση των διαφορετικών πετρών, κεραμιδιών, μικρών κομματιών από χαλίκια αποτελεί υλικό συλλεγμένο με ιδιαίτερη προσοχή από τον ίδιο, το οποίο χρησιμοποιεί ως πρώτη ύλη για τον σχεδιασμό επιφανειών, δαπέδων και τοίχων. Μέσω αυτών των υλικότητων συνθέτει συμβολικές αναπαραστάσεις με επικοινωνιακή αξία για τον σύγχρονο επισκέπτη. Όσο αφορά τα σχέδια των τοίχων του Λουμπαρδιάρη, ο Α. Αντωνιάδης επισημαίνει σχετικά με το συμβολικό περιεχόμενο της υλικότητας τους ότι πρόκειται για «ποιήματα με πέτρες, μέσα από την γλώσσα των συμβόλων και της μεταφυσικής»¹⁴⁹.

Ο δημιουργός - Πικιώνης συνθέτει στο έργο του διαφορετικά σύμβολα της λαϊκής παράδοσης, «εικόνες από τη μυθολογία, την αρχαιότητα, το Βυζάντιο, την Άπω Ανατολή» και συγκροτεί αναπαραστάσεις κεντρικής σημασίας για το παρελθόν και το παρόν του σύγχρονου ελληνισμού. **Η αρχιτεκτονική χρησιμοποιείται ως «γλώσσα μέσω της οποίας συντάσσονται συμβολικές εικόνες»¹⁵⁰ που αφηγούνται αθόρυβα την ιστορία του τόπου στον σύγχρονο επισκέπτη και συνεπώς κινητοποιούν τη συλλογική του μνήμη. Το αρχαιοελληνικό παρελθόν αποτελεί κεντρική αναφορά, γεγονός που επιτυγχάνεται μέσα από την οπτική σύνδεση του επισκέπτη με τα αρχαία μνημεία.** Παράλληλα όμως, όπως σημειώνεται από τον Κ. Τσιαμπάο, **το ενδιαφέρον του Πικιώνη δεν επικεντρώνεται στην αντικειμενική διατήρηση των ιστορικών κατασκευών και του παρελθόντος ως ιστορικού τεκμηρίου, αλλά κεντρικός στόχος αποτελεί η ανάδειξη ενός ιδανικευμένου παρελθόντος.** Έτσι, επιχειρεί σε διάφορα σημεία της παρέμβασης την αναμόρφωση και ανασυγκρότηση του ιστορικού σώματος της πόλης, μετατρέποντας το «σε πεδίο αναπαραστάσης του ιδανικού»¹⁵¹. Με αυτόν τον τρόπο επιχειρεί «να φέρει σε διάλογο την αρχαιότητα με την ιδανική της εκδοχή»¹⁵² και να την επικοινωνήσει στον επισκέπτη ως ιδεατό υπόδειγμα της σύγχρονης ζωής.

145 Ο Κώστας Τσιαμπάος είναι αρχιτέκτονας, Επίκουρος Καθηγητής στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ όπου διδάσκει ιστορία και θεωρία της αρχιτεκτονικής. Σπούδασε στην Αθήνα (ΕΜΠ) και την Νέα Υόρκη (GSAPP/Columbia University). Το 2018 δημοσιεύθηκε από τις εκδόσεις Routledge το βιβλίο του *From Doxiadis' Theory to Pikiou's Work: Reflections of Antiquity in Modern Architecture*. Πηγή: <http://www.arch.ntua.gr/person/1370>. Ανασύρθηκε την 29/10/2020.

146 Ο.π. σελ.53.

147 Αναφορά στο βιβλίο του Δημήτρη Φιλιππίδη, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, 1984, σελ.298.

148 Αναφορά σε κείμενο 'Ευρωπαϊκός Αρχιτεκτονικός Διαγωνισμός. Έκθεση Αποτελεσμάτων', παράγραφος «Αθηναϊκά Σκάμματα» των Α. Αντονά, Κ. Κουτσογιάννη, Π. Ησσαία για το 'Rethink Athens', σελ. 17. Πηγή: http://www.greekarchitects.gr/site_parts/doc_files/rethink_athens.2013.02.diakriseis.pdf. Ανασύρθηκε την 1/10/2020.

149 Αναφορά στον Α.Αντωνιάδη από Δημήτρη Φιλιππίδη. Για περισσότερα βλ. Δημήτρη Φιλιππίδη, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, 1984, σελ.298.

150 Από κείμενο του Κώστα Τσιαμπάου, 'Πίσω από το ορατό', Δημοσίευση στο περιοδικό *Δομές*, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος, σελ. 56.

151 Ο.π. σελ. 55.

152 Ο.π. σελ. 56.

Εικόνα 82 : Δημήτρης Πικιώνης Ακρόπολη - Φιλοπάππου, Άγιος Δημήτριος Λουμπαρδιάρη, "Επί το έργο".

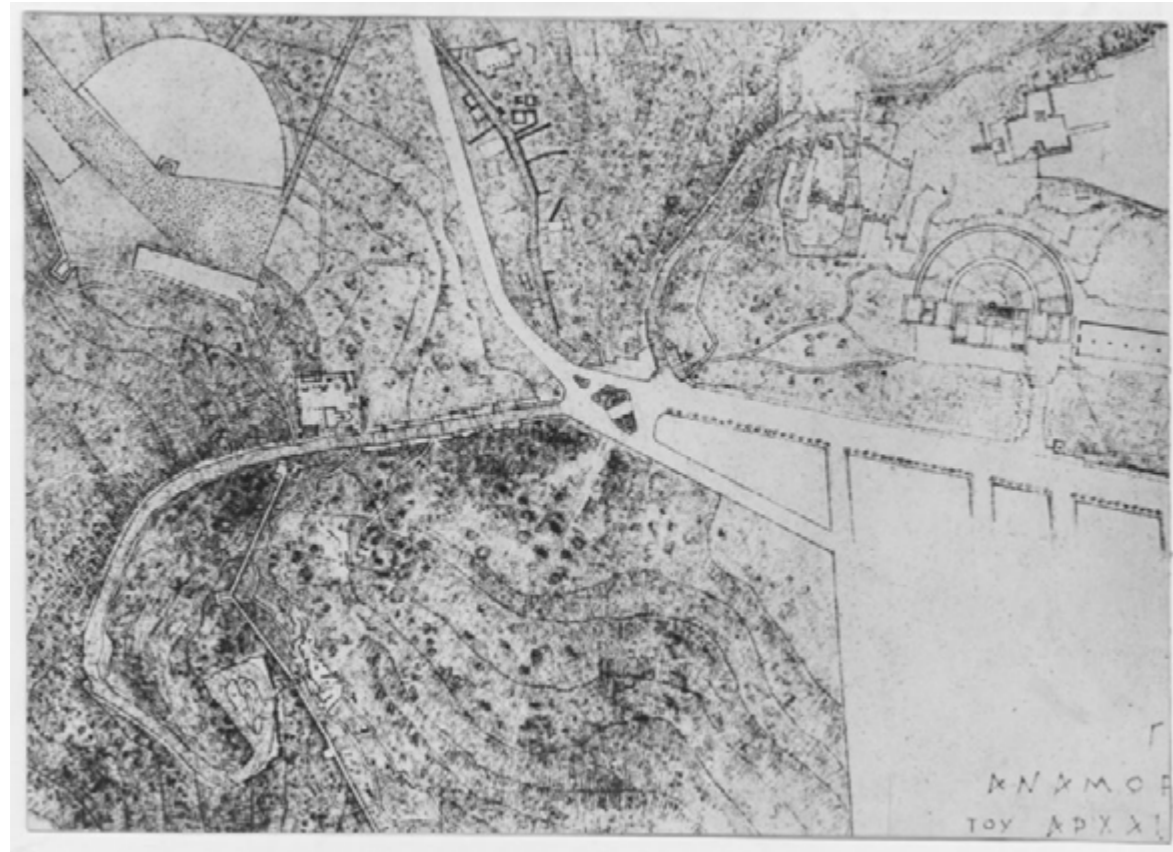
Εικόνα 83 : Δημήτρης Πικιώνης Ακρόπολη - Φωτογραφία από τον ναό του Αγ.Δημητρίου του Λουμπαρδιάρη. Στο βάθος η Ακρόπολη.

Εικόνα 84 : Δημήτρης Πικιώνης Ακρόπολη - Φιλοπάππου, Λεπτομέρεια από την πλακόστρωση του δρόμου του Φιλοπάππου. (φωτογραφία Helen Binet), 1954 - 1957.

Εικόνα 85 : Δημήτρης Πικιώνης Ακρόπολη - Φιλοπάππου, Λεπτομέρεια από την πλακόστρωση του δρόμου του Φιλοπάππου.

Εικόνα 86 : Δημήτρης Πικιώνης Ακρόπολη-Φιλοπάππου, Σχέδιο του χώρου γύρω από την Ακρόπολη και του μνημείου του Φιλοπάππου, 1954 - 1957.

Εικόνα 87 : Δημήτρης Πικιώνης Αγ. Δημήτριος Λουμπαρδιάρης, Μεσημβρινή όψη, 1954 - 1957.

Εικόνα 88 : Δημήτρης Πικιώνης Ακρόπολη - Φιλοπάππου, Υπαίθριο καθιστικό και πλακόστρωτες διαμορφώσεις με θέα τον Ιερό Βράχο της Ακρόπολης.

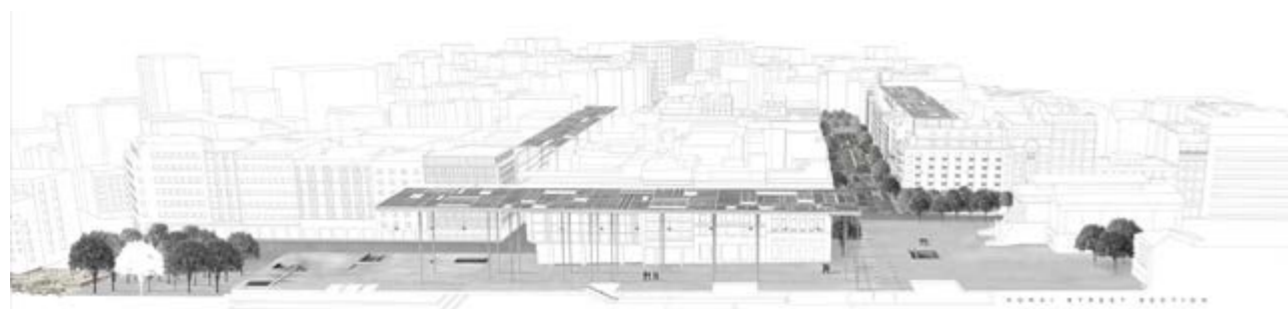
Εικόνα 89 : Δημήτρης Πικιώνης Ακρόπολη - Φιλοπάππου, Λεπτομέρεια από την πλακόστρωση του δρόμου του Φιλοπάππου (φωτογραφία Helen Binet), 1954 - 1957.

Εικόνα 90 : Δημήτρης Πικιώνης Ακρόπολη - Φιλοπάππου, Μαρμάρινο εδώλιο από το δρόμο του Φιλοπάππου (φωτογραφία Helen Binet), 1954 - 1957.

Εικόνα 91 : 'Αθηναϊκά Σκάμματα', γενική άποψη από τη διαμόρφωση της οδού Πανεπιστημίου στο ύψος της Τριλογίας.

Εικόνα 92 : 'Αθηναϊκά Σκάμματα', Τομή στην οδό Κοραή.

Εικόνα 93 : Πανοραμική άποψη της περιοχής επέμβασης στην λεωφόρο Βασιλίσσης Αμαλίας από την πρόταση 'Αθηναϊκά Σκάμματα'

Τα έργα της Ακρόπολης του Δ. Πικιώνη αποτελούν σήμερα ένα αρχιτεκτονικό έργο υποδειγματικό για σύγχρονες προτάσεις αστικών παρεμβάσεων στο κέντρο της Αθήνας. Επιπλέον, η επίκαιρη ιδέα του «Μεγάλου Περιπάτου» και η ιδέα της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων μέσω πολιτιστικών - πράσινων διαδρομών στην Αθήνα, στο πλαίσιο της οποίας διοργανώνεται και ο Ευρωπαϊκός Αρχιτεκτονικός Διαγωνισμός "Rethink Athens"¹⁵³, αφορούν τη συγκρότηση σύγχρονων αστικών υποδομών με στόχο την ανάδειξη της πολιτιστικής και πολιτισμικής ταυτότητας της πόλης. Για την επίτευξη αυτού του στόχου χρησιμοποιούνται ως δεδομένα υφιστάμενες χωρικές ενότητες με κεντρική πολιτιστική αξία, όπως είναι τα έργα της Ακρόπολης, καθώς και ο πεζόδρομος της Διονυσίου Αεροπαγίτου και επιχειρείται η ενοποίησή τους με τις σύγχρονες παρεμβάσεις για τη δημιουργία μιας ενιαίας αστικής αφήγησης.

Όσο αφορά το "Rethink Athens" ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ως προς το πρόγραμμα σχεδιασμού και την ερμηνεία του αστικού υπόβαθρου της σύγχρονης Αθήνας, παρουσιάζει η πρόταση «Αθηναϊκά Σκάμματα» των Αριστείδη Αντονά, Κατερίνα Κουτσογιάννη και Πλάτωνα Ησσαία. Στο συγκεκριμένο διαγωνισμό κεντρικοί στόχοι αποτέλεσαν η ανασυγκρότηση της οδού Πανεπιστημίου και η οργάνωση της στρατηγικής σχεδιασμού λαμβάνοντας υπόψη τόσο την επιχειρηματική ανάπτυξή της όσο και την ανάδειξη της ιστορικής και πολιτιστικής αξίας της. Συνεπώς, προτείνεται η κυκλοφοριακή αποσυμφόρηση τμήματος του ιστορικού κέντρου με την πεζοδρόμηση της οδού Πανεπιστημίου, της Πατησίων μέχρι το ύψος του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και την ενοποίηση της οδού Αμαλίας με την Πανεπιστημίου και την Πατησίων μέσω γραμμής τραμ. Επιπλέον, προτείνεται ο επανασχεδιασμός τμημάτων δημόσιου χώρου κατά μήκος του άξονα ως υποσυνόλων ενός ευρύτερου δικτύου για την ανάπτυξη κοινωνικών δραστηριοτήτων στην πόλη.

Όσο αφορά τα «Αθηναϊκά Σκάμματα», όπως αναφέρουν οι αρχιτέκτονες στο κείμενο παρουσίασης της πρότασης, η σύγχρονη Αθήνα αντιμετωπίζεται «ως διπλή συνάρτηση». «Από τη μία πλευρά τονίζεται η σημερινή κατάληξη ως παραδειγματικής πόλης της παγκόσμιας χρεοκοπίας, ενώ από την άλλη, ζυγίζεται η σημασία της ως αστικού σχηματισμού χαρακτηρισμένου από ίχνη της αρχαίας αλλά και της πρόσφατης ιστορίας»¹⁵⁴. Λαμβάνοντας υπόψη την πρακτική του Πικιώνη σχετικά με την οργάνωση και επανατοποθέτηση αρχαίων θραυσμάτων στον λόφο του Φιλοπάππου, αλλά και την πρακτική αποκάλυψης του αρχαιολογικού υποβάθρου που εφαρμόζει ο Tschumi στο Μουσείο της Ακρόπολης, τα «Αθηναϊκά Σκάμματα» εισάγουν μια διαφορετική «αρχαιολογία»¹⁵⁵ στο αστικό κέντρο: «πρόκειται για κάποια χωρική στρατηγική αφαίρεσης και αρχιεοθέτησης ευρημάτων που οργανώνεται ως καθαυτό πρόγραμμα. Η πρόταση αποκαλύπτει, οργανώνει, σωρεύει και επανενατάσσει στο παρόν θραύσματα της συνεχούς κοινωνικής δραστηριότητας της πόλης»¹⁵⁶.

Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, τα «Αθηναϊκά Σκάμματα» αποκαλύπτουν εκτός από τα αρχαία ή μεσαιωνικά ευρήματα, υλικά και αντικείμενα από τη σύγχρονη πόλη, όπως δίκτυα υποδομών, σωλήνες, σκληρά δομικά υλικά, τα οποία εκθέτονται στον θεατή μαζί με τα αρχαιότερα ευρήματα. Έτσι, οι κάτοικοι και επισκέπτες της πόλης ανακαλύπτουν μέσα από αυτές τις αστικές σκηνές τα διαφορετικά ιστορικά στρώματα της πόλης. Τα θραύσματα που αποκαλύπτονται δεν αφορούν μόνο το «ένδοξο παρελθόν», αλλά τη συνολική ιστορία της ανθρώπινης δραστηριότητας στη σύγχρονη πόλη. Η κεντρική ιδέα της συγκεκριμένης πρότασης παρουσιάζεται ιδιαίτερα συναφής με την αντίληψη του πολιτισμικού τοπίου ως τοπίου καθημερινού, το οποίο δεν περιλαμβάνει μόνο τα μνημεία και τις ιστορικές κατασκευές με ευρέως αναγνωρισμένη πολιτισμική και πολιτιστική αξία, αλλά οποιοδήποτε «εύρημα» αποτελεί τεκμήριο της ανθρώπινης δραστηριότητας εν γένει.

Επιπλέον, οι αρχιτέκτονες των «Αθηναϊκών Σκαμμάτων» χαρακτηρίζουν τον «Νέο Άξονα της Πανεπιστημίου» ως «αλέα που συνεχίζει την εμπειρία της Ακρόπολης και του πεζοδρόμου του Φιλοπάππου για τον κάτοικο και επισκέπτη της Αθήνας, οργανώνοντας [...] την μετάβαση από τους αρχαίους ιστορικούς χώρους στη σύγχρονη πόλη»¹⁵⁷. Το αθηναϊκό πεδίο λειτουργεί με αυτόν τον τρόπο ως collage, το οποίο συγκροτείται από διαφορετικά, ως προς τον χρόνο δημιουργίας και τον αισθητικό χαρακτήρα τους, τμήματα της πόλης. Στόχος της πρότασης αποτελεί η εξάπλωση της εμπειρίας του αθηναϊκού περιπάτου, παρ'όλα αυτά επιχειρείται όχι μια απλή αντιγραφή πρακτικών που ήδη έχουν εφαρμοστεί, αλλά προτείνεται μία νέα ανάγνωση της Αθήνας, καθώς και των υφιστάμενων έργων του Πικιώνη και του Tschumi.

153 Για περισσότερες πληροφορίες βλ. κεντρική ιστοσελίδα διαγωνισμού <http://www.rethinkathens.org/gre/project> . Ανασύρθηκε την 1/10/2020.

154 Αναφορά σε κείμενο με τίτλο 'Ευρωπαϊκός Αρχιτεκτονικός Διαγωνισμός: Έκθεση Αποτελεσμάτων', σελ. 17. Πηγή: http://www.greekarchitects.gr/site_parts/doc_files/rethink.athens.2013.02.diakriseis.pdf . Ανασύρθηκε την 1/10/2020.

155 Ο.π. σελ. 17.

156 Ο.π. σελ. 17.

157 Ο.π. σελ. 17.

"Athensian Transition" treats the city as a condition that operates with an inherent quality. On the one hand, what is stressed is the city's historical condition, which identifies Athens as the paradigmatic city in the era of global connectivity. On the other hand, the proposal measures the importance of the city as an urban formation and accordingly takes a bold step by looking at both an ancient and a very recent past. Every history is constructed as a potentially attractive lighting of an operative history, as an attempt to discuss the various successive layers of urban processes in the city of Athens. Departing from Dimitris Patsikas' tradition, but also commenting on Howard Chaskin's interpretation of the urban underground in the New Acropolis Museum, we attempt to introduce a different type of "archaeology" one that constitutes a spatial strategy of abstraction and documentation of the findings as a project in itself. Similar to Patsikas but programmatic, traditional, sites and complex here and now the fragments of the city's interrupted social activity. The "New Panopticon Base" becomes the plane that condenses the operations of Patsikas' pedestrian networks of Acropolis and Philopappos Hills (the traditional and the visitor of Athens). Our proposal introduces a new type of urban intervention in the city: an area of transition from the ancient, historic, modern to the site of contemporary Athens. In the landscape treatment of Acropolis and Philopappos Hills, Patsikas treated the paths and his own structures as planes of his own specific pattern: the archaeological findings and pieces constituted the site itself matter not as a historical monument, but as a contemporary material and not as a historical object. The "Athensian Transition" should be therefore understood as an attempt to separate this tradition in the present, transforming it from a paleo-urban landscape narrative for Athens to a new urban strategy, a multi-structure for the new, city center of Athens. In our proposal we attempt to construct different qualities and occupations of public space, primarily with the removal of urban matter. An urban matter we define the material that organizes not only the surface of streets and squares, but also the building volume that occupies the surrounding area of the Panopticon Base. Abandoned structures, degraded passages, empty commercial spaces, commercialized urban routes are incorporated in our project, in an effort to regenerate and to economically boost these problematic clusters of the historic fabric. In the street level, this "regeneration strategy" materializes through and also that second layer of the city's historic planes. These parallel archaeological sites not only display the marks of time (random content in medieval traditions and forms). Together with these, infrastructural networks, recent building materials, lines, pipes and (rough structural) planes appear in the public space, constituting equally important materials of this genealogical excavation. The arrangement of these fragments in the city's public space, together with traditional archaeological findings, organic sitting areas and spaces, emphasizing this peculiar composition of the Athensian ground. Within this perspective, the carrying of packages and the restoration of the existing structure, street and route constitute an urban condition that similarly operates on the subtraction of building matter in a conceptual way. These perforations have a porous quality that not only organizes the pedestrian flow and the public activities, but prominently signals a particular relation with the existing. Similarly with the archaeological excavation, which distills the existing in order to render in the reality of the city a narrative of a different kind, "Athensian Transition" demands to project a syntax of concepts and being composed by the various stratified fragments, material where these are coming from. At the core of this Athensian practice lies a specific interpretive rigourness, which connects the impromptu finding to something effective, useful and coherent.

Εικόνα 94 : Συνολική περιοχή παρέμβασης της πρότασης "Αθηναϊκά Σκάμματα" για το 'Rethink Athens'.

Εικόνα 95 : Δημήτρης Πικιώνης Ακρόπολη - Φιλοπάππου, Ο δρόμος προς την Ακρόπολη (φωτογραφία Helen Binet), 1954 - 1957.

Κεφάλαιο 4

“Πράσινα” δίκτυα στην πόλη

Τελικός επίλογος

Εικόνα 96 : Τμήμα του χάρτη : 'Nolli map'. Ο χάρτης της Ρώμης του Ιταλού αρχιτέκτονα Giambattista Nolli που σχεδιάστηκε το 1748, είναι γνωστός στους περισσότερους Δυτικούς αρχιτέκτονες για έναν κεντρικό λόγο: ενσωματώνει την απλή ιδέα ότι μια πόλη μπορεί να συλληφθεί και να βιωθεί ως μια σειρά κλειστών και υπαίθριων δημόσιων χώρων, δρόμων, πλατειών και των εσωτερικών χώρων των δημοσίων κτιρίων.

Εικόνα 97 : Σύγχρονη αεροφωτογραφία από την 'Piazza Navona' στη Ρώμη. Η πλατεία παραμένει μέχρι σήμερα σημαντικό τμήμα του δημόσιου χώρου της πόλης.

Εικόνα 98 : Απόσπασμα από τον γνωστό χάρτη της Ρώμης του Giambattista Nolli, σχεδιασμένο το 1748. Με λευκό κεντρικά η πλατεία 'Piazza Navona'.

4.1 Πράσινα δίκτυα στην πόλη - Τελικός συνολικός Επίλογος

Όπως είδαμε μέσα από τα διαφορετικά τοπικά παραδείγματα που αναλύσαμε, η συμπεριφορά των πάρκων και των πράσινων δικτύων μέσα στην πόλη διέθετε από την απαρχή της δημιουργίας τους έναν χαρακτήρα ανάμιξης με τα πολιτιστικά και πολιτικά δεδομένα της πόλης. Οι συγκεκριμένοι χώροι από την αφετηρία της συγκρότησής τους αποτελούν δημόσιους χώρους, οι οποίοι προσφέρονται στο ευρύτερο κοινό της πόλης και παρά την επιμονή του Olmsted στην οργάνωσή τους από τα υψηλότερα τμήματα της αστικής τάξης, προσφέρονται εντέλει στο σύνολο του αστικού χώρου. Επομένως, τίθεται από την αρχή το ζήτημα όχι μόνο του φυσικού, αλλά κυρίως του δημόσιου χαρακτήρα τους και του συσχετισμού τους με το αστικό κοινό, δηλαδή της οικειοποίησής τους από αυτό. Το arboretum στο Derby, το Central Park, το Boston Emerald Necklace Park, το πάρκο της Villette, τα έργα της Ακρόπολης του Πικιώνη, όλες οι προαναφερθείσες περιπτώσεις αποτελούν διαφορετικού χαρακτήρα πράσινες αστικές περιοχές, οι οποίες όμως έχουν ένα βασικό κοινό χαρακτηριστικό - είναι δημόσιοι χώροι. Και σε αυτό το κοινό χαρακτηριστικό έγγειται η σημαντική συμμετοχή τους στην πολιτισμική και πολιτιστική παραγωγή.

4.2 Τα πράσινα δίκτυα ως δημόσιοι χώροι της πόλης και ως πεδία οικειοποίησης. Ο ρόλος των αρχιτεκτόνων στον σχεδιασμό τους

Μέσα από τα παραδείγματα μελέτης που χρησιμοποιήθηκαν εντοπίζουμε κάποιες κοινές αρχές, οι οποίες συγκροτούν την κατάληξη της παρούσας εργασίας. **Κεντρικός σκοπός αποτέλεσε η σύνδεση αυτού που αποκαλούμε «πράσινα» δίκτυα μέσα στις πόλεις με αιτήματα περιβαλλοντικής, πολιτιστικής και πολιτικής φύσης.** Η αναφορά μας τόσο στα αστικά πάρκα του 19ου αιώνα όσο και σε πιο σύγχρονα παραδείγματα της τοπιακής πολεοδομίας, συσχετίστηκε με τη μακροχρόνια παράδοση συμμετοχής των τοπίων στην πολιτιστική και πολιτισμική παραγωγή των εκάστοτε κοινωνιών. Επιπλέον, **η αναφορά στη σημασία των πολιτισμικών τοπίων ως ιστορικά αρχεία του πολιτισμού μας υπέδειξε τη στενή σύνδεση που ενυπάρχει μεταξύ των ανθρώπων και των τόπων και την ανάγκη οικειοποίησης, δηλαδή την ανάγκη ανάπτυξης δεσμών οικειότητας με τους τόπους ως συνθήκης απαραίτητης για τη συγκρότηση της συλλογικής μνήμης.**

Στο πλαίσιο της εργασίας, η οικειοποίηση αναφέρεται στη σωματική επαφή του κάθε ανθρώπου με τον τόπο, ως απαραίτητη συνθήκη για την κατανόηση και συμμετοχή σε αυτόν με όρους πολιτιστικούς και πολιτισμικούς. Η οικειοποίηση δεν αποτελεί στοιχείο μόνο της φυσικής πραγματικότητας, αλλά αντιμετωπίζεται κυρίως ως στοιχείο πολιτικής πραγματικότητας και κατανόησης της πολιτικής του χώρου. Συνεπώς, **η συνθήκη οικειοποίησης του τοπίου συνδέεται άμεσα με τη συνθήκη συμμετοχής σε αυτό μέσω της φυσικής παρουσίας του κάθε ανθρώπου με όρους πολιτικής και πολιτισμικής συμμετοχής.** Τα παραδείγματα μελέτης μας αποτελούν δημόσιους χώρους των πόλεων και οι αρχιτέκτονες τους J.C. Loudon, F.L. Olmsted, B. Tschumi, Δ. Πικιώνης σχεδιάζουν τα σημαντικά έργα τους λαμβάνοντας υπόψη τον δημόσιο χαρακτήρα τους και τον συσχετισμό τους με το αστικό κοινό. **Το πρότυπο «Πάρκο του 21^{ου} αιώνα», όπως και τα δημόσια πάρκα του Loudon και του Olmsted αποτελούν δημόσιους χώρους που ενθαρρύνουν την ανθρώπινη αλληλεπίδραση, με στόχο την οικειοποίησή τους από τους πολίτες και την κοινωνική συμμετοχή τους στο δημόσιο χώρο της πόλης.**

Όσο αφορά το έργο των αρχιτεκτόνων, η απαιτητική φύση του σχεδιασμού πράσινων δικτύων στην πόλη ή αλλιώς αστικών πάρκων, αφορά τις σύνθετες παραμέτρους που πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τον σχεδιασμό τους και κυρίως το ευρύ κοινό στο οποίο απευθύνονται, γεγονός που καθιστά το έργο τους ιδιαίτερα δύσκολο. Ο σημαντικός ρόλος τους στη δημιουργία των αστικών πάρκων και των τοπιακών αστικών παρεμβάσεων έγκειται σε κάποιες κοινές συνιστώσες που εντοπίσαμε μέσα από την ανάλυση των επιλεγμένων παραδειγμάτων μελέτης. **Τα πράσινα δίκτυα, στα οποία αναφερθήκαμε, αποτελούν χωρικά παράγωγα ενός εκ των άνω σχεδιασμού για χώρους που όπως είπαμε χαρακτηρίζονται ως δημόσιοι.** Συνεπώς, απαιτούν την όσο δυνατόν καλύτερη απόδοσή τους στο πεδίο της πόλης όσο αφορά τον βαθμό οικειοποίησης από τους κατοίκους και επισκέπτες της. Επιπλέον, η διαχρονικότητα των συγκεκριμένων έργων, δηλαδή το γεγονός ότι τα έργα αυτά προβλέπεται να παραμείνουν ενεργά ως κεντρικοί δημόσιοι χώροι της πόλης, καθιστούν αναγκαία την ικανότητα πρόβλεψης των μελλοντικών κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων. **Οι αρχιτέκτονες καλούνται, λοιπόν, να αφουγκραστούν το πνεύμα της εποχής τους και να αναδείξουν μοντέλα δημόσιας ζωής τα οποία θα ικανοποιούν όχι μόνο τη σύγχρονη για αυτούς εποχή, αλλά θα προβλέπουν και τις ανάγκες της μελλοντικής αστικής ζωής.**

Επιπλέον, η κεντρική συμμετοχή των αστικών πάρκων και των τοπίων εν γένει στην πολιτιστική

παραγωγή, όπως παρουσιάστηκε στην παρούσα εργασία, συνδέθηκε με τη μελέτη των προθέσεων και των αναφορών που καθόρισαν το έργο των αρχιτεκτόνων τους. Όπως είδαμε, ο Δ. Πικιώνης εφευρίσκει μια σύγχρονη αρχιτεκτονική γλώσσα μέσω της οποίας συντάσσει συμβολικές εικόνες που αφηγούνται την ιστορία του τόπου. Στόχος του αποτελεί η ανάδειξη του αρχαιοελληνικού παρελθόντος ως κεντρικής αναφοράς της ιστορίας του Ελληνικού, αλλά και του Δυτικού πολιτισμού εν γένει. Ταυτόχρονα όμως κεντρικός σκοπός αποτελεί η συγκρότηση της συλλογικής μνήμης του σύγχρονου επισκέπτη, η συγκρότηση της πολιτιστικής – πολιτικής του ταυτότητας. Συνεπώς, ο ίδιος επικεντρώνεται στην ανάδειξη ενός εξιδανικευμένου παρελθόντος, ως ιδεατό υπόδειγμα της σύγχρονης ζωής, γεγονός που επιτυγχάνει μέσα από την εφαρμογή της προσωπικής του αρχιτεκτονικής γλώσσας. Αυτή η προσωπική γλώσσα συντίθεται μέσα από πλήθος πολιτιστικών αναφορών της ελληνικής και όχι μόνο παράδοσης και αποτελεί παράγωγο προϊόν της διαδικασίας επαναδιατύπωσης παρελθοντικών αναφορών, γεγονός που παρατηρείται έντονα και στις περιπτώσεις των προτάσεων για το Πάρκο της Villette από τον Tschumi και την OMA.

Ο Πικιώνης, ο Tschumi, ο Koolhaas, δρουν ως συντονιστές και αναλαμβάνουν την ευθύνη να συμμετέχουν μέσω των έργων τους στη συγκρότηση της πολιτιστικής ταυτότητας της σύγχρονης για αυτούς εποχής. Έτσι, διατυπώνουν κάποια επιλεγμένα συστήματα σημασιών και συμβόλων υπερατομικής αξίας, τα οποία προκύπτουν από τη μελέτη της ιστορίας του Δυτικού πολιτισμού, του τοπίου, αλλά και την παρατήρηση των κοινωνικών διεργασιών και της ανθρώπινης δραστηριότητας στον αστικό χώρο. **Τα έργα τους ανακατασκευάζουν παρελθοντικές αναφορές, οι οποίες χρησιμοποιούνται ως εργαλεία υπενθύμισης των επάλληλων κοινωνικών διεργασιών που υποβαστάζουν την πολιτιστική παραγωγή στη σύγχρονη εποχή. Συνεπώς, η σύγχρονη εποχή συγκροτείται στο αστικό πεδίο μέσα από την προσπάθεια επαναδιατύπωσης θεμελιωδών σημασιών της ανθρώπινης ιστορίας.**

Αυτά τα συστήματα σημασιών είναι υπερατομικά, με την έννοια ότι αφορούν το ευρύ κοινό της πόλης, αλλά αναπόφευκτα οι ίδιοι οι αρχιτέκτονες χρησιμοποιούν την προσωπική τους οπτική και γραφή για τη δημιουργία των έργων τους. Ο εκ των άνω σχεδιασμός των δημόσιων αυτών χώρων αντιτίθεται στο πνεύμα του συμμετοχικού σχεδιασμού που σχετίζεται με σύγχρονες απόψεις οι οποίες θεωρούν απαραίτητη τη συμμετοχή των ανθρώπων στη συγκρότηση του αστικού χώρου. Όμως μέσα από την ανάλυση που προηγήθηκε, αντιλαμβανόμαστε ότι όλα αυτά τα τοπία συγκροτήθηκαν μέσα από τη συλλογή και ανασυγκρότηση πολιτιστικού υλικού που απορρέει από την ανθρώπινη ιστορία και δραστηριότητα. **Συνεπώς, τα συγκεκριμένα έργα δεν αποτελούν προσωπικές εκφράσεις των δημιουργών τους. Αντίθετα, οι αρχιτέκτονες τους αναλαμβάνουν μέσω των έργων τους να εκφράσουν σημαντικές σημασίες που ξεπερνούν τους ίδιους και αφορούν το αστικό κοινό και το μέλλον της πόλης. Με την έννοια αυτή, οι αρχιτέκτονες λειτουργήσαν ως εκφραστές του πνεύματος της εποχής τους, διαμορφώνοντας αστικά σύνολα, τα οποία λειτουργούν μέχρι σήμερα με επιτυχία όσο αφορά την οικειοποίησή τους από το αστικό κοινό των πόλεων.**

4.3 Η κεντρική συμμετοχή των πράσινων δικτύων της πόλης ως δημοκρατικά τοπία - Επίλογος

Κλείνοντας την παρούσα εργασία, αναφερόμαστε στην κεντρική συμμετοχή των αστικών πάρκων και των πράσινων δικτύων των πόλεων στην πολιτική συγκρότηση και διαφύλαξη της δημοκρατίας. Ο δημόσιος χαρακτήρας τους μας απασχόλησε ιδιαίτερα σε σχέση με τον τρόπο που οι αρχιτέκτονες διαχειρίστηκαν τον σχεδιασμό και συγκρότησαν τα τοπικά παραδείγματα στα οποία αναφερθήκαμε. Επιπλέον, σχετίστηκε με το ζήτημα της οικειοποίησή τους από τους χρήστες της πόλης. Το βασικό όμως ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην ανάδειξη του σημαντικού ρόλου που συνεχίζουν να κατέχουν ως αστικά υποσύνολα στη σύγχρονη εποχή.

Από την απαρχή της δημιουργίας των δημόσιων πάρκων, ο Loudon και ο Olmsted αναγνωρίζουν την κεντρική θέση που κατέχουν στην πόλη ως πεδία εφαρμογής της δημοκρατικής ζωής. Με αντίστοιχο τρόπο το πρότυπο «Πάρκο του 21^{ου}» αιώνα αποτελεί ένα δημόσιο χώρο της πόλης, ζωτικής σημασίας, που ενθαρρύνει την κοινωνική συμμετοχή των πολιτών. Επιπλέον, η συμβολική αναφορά του Ελληνικού τοπίου στη συγκρότηση του νεότερου Δυτικού πολιτισμού σχετίζεται, όπως είδαμε, με την ανάδειξη της πολιτικής αξίας της δημοκρατίας ως πρότυπο πολίτευμα. **Το Ελληνικό τοπίο, ως ιδέα και όχι ως τόπος, αποτελεί το πεδίο καταγωγής του κεντρικού αιτήματος που χαρακτηρίζει όλα τα αστικά πάρκα και τα δημόσια τοπία στα οποία αναφερθήκαμε: του αιτήματος για δημοκρατία.** Για τον συγκεκριμένο λόγο οφείλαμε να αναφερθούμε μέσα από τη σύντομη αναδρομή στην ιστορία του τοπίου σε αυτή του τη συμβολή.

Τα έργα της Ακρόπολης του Δ. Πικιώνη αποτελούν το παράδειγμα μελέτης που εκφράζει χωρικά το αίτημα

σύνδεσης του Δυτικού πολιτισμού με το καταγωγικό τόπο της δημοκρατίας. Ο Ιερός Βράχος της Ακρόπολης αποτελεί το κεντρικό θέμα γύρω από το οποίο οργανώνει ο Πικιώνης το τοπίο στο έργο του. Η οπτική σύνδεση του επισκέπτη με το μνημείο λειτουργεί ως εργαλείο προβολής της ελληνικής ιδιοτυπίας, του αρχαίου κλασικού παρελθόντος τόσο σε εγχώριο όσο και σε διεθνές επίπεδο. **Κεντρικός σκοπός αποτελεί η ενίσχυση της συλλογικής συνείδησης όσο αφορά τη σύνδεση του σύγχρονου ανθρώπου με το δημοκρατικό ιδεώδες. Το τοπίο αποτελεί το υλικό υπόβαθρο μέσα από το οποίο εκφράζονται τα πολιτικά και πολιτιστικά αιτήματα της εποχής και εκεί έγκειται η κεντρική σημασία του.** Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, παρατηρούμε κριτικά σύγχρονες αστικές παρεμβάσεις στο κέντρο της Αθήνας, όπως η πρόσφατη πρωτοβουλία του «Μεγάλου Περιπάτου». Οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις επικεντρώνονται σε κυκλοφοριακές ρυθμίσεις, και σε προγράμματα αναβάθμισης της πόλης σε επίπεδο επιχειρηματικό και περιβαλλοντικό που όμως δεν λαμβάνουν υπόψη την ανάδειξη της σημαντικής συμβολικής αξίας που κατέχει η Αθήνα στην ιστορία του Δυτικού πολιτισμού.

Στη σύγχρονη πόλη, ο συσχετισμός των αστικών πάρκων και των πράσινων δικτύων με την πολιτική κατεύθυνση της δημοκρατίας σχετίζεται επίσης με το δικαίωμα συμμετοχής του κάθε ανθρώπου σε αυτούς τους δημόσιους χώρους. Ο D. Harvey θεωρεί το «δικαίωμα στην πόλη» αφενός ως δικαίωμα της ατομικής πρόσβασης στους πόρους της και αφετέρου ως το δικαίωμα εξέλιξης των εαυτών μας μέσα από τη διαδικασία ανακατασκευής της πόλης. Όταν μιλάμε για τον δημόσιο χώρο, αναφερόμαστε σε ένα περισσότερο συλλογικό παρά ατομικό δικαίωμα. Όπως υποστηρίζει ο D. Harvey «η ελευθερία να κατασκευάσουμε και να ανακατασκευάσουμε τους εαυτούς μας και τις πόλεις μας, είναι ένα από τα πιο πολύτιμα αλλά και τα πιο παραμελημένα ανθρώπινα δικαιώματά μας»¹⁵⁸.

Το θέμα της διαφύλαξης της «δημοκρατίας» είναι πάντα επίκαιρο και η συμμετοχή του τοπίου σε αυτό το έργο είναι καθοριστική. Ο γνωστός Ισραηλινός ιστορικός και συγγραφέας Γιουβάλ Νάε Χαράρι σε μια πρόσφατη συνέντευξη του στα πλαίσια του 'Athens Democracy Forum' που έλαβε χώρα στην Αθήνα ρωτάτε τι πιστεύει ότι αποτελεί απειλή για τη Δημοκρατία σήμερα και απαντά : «η δημοκρατία απειλείται πάντα γιατί απαιτεί πολλές προϋποθέσεις για να ευδοκιμήσει. Η δημοκρατία είναι ένα σπάνιο λουλούδι που δεν μπορεί να αναπτυχθεί παντού, ενώ η δικτατορία είναι ένα αγριόχορο όπου οπουδήποτε το πετάτε μπορεί να αναπτυχθεί»¹⁵⁹. Ο ίδιος αναφέρεται στη σύγχρονη εποχή και στην ταχύτατη πορεία ανάπτυξης της τεχνητής νοημοσύνης και της τεχνολογίας, ως μια επαναστατική τομή της ιστορίας, η οποία στέκεται με ανάλογο τρόπο με τη βιομηχανική επανάσταση του 19^{ου} αιώνα. Η σύγχρονη όμως εποχή χαρακτηρίζεται από πρωτοφανείς μεταβολές όσο αφορά τα εργασιακά μοντέλα και τον τρόπο ζωής εν γένει. **Σε αυτό το πλαίσιο, θεωρεί ότι ο σύγχρονος άνθρωπος οφείλει να μπορεί να επανεφευρίσκει και να επανεκπαιδεύει τον εαυτό του για να παραμείνει ενεργός στο παιχνίδι του 21^{ου} αιώνα. Πρόκειται για την ψυχολογική ικανότητα του ανθρώπου να διατηρεί ευέλικτο μυαλό και να συνεχίζει να ανακαλύπτει διαρκώς τον εαυτό του στην πορεία της ζωής του.**

Η πόλη προφανώς αποτελεί το συνολικότερο «δοχείο της σύγχρονης ζωής» και οφείλει να ενθαρρύνει αυτήν τη διαδικασία εξέλιξης των πολιτισμικών και πολιτικών κοινοτήτων. Ο Tschumi και η OMA στο Πάρκο της Villette προσπαθούν να απαντήσουν μέσω της αρχιτεκτονικής τους σε θέματα που αφορούν την «ανοιχτά προσδιοριζόμενη πόλη του μέλλοντος». Το τοπίο χρησιμοποιείται ως εργαλείο και οργανώνει στρατηγικά τη σύγχρονη πολυεπίπεδη, μη ιεραρχική και ευέλικτη πόλη. Από την άλλη, ο Olmsted δεν είναι σε θέση να προβλέψει τις μελλοντικές αλλαγές όμως σχεδιάζει χώρους «ανοιχτής χρηστικής αξίας». Τα αστικά πάρκα του αποτελούν μέχρι σήμερα ενεργούς δημόσιους χώρους της πόλης. Γενιές ανθρώπων τα έχουν χρησιμοποιήσει και τα χρησιμοποιούν, επανεφευρίσκοντας την αξία τους μέσα από τη διαδικασία χρήσης τους.

Τα αστικά πάρκα και τα πράσινα δίκτυα αποτελούν σταθερά χωρικά σύνολα της πόλης που συγκροτούν τον δημόσιο χώρο της. Παράλληλα αποτελούν χώρους «ουδέτερους» χρηστικά που μπορούν να φιλοξενήσουν διαφορετικού τύπου κατοικήσεις μέσα στον χρόνο. Με αυτήν την έννοια δεν προσκολλώνται σε μια εξαρχής καθορισμένη λειτουργία. Αντίθετα, η χρηστική τους αξία καθορίζεται από τις σημασίες που τους αποδίδονται από το εκάστοτε αστικό κοινό στο πέρασμα του χρόνου. **Συνεπώς, αναγνωρίζουμε την κεντρική συμμετοχή των πάρκων στην εφαρμογή των δημοκρατικών διεργασιών και την κεντρική παρουσία τους στον αστικό χώρο ως πεδίων όπου οι άνθρωποι ασκούν το δικαίωμα συμμετοχής τους στη δημιουργία της πόλης. Η διαφύλαξη της δημοκρατίας αποτελεί ένα ζήτημα διαχρονικά επίκαιρο και συνδέεται άμεσα με τη**

¹⁵⁸ David Harvey (2008) Το δικαίωμα στην πόλη, Περιοδικό Κομπρεσερ Τ'1, Απρίλιος 2011. σελ 8.

Πηγή: <https://kompreser.espiblogs.net/files/2011/04/David-Harvey-to-dikaioima-stin-poli.pdf> Ανασύρθηκε την 5/10/2020.

¹⁵⁹ Για τη συνέντευξη βλ. <https://www.kathimerini.gr/visual/video/561105562/oi-polemoi-tha-ginontai-me-data/>. Ανασύρθηκε την 10/10/2020.

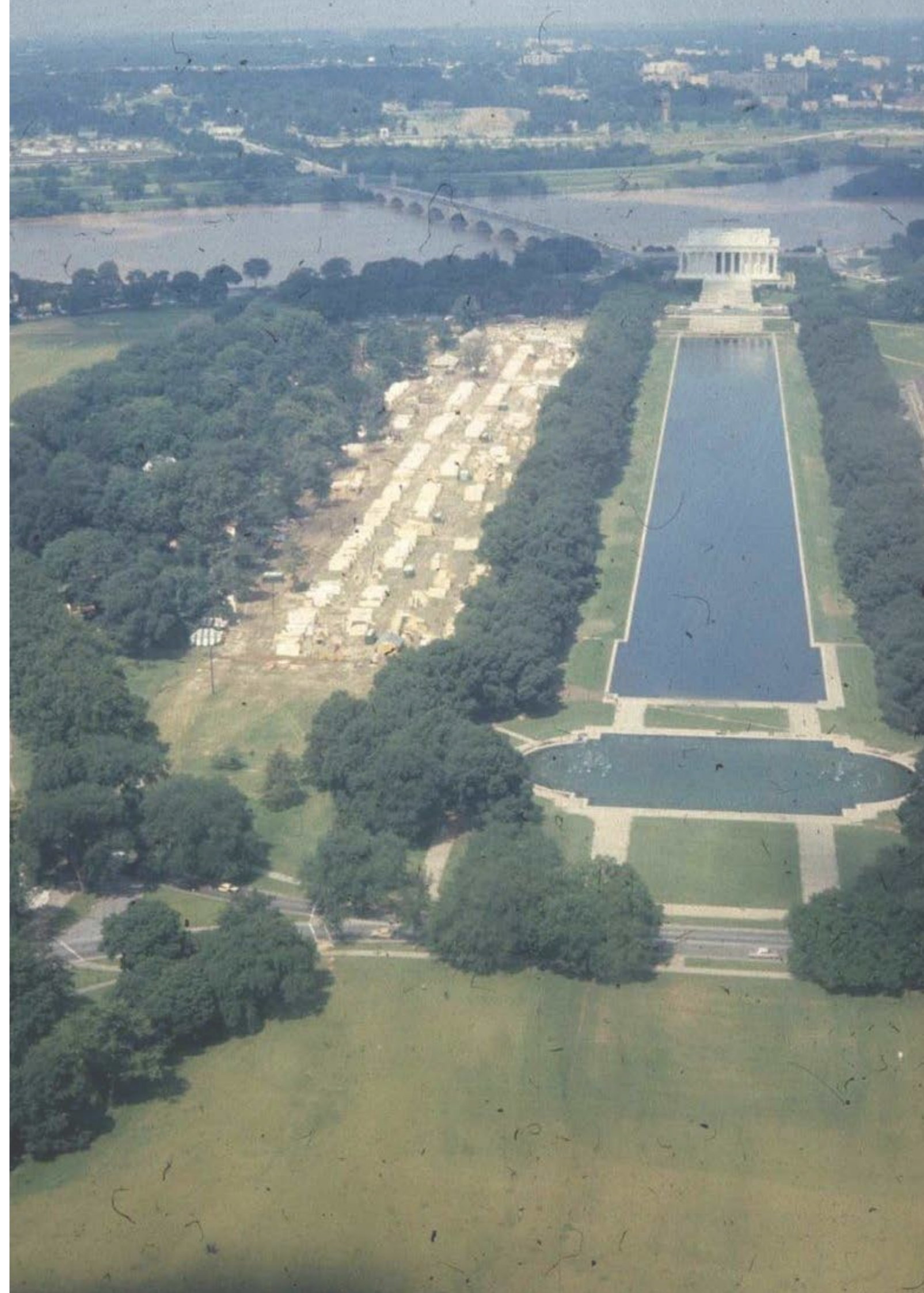
διαφύλαξη των δημόσιων χώρων της πόλης.

Το ερώτημα πως αυτή η συνθήκη διαφύλαξης των δημόσιων χώρων της πόλης, άρα και της δημοκρατίας, μπορεί να παραχθεί μέσα από κάποια τάξη συντακτών, όπως είναι οι αρχιτέκτονες, οι πολεοδόμοι ή ακόμα και οι ίδιοι οι κάτοικοι της πόλης αποτελεί ένα βασικό ζήτημα της σύγχρονης εποχής. Μιας εποχής όπου οι μεταβολές στα σχεδιαστικά και όχι μόνο ήθη εμφανίζονται πιο γρήγορες παρά ποτέ και η ανάγκη για προσαρμογή στα συνεχώς μεταβαλλόμενα δεδομένα θεωρείται επιτακτική. **Τα αστικά πάρκα και τα πράσινα δίκτυα συμμετέχουν σε αυτήν την εξελικτική διαδικασία των κοινωνιών, καθώς αποτέλεσαν, αποτελούν και θα συνεχίσουν να αποτελούν σημαντικούς δημόσιους χώρους της πόλης και το κατεξοχήν πεδίο έκφρασης των εκάστοτε αιτημάτων περιβαλλοντικής, πολιτιστικής και πολιτικής φύσης των κοινωνιών.**

Εικόνα 99 : *'Architecture of Democracy'* , Αεροφωτογραφία από τις εγκαταστάσεις της *'Resurrection City'* δίπλα από το Washington Monument, το 1968.

Η 'Πόλη των Σκηνών' κατασκευάστηκε από τους αρχιτέκτονες Tunney Lee, John Wiebenson, James Goodell, and Kenneth Jadin. Από τις 15 Μαΐου έως τις 24 Ιουνίου 1968, ο προσωρινός καταυλισμός τοποθετείται σε σημαντικό, όσο αφορά την πολιτική σημασία του, σημείο του κέντρου της Washington, σε έκταση ενδιάμεσα από το *'Lincoln Memorial'* και το σημερινό *'World War II Memorial'* κοντά στην Πισίνα Αντανάκλασης. Το έργο κατοικήθηκε από μια μεγάλη ομάδα φτωχών ανθρώπων και ακτιβιστών που συγκεντρώθηκαν από όλη τη χώρα. Η συγκεκριμένη πράξη είχε τεράστια συμβολική αξία και αποτέλεσε ένα ζωντανό παράδειγμα διαμαρτυρίας, αλληλεγγύης και προβολής των δημοκρατικών αιτημάτων του αμερικανικού λαού. Οι ακτιβιστές - συμμετέχοντες συγκρότησαν την εκστρατεία που ονομάστηκε *'Poor People's Campaign'* - ο καταυλισμός έμεινε γνωστός ως η *'Πόλη της Αναστάσεως', 'Resurrection City'*.

Για περισσότερα βλ. : <https://wtop.com/local/2018/05/resurrection-city/>

Εικόνα 100 : 'Piazza del Campo Siena', Italy.

Σημείωση για τη χρήση των όρων «πολιτιστικός» - «πολιτισμικός»

«Ο όρος **πολιτιστικός** χρησιμοποιείται ως αντίστοιχος του λατινικού *“civilisation, civilization, Zivilisation”*, ενώ ο όρος **πολιτισμικός**, ως αντίστοιχος του *“culture, Kultur”*...». Ο Γιώργος Μπαμπινιώτης επισημαίνει πως: «με γλωσσολογικούς όρους, [...] ο χαρακτηρισμός πολιτισμικός είναι περισσότερο στατικός, ενώ ο χαρακτηρισμός πολιτιστικός είναι περισσότερο δυναμικός». Πολύ σωστά αφού στην ομιλούμενη γλώσσα, μιλάμε για εκ-πολιτιστική πρακτική ή εκ-πολιτιστική προσπάθεια και όχι για «εκ-πολιτισμική» προσπάθεια. Ο εκπολιτισμός επομένως, μια διαδικασία συνδεδεμένη με τον Πολιτισμό – *civilisation*, *αντιστοιχεί στην πολιτιστική συνθήκη. Σχετικά σωστά σημειώνει το ίδιο λεξικό, πώς «το πολιτιστικός χρησιμοποιείται περισσότερο για τον πολιτισμό ως σύνολο δραστηριοτήτων, καθώς και για τη δήλωση του τεχνικού πολιτισμού», δηλαδή ως αντίστοιχο του *civilisation*, «ενώ το πολιτισμικός τείνει να δηλώσει περισσότερο την αφηρημένη πλευρά του πολιτισμού, καθώς και τον πολιτισμό ως πνευματική καλλιέργεια. Έτσι γίνεται λόγος για τα πολιτισμικά γνωρίσματα ενός έθνους και για την πολιτιστική του δράση· για την πολιτισμική αξία ορισμένων παραδόσεων», στοιχείο απόλυτα συνδεδεμένο ιστορικά με την ανάπτυξη του λόγου περί κουλτούρας, «και για το πολιτιστικό δυναμικό ενός λαού». (Μπαμπινιώτης, 1998, σ. 1458, συνοδευτικό σχόλιο στο λήμμα «πολιτιστικός»)¹⁶⁰*

¹⁶⁰ Αναφορά από τον Κ.Μωραΐτη, στο ηλεκτρονικό σύγγραμά του “Σχήματα Τοπίου : Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής”, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015.

Πηγές

Εισαγωγή

Ηλεκτρονικές πηγές

Για τον “Μεγάλο Περίπατο” της Αθήνας : <http://megalosperipatos.cityofathens.gr/>

Πηγές Κεφαλαίου 1

Βιβλία

Δημήτρης Φιλιππίδης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 1984.

Κωνσταντίνος Μωραΐτης, Διδ. Διατριβή, ‘Το Τοπίο Πολιτιστικός Προσδιορισμός του Τόπου’, Αθήνα 2012.

Κωνσταντίνος Μωραΐτης, Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015.

Aldo Rossi, ‘The Architecture of the City’, The MIT Press, 1982.

C.E. Beveridge και P. Rocheleau: Frederick Law Olmsted. Designing the American Landscape. Νέα Υόρκη: 1998.

Frederick Law Olmsted, Writings on Landscape, Culture and Society, Library of America, 2015.

Isaiah Berlin, ‘Οι Ρίζες του Ρομαντισμού’, εκδόσεις Scripta, Αθήνα 2002, μτφ. Γ.Παπαδημητρίου.

Άρθρα - Δοκίμια - Κείμενα

Charles Beveridge, The Best Planned City: The Olmsted Legacy in Buffalo (Burchfield Art Center), 1992.

J.C. Loudon, “Hints on Breathing Places for the Metropolis, and for Country Towns and Villages, on fixed Principles”, Ηλεκτρονική παρουσίαση του κειμένου με εισαγωγικό σχόλιο από τον Tom Turner.

Ηλεκτρονικές Πηγές

Για Ντοκιμαντέρ PBS: “Frederick Olmsted: Designing America” : <https://www.pbs.org/video/wned-tv-history-frederick-law-olmsted-designing-america/>. Ανασύρθηκε την 2/9/2020.

Για το Emerald Necklace Park : <https://www.emeraldnecklace.org/park-overview/frederick-law%E2%80%88olmsted/>

Για Central Park : https://en.wikipedia.org/wiki/Central_Park

Για John Claudius Loudon : <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/348626/John-Claudius-Loudon>

Για Buffalo Park System : <https://buffaloah.com/h/olm/beveridge/source/2.html>

Πηγές Κεφαλαίου 2

Βιβλία

Κωνσταντίνος Μωραΐτης, Διδ. Διατριβή, ‘Το Τοπίο Πολιτιστικός Προσδιορισμός του Τόπου’, Αθήνα 2012.

Κωνσταντίνος Μωραΐτης, “Σχήματα Τοπίου:Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής”, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015.

Charles Waldheim ‘ Landscape as Urbanism: A General Theory ’, Princeton University Press, 2016.

Stan Allen, «Mat Urbanism: The Thick 2-D», in Hashim Sarkis, (a cura di), CASE: Le Corbusier’s Venice Hospital, Munich: Preste, 2001.

Tom Turner, 'City as Landscape', London: Chapman & Hall, 1996.

Δοκίμια - Άρθρα

Rem Koolhaas, "Congestion without Matter", S,M,L,XL, New York: Monacelli, 1999.

Ηλεκτρονικές πηγές

Για τον Charles Waldheim <https://www.gsd.harvard.edu/person/charles-waldheim/>

Για τον Stan Allen <http://www.stanallenarchitect.com/information>

Για τον Ian McHarg <https://mcharg.upenn.edu/conversations/what-does-it-mean-design-nature-now>

Πηγή για Stan Allen, «Mat Urbanism: The Thick 2-D», in Hashim Sarkis, (a cura di), CASE: Le Corbusier's Venice Hospital, Munich: Preste, 2001 : https://issuu.com/alessandrogabbanelli/docs/stanallen_mat-urbanism

Για Charled Jencks : <https://www.charlesjencks.com/>

Για την πρόταση του Πάρκου της Villette από το γραφείο Bernard Tschumi Architects : <http://www.tschumi.com/projects/3/>

Για την πρόταση του Πάρκου της Villette από την OMA : <https://oma.eu/projects/parc-de-la-villette>

Για πίνακα 'A Sunday afternoon on La Grande Jatte' του Georges Seurat: <https://www.artic.edu/artworks/27992/a-sunday-on-la-grande-jatte-1884>

Για μετάφραση : <https://www.wordreference.com/engr/follies>

Πηγές Κεφαλαίου 3

Βιβλία

Άλκης Χατζηανδρέου, Θνητότητα: Προσεγγίσεις μιας κατοίκησης, από το συλλογικό έργο 'Μνήμη και Εμπειρία του Χώρου', Επιμέλεια Σταύρος Σταυρίδης, Εκδ. Αλεξάνδρεια, 2006.

Άννα Μαντόγλου, 'Κοινωνική μνήμη, κοινωνική λήθη, Αθήνα: Εκδ. Πεδίο, 2010.

Δημήτρης Φιλιππίδης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 1984.

Ελένη Μαμουλάκη, 'Η διαχείριση της μνήμης και η πόλη, από το συλλογικό έργο 'Μνήμη και Εμπειρία του Χώρου', (επιμ. Σταύρος Σταυρίδης), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006.

Θεανώ Τερκενλή, 'Το Πολιτισμικό Τοπίο: Γεωγραφικές Προσεγγίσεις'. Αθήνα: 1996.

Κωνσταντίνος Μωραϊτίης, Διδ. Διατριβή, 'Το Τοπίο Πολιτιστικός Προσδιορισμός του Τόπου', Αθήνα 2012.

Κωνσταντίνος Μωραϊτίης, 'Η Τέχνη του Τοπίου : Πολιτιστική Επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων', Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015.

Κωνσταντίνος Μωραϊτίης, 'Σχήματα Τοπίου : Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής', Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2015.

Παναγιώτης Τουρνικιώτης, 'Η Αρχιτεκτονική στη Σύγχρονη Εποχή', Εκδ. Futura, Αθήνα 2006.

Χρήστος Τσιλαλής, 'Η ζωή και το έργο του Πικιώνη, Θεσσαλονίκη', 1970.

Carl O. Sauer: "The Morphology of Landscape", από Foundation Papers in Landscape Ecology: New York: 2007.

D. Lowenthal, Introduction in Lowenthal, D., & Binney, M., Our Past Before Us. Why Do We Save It?, Temple Smith, London, 1981

Jacques Le Goff, 'Ιστορία και Μνήμη', Εκδ. Νεφέλη, 1998.

Tom Turner, Garden Design: Philosophy and Design 2000 BC-2000 AD, Routledge, 2005.

WG Hoskins, The Making of the English Landscape, Hodder& Stoughton, London, 1995.

Δοκίμια - Άρθρα

Άρθρο του Γιώργου Σημαιοφορίδη, 'Ένα από τα έργα του Πικιώνη στο πλαίσιο του 'Έλεγχος εν δράσει', Δομές, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος.

Άρθρο του Κώστα Τσιαμπάου, 'Πίσω από το ορατό', Δημοσίευση στο περιοδικό Δομές, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος.

Άρθρο των Παυλίνα Μανέτα, Δημήτρα Παυλάκου, Αθανάσιος Σπανομαρίδης, 'Δημήτρης Πικιώνης. Η ψυχή του τόπου.', Δομές, Τεύχος 94, Τόποι συναισθημάτων, Νοέμβριος 2010, Εκδ. Πρόδρομος Παπαδόπουλος.

Κείμενο του Δημήτρη Πικιώνη, 'Συναισθηματική Τοπογραφία', Περιοδικό 'Το Τρίτο Μάτι', 1935.

David Jacques, "The Rise of Cultural Landscapes", International Journal of Heritage Studies, 1-2, 1995.

Ken Taylor και η Jane Louise Lennon, "Cultural landscapes: A bridge between culture and nature?". Δημοσίευση στο περιοδικό 'International Journal of Heritage Studies', 2011.

Lyn Leader-Elliott, Richard Maltby and Heather Burke, 'Understanding Cultural Landscapes – Definition', July 2004.

Ηλεκτρονικές πηγές

Για David Jacques : <https://www.history.ac.uk/people/david-jacques>

Για Henry James Sumner Maine: http://en.wikipedia.org/wiki/Henry_James_Sumner_Maine

Για τον Giorgio Vasari : <http://el.wikipedia.org/wiki/>

Για τα πολιτισμικά τοπία της Unesco : <https://whc.unesco.org/en/about/>

Για τα πολιτισμικά τοπία της Unesco : <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-47-2.pdf>

Για λίστα πολιτισμικών τοπίων της Unesco : <https://whc.unesco.org/en/list/>

Για άρθρο 'Understanding Cultural Landscapes - Definition' : https://fhrc.flinders.edu.au/research_groups/cult_landscapes/definition.html

Για την πρόταση «Αθηναϊκά Σκάμματα» των Α. Αντονά, Κ. Κουτσογιάννη, Π. Ησσοαΐα για το 'Rethink Athens', : http://www.greekarchitects.gr/site_parts/doc_files/rethink.athens.2013.02.diakriseis.pdf

Για το Rethink Athens : <http://www.rethinkathens.org/gre/project>

Πηγές Κεφαλαίου 4

Ηλεκτρονικές πηγές :

Για David Harvey (2008), Το δικαίωμα στην πόλη: <https://kompreser.espivblogs.net/files/2011/04/David-Harvey-to-dikaioma-stin-poli.pdf>

Για συνέντευξη Γιουβάλ Νόα Χαράρι : <https://www.kathimerini.gr/visual/video/561105562/oi-polemoi-tha-ginontai-me-data/>

Πηγές εικόνων

Εξώφυλλο : Collage της γράφουσας με σχέδια από : Boston Emerald Necklace, Arboretum Derby, έργα Ακρόπολης του Δημήτρη Πικιώνη, Central Park.

Εικόνα 1 : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-10-14/athens-tried-to-go-car-free-but-traffic-returned>

Κεφάλαιο 1:

Εικόνα 2 : [https://www.wikiwand.com/en/Charles_Booth_\(social_reformer\)](https://www.wikiwand.com/en/Charles_Booth_(social_reformer))

Εικόνα 3 : <https://www.theguardian.com/cities/gallery/2015/dec/28/london-pilgrimage-gustave-dore-historic-visions-capital-city>

Εικόνα 4 – Εικόνα 5 : https://www.gardenvisit.com/history_theory/library_online_ebooks/tom_turner_english_garden_design/serpentine_style_of_garden_design

Εικόνα 6 : https://www.gardenvisit.com/gardens/derby_arboretum

Εικόνα 7 : <http://places.wishful-thinking.org.uk/DBY/Derby/Arboretum.html>

Εικόνα 8 – Εικόνα 9 : http://www.landscapearchitecture.org.uk/wp-content/uploads/2015/06/Breathing_Places_Loudon_London_landscape_architecture.pdf

Εικόνα 10 : <https://landscapetheory1.wordpress.com/tag/joseph-paxton/>

Εικόνα 11 : <https://www.pikist.com/free-photo-ximwd>

Εικόνα 12 : https://www.wikiwand.com/en/Niagara_Falls_State_Park

Εικόνα 13 : <https://www.olmsted.org/the-olmsted-legacy/olmsted-theory-and-design-principles/olmsted-his-essential-theory>

Εικόνα 14 : <https://www.pinterest.es/pin/280208408040810492/>

Εικόνα 15 : <https://explearth.org/genius-of-place-national-parks-olmsted/>

Εικόνες 16, 17 : <https://www.khanacademy.org/humanities/art-americas/us-art-19c/us-19c-arch-sculp-photo/a/olmsted-and-vaux-central-park>

Εικόνα 18 : <https://www.centralparknyc.org/articles/ramble-sense-of-mystery>

Εικόνα 19 : <https://www.ny1.com/nyc/all-boroughs/coronavirus/2020/03/18/central-park-coronavirus>

Εικόνα 20 : <https://tclf.org/pioneer/frederick-law-olmsted-jr>

Εικόνα 21 : <https://www.bostonmagazine.com/property/2018/05/15/emerald-necklace-boston-history/>

Εικόνες 22, 23 : <https://www.pbs.org/wned/frederick-law-olmsted/learn-more/olmsteds-buffalo-park-system-and-its-stewards/>

Εικόνα 24 : <https://dsrny.com/project/the-high-line>

Εικόνα 25 : <https://w.afterimage.com/nytskating.htm>

Εικόνα 26 : https://www.pinterest.es/pin/161355599123970647/?nic_v2=1a4e00jXl

Εικόνα 27 : <https://centralpark.org/the-beatles-in-central-park/>

Εικόνα 28 : https://en.wikipedia.org/wiki/Sheep_Meadow#/media/File:Apr%C3%AD_2004_004.jpg

Εικόνα 29 : https://gr.pinterest.com/pin/486740672210514479/?nic_v2=1a4e00jXl

Εικόνα 30 : <https://theculturetrip.com/north-america/usa/new-york/new-york-city/articles/11-must-see-films-featuring-central-park-new-york-city/>

Κεφάλαιο 2:

Εικόνα 31 : https://www.pinterest.ch/pin/62065301092480709/?nic_v2=1a4e00jXl

Εικόνα 32 : <https://www.barcelonaturisme.com/wv3/en/page/533/parc-de-la-creueta-del-coll.html?fbclid=IwAR3sbU5tqM0jVac95UhGiHcMevV-L7Ob1giewFs0QMKY3UesaJATp9HPnk>

Εικόνα 33 : https://en.wikipedia.org/wiki/Diagonal_Mar_i_el_Front_Mar

Εικόνα 34 : <https://www.luisallejas.com/PARIS-Ville-fertile>

Εικόνες 35, 36, 37 : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/18626033.2015.1094900>

Εικόνα 38 : <http://landscapeandurbanism.blogspot.com/2009/02/dailyland-parc-nus-de-la-trinitat.html>

Εικόνα 39 : <https://cdn.sanity.io/files/5azy6oei/production/fd4662ecffde92f103b1394f26f192badeb7462f.pdf>

Εικόνες 40 , 41 : https://gr.pinterest.com/pin/9640586677877104/?nic_v2=1a4e00jXl

Εικόνα 42 : <https://omrania.com/inspiration/parc-de-la-villette-launched-new-era-urban-park-design/>

Εικόνα 43 : <https://www.architectural-review.com/buildings/parc-de-la-villette-in-paris-france-by-bernard-tschumi>

Εικόνες 44 , 45 : <http://www.tschumi.com/projects/3/>

Εικόνες 46, 47, 48, 49, 50 : <http://www.linternaute.com/sortir/sorties/nature/jardins-villette/diaporama/2.shtml>

Εικόνα 51 : https://www.pinterest.es/pin/429953095663426474/?nic_v2=1a4e00jXl

Εικόνες 52, 53, 54, 55, 56, 57 : <https://oma.eu/projects/parc-de-la-villette>

Εικόνα 58 : <https://artsandculture.google.com/asset/a-sunday-on-la-grande-jatte/twGyqq52R-lYpA?hl=en>

Εικόνα 59 : <https://bikkaora.com/blog>

Εικόνα 60 : <http://www.tschumi.com/projects/3/>

Κεφάλαιο 3:

Εικόνα 61 : <https://www.archilovers.com/projects/102999/la-citta-analoga.html#info>

Εικόνα 62 : <https://www.britannica.com/topic/Great-Wall-of-China>

Εικόνα 63 : <https://www.historyextra.com/period/stone-age/10-facts-about-stonehenge/>

Εικόνα 64 : <http://unesco-gforpcrossing.blogspot.com/2013/07/china-cultural-landscape-of-honghe-hani.html>

Εικόνα 65 : <https://penangfoodie.com/8-things-to-do-during-george-town-world-heritage-city-day/>

Εικόνα 66 : <http://www.handzaround.com/journal-1/handzaround-luang-prabang>

Εικόνα 67 : <https://bangkok.unesco.org/content/developing-flood-risk-mitigation-plan-ayutthaya-world-heritage-site-2013-14>

Εικόνα 68 : <https://artsandculture.google.com/asset/la-citt%C3%A0-analoga-aldo-rossi-eraldo-consolascio-bruno-reichlin-and-fabio-reinhart/RwH7wJvh4bND-Q>

Εικόνα 69 : <https://medium.com/@heryantosolim/theory-101-aldo-rossis-collective-memory-1caa3e006069>

Εικόνα 70 : https://gr.pinterest.com/pin/463096774181319270/?nic_v2=1a4e00jXl

Εικόνα 71 : <http://www.uncubemagazine.com/blog/16582825>

Εικόνα 75 : https://en.wikipedia.org/wiki/Bassin_d%27Apollon

Εικόνα 76 : [https://fr.wahooart.com/@/ARJBP4-Claude-Lorrain-\(Claude-Gell%C3%A9\)-Paysage-avec-Bergers](https://fr.wahooart.com/@/ARJBP4-Claude-Lorrain-(Claude-Gell%C3%A9)-Paysage-avec-Bergers)

Εικόνα 77 : <https://www.archetype.gr/blog/arthro/xediplonontas-tin-ikona-tis-elladas-metaxi-fisis-kai-archaiotitas-i-metashimatismi-tis-ellinokentrikis-proseggisis>

Εικόνα 78 : <https://www.facebook.com/one.photo.thousands.words/photos>

Εικόνα 79 : <https://www.fbsr.it/en/landscape/the-international-carlo-scarpa-prize-for-gardens/sites-awarded/the-paths-by-pikionis-opposite-the-athens-acropolis/#&gid=1&pid=1>

Εικόνα 80 : https://www.benaki.org/index.php?option=com_collections&view=creator&id=125&collectionId=23&Itemid=513&lang=el

Εικόνα 81 : <http://domesindex.com/buildings/agios-dhnhtrios-loympardiarhs/>

Εικόνα 82 : <http://domesindex.com/buildings/diamorfwsh-prosbasewn-stoys-lofoys-akropolews-kai-filopappoy/>

Εικόνα 83 : <http://domesindex.com/buildings/agios-dhnhtrios-loympardiarhs/>

Εικόνα 84 : https://www.benaki.org/index.php?option=com_collections&view=creator&id=125&collectionId=23&Itemid=513&lang=el

Εικόνα 85 : <http://domesindex.com/buildings/diamorfwsh-prosbasewn-stoys-lofoys-akropolews-kai-filopappoy/>

Εικόνες 86, 87 : https://www.benaki.org/index.php?option=com_collections&view=creator&id=125&collectionId=23&Itemid=513&lang=el

Εικόνα 88 : <http://domesindex.com/buildings/diamorfwsh-prosbasewn-stoys-lofoys-akropolews-kai-filopappoy/>

Εικόνες 89, 90 : https://www.benaki.org/index.php?option=com_collections&view=creator&id=125&collectionId=23&Itemid=513&lang=el

Εικόνες 91, 92, 93 : http://www.greekarchitects.gr/site_parts/doc_files/rethink.athens.2013.02.diakriseis.pdf

Εικόνα 94 : Από τεύχος παράδοσης της πρότασης “Αθηναϊκά Σκάμματα” για τον διαγωνισμό *Rethink Athens*. Διάθεση υλικού από τον Αριστείδη Αντονά και την Κατερίνα Κουτσογιάννη.

Κεφάλαιο 4:

Εικόνα 95 : https://www.benaki.org/index.php?option=com_collections&view=creator&id=125&collectionId=23&Itemid=513&lang=el

Εικόνα 96 : https://gr.pinterest.com/pin/369013763191725424/?nic_v2=1a4e00jXl

Εικόνα 97 : https://gr.pinterest.com/pin/714313190886686257/?nic_v2=1a4e00jXl

Εικόνα 98 : <https://th3architectureblog.wordpress.com/2013/11/10/giambattista-nollis-map-of-rome/>

Εικόνα 99 : https://www.gsd.harvard.edu/event/the-architecture-of-democracy/?fbclid=IwAR2Qn6vi-UGdhSUN_00vNq3CRU1vc2UxhqXqQnz3cfr8jC2mQcz0CFsqhs

Εικόνα 100 : <https://www.pps.org/article/60places>

